

BETEKINTŐ

2014/4. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Papp István: A magyar Jud Süss

Kádár Lajos Ártatlanok? című színdarabjának története II. rész

Petrás Éva: „Álarcok mögött”

Nagy Töhötöm élete

Klenjánszky Sarolta: Kémeink a Grasmarkton

Ferenczi Edmond ügynökképzésének második szakasza. A nyugati szociáldemokrácia megfigyelése 1953–1956

Orgoványi István: A politikai rendőrség létrehozása és működése a Duna–Tisza közén 1945–1946-ban

Stefano Bottoni: „Mozart” és „Fekete”

Egy hírszerzési dosszié különös története I. rész

Pihurik Judit: A „horthysta katonatiszt” mint potenciális kém a Rákosi-korszakban

Eperjesi Zoltán: Egy keletnémet nő a Stasi-akták nyomában

Marianne Birthler: Halbes Land. Ganzes Land. Ganzes Leben. Erinnerungen. Hanser Verlag, Berlin, 2014. 432.

Köbel Szilvia: A nagy történet

Mirák Katalin (szerk.) Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990) Luther Kiadó, Budapest, 2014.

A magyar Jud Süss

Kádár Lajos *Ártatlanok?* című színdarabjának története

II. rész

Az *Ártatlanok?* 1944-es bemutatója

Magyarország német megszállását és Sztójay Döme kollaboráns kormányának megalakulását követően mind a magyar zsidóság életében, mind a hazai színházi világban új időszámítás kezdődött. Nálunk az idő rövidsége miatt nem került sor a színházi világ olyan gyökeres átalakítására, mint Németországban, többek között azért sem, mert a második zsidótörvény végrehajtása következtében ez a folyamat már jóval korábban elindult. A Harmadik Birodalomban a prózai színházzal szemben inkább a dalszínház élvezett elsőbbséget. Ezzel együtt a náci politikai elit ugyanúgy a nemzeti identitást formáló politikai tényezőnek tekintette a színházat, mint a weimari köztársaság nem egy alkotója. A bemutatott darabok, a megtűrt rendezők, a különböző engedményeket tevő színészek sorsa még évtizedekkel a háború után is kényes kérdésnek számított.¹

A magyar színházban valamiféle antiszemita repertoár megteremtésére nem került sor, legfeljebb időről időre igyekeztek bizonyos műveket a zsidóellenesség jegyében értelmezni. A legismertebb példa talán Móricz Zsigmond II. Lajos kincstárosáról szóló *Fortunátus* című drámája vagy bizonyos 19. század végi népszínművek, amelyek a maguk korában nem számítottak problematikusnak. Megemlíthető Vaszary János *Hölgyek és urak* című, 1936-ban írt szatirikus színműve, amely szintén előadható antiszemita éllel, de a választás a rendező döntésén múlik.² Jelen esetben azonban nem erről van szó: az *Ártatlanok?* egyértelműen az antiszemitizmust, a zsidóság rendkívül negatív színben való, általánosító ábrázolását állította mondandója középpontjába. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a belügyminisztériumi államtitkárrá emelkedett Endre László a deportálás megindulása után, de még a fővárosi zsidóság táborokba szállítását megelőzően újból szorgalmazta az *Ártatlanok?* színre vitelét.

A zsidóság elleni indulatok fokozásának számos jelét tapasztalhatták a kortársak, így például a Corvin Moziban díszelőadáson mutatták be 1944 májusában a *Jud Süsst*, Sztójay Döme kormányfő jelenlétében.³ Ezek után nem meglepő, hogy a korábbiakhoz képest nagyobb politikai hatalommal rendelkező Endre újból előállt az *Ártatlanok?* bemutatásának tervével. Mind Kádár Lajos, mind Tompa Béla, mind Dövényi Nagy Lajos vallomásai alátámasztják, hogy az egykori Pest megyei alispántól származott az újbóli bemutató ötlete, s ehhez közvetítőként megint Cselle Lajoshoz, a színészkamara főtitkárához folyamodott.⁴ Ő közölte a bemutató tényét Kádárral, s ő kérte fel Dövényi Nagy Lajost a darab átírására, a szöveg kiigazítására. Kádár azt mondta barátjának, Fodor Józsefnek, hogy az egyik sűgőpéldányt találták meg a Belügyminisztériumban,⁵ s ezt kapta meg később Dövényi Nagy Lajos.

A darab újbóli bemutatását három ember együttes munkája tette lehetővé: Kádár Lajos, Cselle Lajos és Dövényi Nagy Lajos közreműködése nélkül nem lett volna lehetséges az *Ártatlanok?* színpadi bemutatója. Kádár Lajos legkorábban tett és minden jel szerint legönkritikusabb vallomásában a következőképpen rekonstruálta a történeteket: „1944 húsvétja előtti napokban Cselle Lajos a Színészkamara főtitkára magához hívatott és közölte velem, hogy az »Ártatlanok« című darabomból filmet akarnak csinálni és újból színpadra hozzák, sőt azt is megemlítette, hogy dramaturgiailag Páger Antallal fogja átdolgoztatni. Én ezután, nem mertem végleges választ adni neki. Ígértem, hogy előkerítem a darabot, de nem törődve az egészszel Gödre utaztam, ahol az egyik tanyán telepedtem le. Május derekán az Esti Újságból szereztem tudomást arról, hogy Dövényi Nagy Lajos »szerencsés kézzel« átdolgozta, valamint arról is, hogy a Madách Színházban színre kerül. A darab premierjén jelen voltam június 15-én, de a függöny előtt nem jelentem meg. A darab előadása után megpróbáltam az esti lapoknál

tiltakozást közzétenni az átdolgozás miatt, azonban erre a lapnál hajlandók nem voltak, Darvas János akkori főszerkesztő⁶ nem állt rendelkezésemre. Szerzői jogdíj fejében kb. 6000 pengőt vettem fel a színházról a darab után. Elismerem, hogy a darab abban a formában, ahogy előadásra került a Madách Színházban, alkalmas volt a legszélsőségesebb nyilas propaganda és az aljas emberi ösztönök felkeltésére.”⁷

Kádár Lajos egyik gyenge pontja minden jel szerint a pénz volt, még ha vallomásaiban érezhető is némi szégyenérzet és önkritika, ez azonban nem vezetett el az aktív cselekvésig. Későbbi vallomásaiban sokkal inkább a háritás motívumai kerültek előtérbe, s főként arra az Endre Lászlóra hivatkozott, akinek egyébként népbírói perében nem került elő a színdarab ügye. Kádár állítása szerint határozottan tiltakozott Csellénél, aki a belügyi államtitkárhoz küldte őt. *„Három nap múlva megtaláltam Endre Lászlót – emlékezett Kádár – , amikor őt felelősségre vontam az eljárás miatt, kijelentette, hogy keresztül lő, mint egy kutyát, ha megakadályozom a darab előadását, mert az elsőrendű nemzeti érdek.”⁸* Kádár két ismerőse, Fodor József és Kállai Miklós írók viszont azt állították, hogy amikor felhánytorgatták a darab bemutatását, Kádár azt felelte, hogy már semmit sem tehet. A pénz csábító erejét többen is megemlézték. *„Tudomásom szerint Kádár állandóan anyagi nehézséggel küzdött és ez lehetett oka annak, hogy átment a jobboldalra” – vélekedett Kállai.⁹* Fennköltebben, de gyakorlatilag ugyanezt fogalmazta meg Veres Péter: *„És ha nyilas nem is volt, de szegényes konyhájára a jobboldali kenyeret is elfogadta.”¹⁰*

Hiába sikerült elég könnyen korrumpálni Kádár Lajost, de a darab, mint ahogyan a belőle írt regényenél is láttuk, elég gyenge lábakon állt. Reális lehetőségnek látszott, hogy a kusza, ellentmondásos cselekményszálak miatt a közönség nem fogja tudni követni. Valakinek rendet kellett vágni, némileg még élesebben antiszemitává fazonírozni, s erre a feladatra a szélsőjobboldali sajtó egyik csillaga, Dövényi Nagy Lajos vállalkozott. A Borsod megyei zsellércsaládból származó újságíró 1934-ben került a fővárosba, s eleinte Miltay István egyengette útját a *Magyarságnál*, illetve az *Új Magyarságnál*. 1936-tól a háború végéig az *Esti Újság* lett Dövényi saját orgánuma, ezt 1941-től a Rajniss Ferenc főszerkesztésével megjelenő *Magyar Futár*, illetve 1943-tól *Az Ország* egészítette ki. 1938-ban indult rádiós hírolvasói, hírmagyarozói pályafutása, amely 1944 júniusáig tartott. Dövényi, akinek első cikkeit kétségkívül erős szociális indulat jellemezte, 1939-től kezdve a szélsőjobboldali sajtó egyik kirívóan antiszemita, angolszász- és szovjetellenes szerzőjévé nőtte ki magát. Ismertségét hírlapi cikksorozatai alapozták meg, amely közül a *Bolyongás Kazárföldön, a Tarnopolból indult el...*¹¹ és a *Kaganovicsok* váltották ki a legnagyobb visszhangot. Az utóbbi két sorozatot regényre formálta, s ezek a kötetek a hazai zsidóellenes toposzok gazdag tárházát nyújtották.¹²

Dövényi kiválasztása mellett újságírói rutinján, szerkesztési ismeretein túl gyaníthatóan a darab potenciális nézőközönsége körében való népszerűsége szólt. Társszerzőként a nevével nyilvánvalóan jobban fel lehetett hívni a figyelmet az *Ártatlanok?*-ra. Személye szinte megtestesítette a darab eszmei mondandóját: szegényparaszti sorból származó értelmiségiként úgymond leleplezi a zsidóság mesterkedéseit. Azt nem tudjuk, hogy Dövényi ismerte-e korábban Kádárt, vagy hallott-e az 1941-es bemutatóról, de a népiekről vallott véleményét a tárgyaláson is megosztotta a hallgatósággal: *„Ismerem Illyés és Veres munkásságát és nézeteikkel 100%-ig azonosítom magam.”¹³* Állítása valótlanságát aligha kell az olvasóknak bizonyítani, elég arra a tényre utalnunk, hogy a német megszállás után, amikor Dövényi pályára csúcsára ért, Illyésnek bujkálnia kellett, Verest pedig munkaszolgálatra hívták be. Szavai ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy milyen széles körben olvasták a népieket, és társadalomkritikájuk szélsőjobbtól szélsőbalig sokakat megfogott a korszakban.

Dövényi neve mindenképpen növelhette az előadás látogatottságát, de a valóban át is írta a szövegkönyvet. A munkának 1944. április közepén fogott hozzá, Cselle közvetítésével Endre László nagyon határozott óhajára, s kikérte Kiss Ferenc színművész tanácsait is. Tevékenységét a következőképpen értékelte: *„Megbeszélés után 3-4 nap alatt az átdolgozást befejeztem. Kb. 2-3 jelentet elhagytam, néhányat átírtam, egyébként a darabon főleg technikai átdolgozást végeztem. Például egyes jeleneteket összevontam, Kádár darabjában a*

jegyző és a zsidó szatócs is elég hitvány ellenszenves figura volt. A paraszt leginkább ostoba és hiszékeny.”¹⁴ Ezen túl azt is állította Dövényi, hogy ő még tompította is a mű antiszemita életét, de a Népbíróság elutasította a nyilvánvaló képtelenséget. Viszont fontos adalékkal szolgált a társszerzők felelősségét illetően: a bevételből Kádár Lajos 10, ő viszont csak 2%-kal részesedett. Szavait Kádár nem cáfolta.

Dövényi egyébként nem csupán a megírásban vállalt szerepet, hanem több színházi próbán is részt vett. Az 1944-es előadás egyik főszereplője, Bánhidya László, akit leginkább a Tüskevár Matula bácsijaként őriz a televíziónézők emlékezete, igen kritikusan nyilatkozott az újságíró közreműködéséről: „Az Ártatlanok című darab felújított próbáinál a Madách Színházban Dövényi Nagy Lajos, a darab átdolgozója is jelen volt és a rendező Kiss Ferenc mellett számtalan tanácsot és útbaigazítást adott, hogy minél nagyobb antiszemita hatása legyen a darabnak. Határozottan állítom, hogy Dövényi a darab próbáin eszmei irányítással vett részt.”¹⁵ Bár Dövényi igyekezett kisebbíteni szerepét, féktelen antiszemitizmusát és közéleti aktivitását ismerve a színész állításai eléggé életszerűnek tűnnek. Közvetve alátámasztja szavait, hogy saját lapjában, az *Esti Újság*ban maga Dövényi beszélt az *Ártatlanok?* bemutatója előtt két nappal. Ez némiképp igazolja Kádár Lajos esetleges ingadozását, hiszen nem szólalt meg nyilvánosan, bár ennek már nem volt különösebb jelentősége. Az interjúban Dövényi, akinek elvileg minden oka meg lett volna saját személyének kiemelésére, elég visszafogottan értékelt: „Az én szerepem mindössze arra szorítkozott, hogy egységbe formáljam a cselekményt.”¹⁶

Az 1944-es bemutató harmadik kulcsszereplője, Cselle Lajos a Színművészeti Kamara főtítkára, egyben a Madách Színház igazgatója volt. A színészi kvalitásaival nem igazán kitűnő, de Kiss Ferenc kamarai elnök oldalán hűséges és megbízható végrehajtónak bizonyuló Cselle immár egy komoly fővárosi kőszínház igazgatójaként egyengette az *Ártatlanok?* újbóli bemutatójának útját. Ez nem csupán azt jelentette, hogy a falusi kocsmák dobogói és a katolikus népkörök alkalmi színpadai után komoly, rangos bemutatóhely ad teret Kádár Lajos és Dövényi Nagy Lajos immár közös darabjának, hanem ennél többet is. A helyszín kiválasztása tudatos lépés volt, markáns kultúrpolitikai üzenetet hordozott. Dövényi lapja, az *Esti Újság* így kommentálta a váltást: „Budapest közismerten baloldali színházának, a Madách Színháznak felsőbb utasításra történt bezárása után jelentette az *Esti Újság*, hogy a színház csak átmenetileg marad zárva. Még a mostani szezonban megnyitja kapuit a jobboldali színházi politika egyik ismert exponensének a vezetése mellett.”¹⁷

Az 1940-ben a budapesti Madách téren, a mai Örkény Színház épületében alapított társulatot 1941-től Pütkösti Andor igazgatta. A kritikus-rendező, aki például Tamási Áron *Énekes madarát* is színre vitte, kitűnő együttest verbuvált (Sulyok Mária, Várkonyi Zoltán, Mezei Mária, Sennyei Vera, Tapolczai Gyula), és több előadással is kivívta a szélsőjobboldal haragját. Így például Felkai Ferenc *Nero* című drámájával, amelyben igen sokan Hitlert kifigurázó szatírárt láttak, vagy Robert Ardrey *Jelzőtűzével*, amelyet „*pacifista hangvétele miatt*” a Honvédelmi Minisztérium betiltatott. Ezek után nem érte váratlanul a társulatot, hogy a német megszállást követően visszavonták Pütkösti Andor és a teátrumot finanszírozó Károlyi István gróf játszási engedélyét. A feldúlt idegzetű Pütköstit annyira megviselték az események, hogy július 9-én önként a halált választotta.¹⁸ Csellét cseppet sem zavarta, hogy direkt politikai döntéssel nyerte el a színházat, és kevésbé művészi, mint inkább politikai ambíciókkal látott az igazgatáshoz. Az intézmény feladatait az alábbiakban fogalmazta meg: „*Legfőbb célunk az, hogy a kissebbernek olyan színházat adjunk, amely megfelel a lelkiületének és amely a szükséges irodalmi és művészeti szempontokon felül újjászülető korunk nagy és nemzetmentő eszméinek is szolgálatában áll.*”¹⁹

Hogy szavai nem csupán szólások maradtak, arról több konkrét intézkedése is árulkodott. Először is 25%-kal csökkentette a jegyárakat, hogy minél többen megtekinthessék az előadásokat.²⁰ Megállapodott a Nemzeti Munkaközpont vezetésével, mely szerint 1944. július 9-én vasárnap délelőtt 11 órakor matiné előadást tart a színház, hogy 60%-os kedvezménytel tekinthessék meg a munkások „*az Ártatlanok c. nagyhatású és időszerű színművet*”.²¹ A július 22-én tartott előadást pedig a *Magyarság* olvasói és a Magyar Nemzetiszocialista Párt tagjai

nézhatték meg kedvezményes jeggyel, amelyet a párt propagandaosztályán lehetett megvásárolni.²² Még olyan, a darab minden eszközzel való propagálásáról tanúskodó eset is előfordult, hogy a lényegében rendezői feladatokat ellátó Kiss Ferenc egy, az autóját javító kispesti akkumulátorüzem tisztviselői és munkásai számára szabadjegyeket ajánlott fel, „*hogyan valamennyi alkalmazott megnézzék és széles körben terjessze a színdarab tanulságait*”.²³

Bár eddig nem ejtettünk szót a nyilvánvaló tényről, de fontos hangsúlyozni, hogy az *Ártatlanok?* színre vitele időben egybeesett a magyarországi deportálásokkal. Dövényi Nagy Lajos körülbelül akkor fogott hozzá az átdolgozáshoz, amikor Kárpátaljáról elindultak az első vonatok a haláltáborokba, s a darabot akkor is játszották, amikor Horthy Miklós kormányzó végül leállította a fővárosi zsidóság deportálását. Azt, hogy ebben a környezetben, hangulatban mit jelentett az üldözöttek számára egy ilyen darab bemutatója, aligha kell taglalni. Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy az 1944. június 16-án, prominens díszvendégek jelenlétében (Jaross Andor, Endre László, Baky László, Doroghi Farkas Ákos budapesti polgármester, Sággy József Pest vármegyei alispán²⁴) bemutatott *Ártatlanok?* kapcsán megfogalmazódott-e a kortársak részéről nyilvánosan valamilyen kritika, ellenvélemény.

Utólag minden érintett igyekezett kisebbiteni a maga felelősségét, hangoztatni fenntartásait, felelőtlenül kényszerű-kiszolgáltatott helyzetét. Azt, hogy milyen tömegérzelmeket válthat ki az előadás, aligha tagadhatták a színészek, tisztában kellett lenniük azzal, mihez adják a nevüket. Az utolsó kétségek is eloszolhattak a színdarabot reklámozó plakátok megjelenésekor. A Kádár Lajost és Solymosi Istvánt szerzőként, Dövényi Nagy Lajost átdolgozóként feltüntetett plakáton két szakállas, pajeszos zsidó férfi látható (az egyikükben jól felismerhető Bánhidyi László), mögöttük pedig egy ellenszenvet sugárzó öltönyös ember.²⁵ A képi hatás nagyon erőteljes, s különösen az lehetett a korabeli, végsőkéig hiszterizált légkörben. Ennek ellenére az 1944-es előadás főszereplői, így Tompa Béla és Bánhidyi László, újra vállalták a játékot, s úgy tűnt, hogy csatlakozik hozzájuk a Nemzeti Színház ifjú tehetsége, Ujlaky László. Az alig 30 éves színész, aki ekkor már megkapta a rangos elismerésnek számító Farkas–Ratkó-díjat, megállapodást is kötött Cselle Lajossal Tőszér Mihály szerepére.²⁶ Néhány nappal később viszont az alábbi újsághír jelent meg Dövényi Nagy napilapjában: „*Ujlaky [sic!] László, a Nemzeti Színház tagja, aki eddig a főszerepet vállalta, családjával vidékre költözött s emiatt kilépett az együttesből.*”²⁷ Nem tudjuk, hogy Ujlakyt milyen megfontolások vezették, de akárhogy is gondolkodott, tisztában kellett lennie azzal, hogy visszalépése nyilvánosságra kerül. A bemutatót követően pedig a népi mozgalom baloldalához tartozó Muharay Elemér volt az, aki több napilapban is közzétette, hogy nem a vezetése alatt álló Faluszínpad mutatta be annak idején az *Ártatlanok?*-at, hanem a Faluszínház. Ők ugyanis a „falusi műkedvelést” propagálják.²⁸ Közleménye még Ujlakyénál is direkter állásfoglalást jelentett.

A bemutatót követően az *Ártatlanok?*-at csaknem mindennap, igen gyakran két alkalommal is játszották, így már július 7-én elérték a 25. előadást.²⁹ Egy július végi újsághír szerint „*a Madách-színház a jelek szerint egészen késő őszig műsorán tartja az Ártatlanok című iránydrámát, mely a sűrűn ismétlődő angolszász terrortámadások dekonjunktuuráját is egészségesen bírja, s telt házak mellett fut a második jubileum felé.*”³⁰ Mindenesetre az *Ártatlanok?* először 1944. szeptember 15-éig szerepelt a repertoáron, amikor nem tudni milyen okból, talán valamilyen összefüggésben a Lakatos-kormány ténykedésével, Baky László és Endre László államtitkárok leváltásával, levették a műsorról. A darabot rögtön a nyilas hatalomátvételt követően, október 16-án ismét elővették, és megszakításokkal november elejéig játszották. Összesen 100–130 alkalommal került színre.³¹ Az 1944-es bemutató kapcsán még két dologról kell szót ejtenem: a korabeli kritikai fogadtatásról, ha van értelme ilyesmiről beszélni, illetve arról, hogyan minősítették Kádár Lajos ténykedését saját táborában, a népiek sorain belül.

Az *Ártatlanok?*-ről szóló, általában a premier után született tudósítások két csoportra oszthatók. Közös bennük, hogy mindnyájan elismeréssel, lelkesedéssel szóltak a színdarab politikai üzenetéről, különben meg sem jelenhettek volna: antiszemita színdarabról az akkori nyilvánosságban csak az antiszemitizmust helyesítő cikket lehetett írni. Az első típust képviselő a legmelegebb elragadtatás hangján beszéltek a darabról, nagyjából azon az

erkölcsi és intellektuális színvonalon, hogy végre valaki közérthetőn bemutatta, milyenek is a zsidók. Ezt a hangot képviselte a színkritikusi vágyakat dédelgető, később a *Magyar Ünnepek* című folyóiratot szerkesztő Bágyoni Váró Andor a *Magyarság* és az egykori Turul-vezér Tarnói László a *Virradat* hasábjain.³² A másik irányt azok a szerzők követték, akik úgy tettek, mintha normális idők szokásos színházi bemutatójáról lenne szó, amikor a kritikus dolga csupán annyi, hogy a művészi kvalitást alapul véve bírálja a darabot. Számításból, gyávaságból, félelemből több szerző is így próbálta értékelni az *Ártatlanok?*-at, vagy elmenve a lényeg mellett, vagy azt a fából készült vaskarikát igazolva, miszerint ők csupán a minőségi antiszemita színdarabot keresik.

Miklóssy Lajos a *Magyarország* hasábjain így érvelt: „Az első antiszemita darab időszerűségéhez nem fér kétség. Maga a tény, hogy ilyen színmű helyet kapott a nemzetnevelés céljait most már komolyan vevő magyar színpadon, ünneppé avatja a bemutatót. Rossz szolgálatot tennénk azonban a megújhodott magyar színjátszás ügyének, ha – az »ünneprontás« vádjától félve – nem mutatnánk rá a hibákra. [...] Mint írói mű, a darab megállja a helyét. Nagyszerűek a zsidó figurák, ezzel szemben a magyar paraszt rajzába sok hiba csúszott be. A felépítés körül is bajok vannak. A színészek játékáról vegyes érzelmekkel számolhatunk be.”³³ Szabó József, a *Pest* olvasói számára még távolságtartóbban fogalmazott: „Az *Ártatlanok*at tekintsük úttörő kísérletnek s vonjunk le tanulságokat belőle. Kádár Lajos – ez az erős tehetség – reméljük, a jövőben egymaga írja új darabját. Mert alakjai – főleg a zsidó figurák – annyira igazak – néhol megdöbbenőek, másutt mulattatók, hogy ennyi emberábrázoló tehetséggel kár társszerzőkhöz, főleg átdolgozókhöz folyamodni. Így nem tudjuk, ki maradt adós néhány nagyszerűen jellemzett alak sorsával.”³⁴ A Dövényire való egyértelmű célzás némi adalékot szolgáltat a szélsőjobboldal különböző pártjai és személyiségei közötti villongásokhoz is.

Egyedülálló módon néhány nap különbséggel két terjedelmes kritikát is szentelt Kádár Lajos színdarabjának Saád Béla. Az 1945 utáni katolikus sajtóban szép karriert befutó, az *Új Ember* felelős szerkesztői pozícióját 13 éven át betöltő,³⁵ Saád az *Új Nemzedékben* a már többek által felvetett különbséget hangoztatta: a darab zsidó szereplői jók, a nem zsidók viszont nem azok. Ezzel megint csak megkerülte a lényegét, ugyanakkor Shakespeare-t méltatta, mint követendő példát. Cikkét a bemutató körüli atmoszférát hűen kifejező összegzéssel zárta: „A Madách Színház közönsége is nemcsak tapssal és figyelemmel vett részt az előadáson, hanem lelkes indulatkitörésekkel és közbeszólásokkal is.”³⁶ Második írásában Az *Ország* hasábjain így vélekedett: „Milyen darab az *Ártatlanok?* Jellegét megadja a legfontosabb szereplő Ehrlich Efraim, a falusi szatócs jellemrajza. [...] Ennek a figurának a rajza s erőteljes egyéniségéből áradó hatása dönti el az *Ártatlanok* sorsát. Ez a figura színpadképes, és belőle és körülötte, ha nincs az a már említett láthatatlan cenzúra, kifejlődhetett volna a *l'art pour l'art* elvei szerint is kitűnő és teljes dráma.”³⁷ Saád a továbbiakban nem hagy kétséget afelől, hogy ez a fejlődés nem történt meg, így a cikk végén azon sajnálkozik, hogy egyszer már be kellene mutatni Shakespeare szellemében A *velencei kalmár*-t. Alighanem ezt tartotta Saád minőségi antiszemita drámának.

1945 előtt Kádár Lajosról két, a népi mozgalomhoz tartozó alkotó mondta el hosszabb cikkben a véleményét. Sorrendben az első írás 1943 tavaszán jelent meg, a *Magyar Élet* hasábjain, Pálóczi Horváth Lajos tollából.³⁸ Nem csak az ország, hanem a népi mozgalom történetében is feszült időszak ez, sokasodtak a konfliktusok. Erdélyi József szereplése, az Illyést ért támadások, Kovács Imre és Szabó Zoltán különutassága, Veres Péter gyorsuló balratolódása mind-mind feszültséget kelteremtett. A *Magyar Élet* ekkor már határozottan Szabó Dezső eszmeiségének jegyében készült, de sokkal közelebb az 1920-as évek elejének, mint az akkori jelen Mesterének gondolatvilágához.

Pálóczi cikke igen kritikus Kádárral, akiről azt állítja „azok közé a tragikus életű népi írók közé tartozik, akik előbb jegyezték el magukat a szépirodalommal, mint a helyesírással.” Sorra veszi Kádár regényeit és viszonylag hosszan foglalkozik az *Ártatlanok?* regényes formájával, a *Kujtorgó lelkek*-kel. Elsősorban esztétikai kifogásai vannak, bár ezek nagyon határozottak: „Szóval az ötlet igen érdekes, – de a beállítás, az emberábrázolás és a stílus annyira pongyola,

olyan kamaszosan hánya-veti, hogy néha már a kontárság határát súrolja. A nyelvezete nem egyszer olyan keresetten népieskedő, hogy szinte a rossz emlékű Göre Gábor ciklust juttatja eszünkbe.” Nem túlzás, megsemmisítő véleményt olvashatunk. Pálóczi nem akarta felismerni a regény vaskos antiszemitizmusát, pontosabban komolytalannak tartotta, annyira rosszul megírtnak, hogy azt az olvasók érdemben nem is értékelhetik: „A zsidókból dróton rángatott, egysíkú papírfigurákat csinál, élettelen karikatúrákat, akiket csak háromféle megnyilatkozásban látunk: vagy dühöngenek, vagy fölényeskednek, vagy »undorítóan vigyorognak«. [...] De amikor propagandát ad a szájukba, akkor egyszerre nyilas vezércikkek hangzatos stílusában kezdenek szónokolni, csak lényegesen jobb magyarsággal.” Önmagában igaz, amit Pálóczi Horváth írt, csak ekkor már nem lehetett ilyen ártatlanul, közömbösen írni erről a témáról, egyszerűen nem lehetett elnézni, hogy Kádár szélsőjobboldali tartalmú és hangvételi művet írt. Pálóczi erről hallgatott, s ehhez képest minden esztétikai, írói technikára vonatkozó fejtegetése másodrendű kérdés.

A népi írókról szóló első monográfia szerzője, Juhász Géza debreceni irodalomtörténész a pécsi *Sorsunk* 1944. októberi, utolsó számában tette mérlegre Kádár Lajos munkásságát. A Várkonyi Nándor főszerkesztésével megjelenő irodalmi lapban a *Tyukász Péter* harmadik kiadása kapcsán ragadott tollat Juhász. Már írásának címe is határozott programot sugall: *Népi író, tanulj Babitstól!*³⁹ Bár látszólag ez cikk is általános kérdések, a minőségi irodalom körül mozog, de az *Ártatlanok?* másodszori bemutatóját követő időkben voltak benne erősen áthallásos mondatok. Juhász hosszasan magasztalja Babitsot, dicséri arányérzékét, fegyelmét, műveltségét, jó felépítésű írásait. A *Tyukász Péterről*, amelyet Kádár legsikerültebb művének tarthatunk, úgy vélekedett, hogy egyes jelenetei az operett vagy népszínmű határát súrolják. De ennél is fontosabb az, ahogy Kádár Lajos egész pályának mérlegét megvonja: „Írni mindenki tud, akinek rend van a fejében. Az alkotáshoz több kell: lángelme vagy szakadatlan önképzés, gyakorlat. Mivel magyarazzuk hát a sikerét? Hiszen ez a könyve díjat is kapott az Irodalompartoló Társaságtól? [...] Jellegzetes kortermék ez: regénynek túlságosan dokumentum, dokumentumnak túl regényes, környezete élteti, mesterségesen lélegzik, pedig kár érte, kifejlődhetett volna teljesen.” E lesújtó bírálat után bizonyos erkölcsi tanulságok levonására kérte Kádárt: „Légy gondosabb, válogasd meg jobban az anyagod. Ne elégedj meg a kor tapsával, igényt tarthatsz még többre is. Sugározza műved a tiszta lényegét, az élő szellemet. Az imént a Gólyakalifát hoztam fel. Népi író vagy? Tanulj Babitstól!”

Juhász végső sorai mindazokra az írókra vonatkoztathatók, akik a napi közéleti-politikai küzdelmekbe merülve éppen az irodalomról, az örök emberi értékek képviseléről feledkeztek meg. Nagyon is jelképes, hogy Babitsra, a *Nyugat* szerkesztőjére hivatkozik, akivel halála idejére Illyés kivételével szinte az összes népi író szembekerült. Most mégis neki adott igazat Juhász, hitet téve az általa képviselt etikai magatartás mellett is.

A Kádár Lajos elleni népbírósi eljárás

Budapest ostromát Kádár Lajos feleségével együtt az erzsébetvárosi Elemér utcában lévő lakásán vészelte át. Január közepén szovjet fogságba esett, pontosabban a titkosszolgálat, az OGPU két tisztje tartóztatta le.⁴⁰ Először azt állította, hogy Székely Endre, a Magyar Kommunista Párt művészeti osztályának vezetője kísérte a szovjet állambiztonság embereit. Ők mindjárt el is engedték, sőt közölték vele, hogy ügye jelentéktelensége miatt csak később fog bíróság elé állni. Első rendőrségi kihallgatásakor Kádár megemlítette, hogy letartóztatáskor jelen volt a „lakásomban lakó Ungár Imre világhírű zeneszerző” is. A furcsa megfogalmazásból nem derül ki, hogy tudatosan bújtatta a zsidó származású zongoraművészt, vagy ő is a házban lakott, és véletlenül került oda. Gyaníthatóan az utóbbi, mivel Ungár neve a későbbiekben egyszer sem merült fel, pedig mentőtanúként is szolgálhatott volna. Kádár Lajos némileg másképpen és egy fokkal létszerűbben írta le *Börtönnaplójában* a szovjetekkel való találkozását. Ezek szerint éppen a lakásával szemben székelt az OGPU- parancsnokság, ahol kihallgatták, és már eleve tisztában voltak azzal, hogy az *Ártatlanok?* írójával állnak szemben. Kádár orosz nyelv-tudása révén kivágta magát, s azzal védekezett, hogy darabját 1941-ben Keresztes-Fischer azért tiltotta be, mert az akkori rend ellen lázított, és az új változat Dövényi

Nagy átírata. Ebben a feljegyzésben nem esik szó magyar szereplőkről, pedig elég merész feltételezni, hogy a szovjet titkosrendőrség ilyen mélységig ismert volna egy harmad vonalbeli író. Elég valószínű, hogy nem engedték el kihallgatás nélkül, s az sem kizárt, hogy az orosz nyelv-tudásával jó benyomást tett Kádár. A történet többi része konfabulációnak tűnik.

Mielőtt Kádár Lajos megkezdte volna rövid ideig tartó bujkálását, pontosabban feltűnés nélkül vidékre távozott volna, befolyásos támogatók után nézett. Állítása szerint felesége már a kihallgatása idején „oda járt a városban, hogy Veres Pétert vagy Illyés Gyulát felkutassa.”⁴¹ A két név közül az utóbbi az izgalmasabb, mivel semmilyen nyomát nem találtuk annak, hogy Kádár és Illyés előtt 1945 előtt kapcsolatban álltak volna. Bár a népi mozgalom laza hálózatán belül könnyen összefuthattak, de alapvetően nem egy irányzathoz húztak. Ez persze nem jelenti azt, hogy Illyés ne segíthetett volna, hiszen például a vele kifejezetten rossz viszonyban lévő Féja Géza érdekében is közben járt. Kiadott naplójegyzetei bőségesen tanúskodnak arról, hogy mennyire szolidárisan viselkedett népi író társaival szemben, s mennyire figyelemmel kísérte azoknak a népbírói perét, akik vele vagy valamelyik barátjával jót tettek. Rendkívül sokat tett Szabó Lőrinc igazolásáért,⁴² és a Magyar Kommunista Párt vezetőinél emelt szót Németh László, Tamási Áron, Kodolányi János és Féja Géza érdekében.⁴³ Tanúskodott Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök mellett, és több alkalommal ott ült a hallgatóság soraiban Imrédy Béla perének tárgyalásakor. Annak viszont nincs nyoma, hogy bármit tett volna Kádár érdekében. Pedig a kortársak körében hamar híre ment annak, hogy kikre vár(hat) felelősségre vonás. Egy 1945 márciusában kelt, Várkonyi Nándornak címzett levelében Kodolányi János szinte méltatlankodott, hogy kikkel került azonos megítélés alá: „Magam semmi vagyok, mert az »«írók», élükön a vörösre változott Zilahyval, megtiltották műveim árusítását és kiadását. Egy csokorba kötve Németh Lacival, Féjával, Mécs L.-val, Kádárral és Szabó Lőrincsel.”⁴⁴

Ha Illyéssel nem is találkozott Kádár Lajos, sőt inkább csak emlegette ennek lehetőségét, két embert tényleg meglátogatott az alakulóban lévő Nemzeti Parasztpárt leendő vezetői közül. Elsőként Darvas Józsefet kereste fel, aki azt javasolta neki, hogy húzódjon vidékre. Egyben beteg feleségét rábízta barátja családjára és megemlítette, hogy szóba hozza ügyét Erdei Ferenc belügyminiszternél.⁴⁵ Talán meglepőnek tűnhet, hogy a népi írók szélsőjobboldalán tanyázó Kádár éppen a titkos kommunista párttag Darvast kereste fel, de két dologgal is magyarázható. Mindkettejüket nagyon heveny szociális radikalizmus fűtötte, még ha a politikai paletta ellenkező végén keresték is megoldást, de kétség kívül markánsan antikapitalista alapon. Jelen esetben pedig Kádárt az antiszemitizmusa okán támadták, ami Darvas számára nem okozott különösebb problémát. Hiszen maga sem volt mentes a zsidósággal kapcsolatos negatív és rosszindulatú előítéletektől, ahogyan arról a *Szabad Szó* hasábjain megjelent cikke az, Őszinte szó a zsidókérdésben árulkodik.⁴⁶

Másodjára pedig az *Ártatlanok?* írója Veres Pétert látogatta meg, aki zuglói barátjánál, Somogyi Imre festőnél és kertészeti szakírónál lábadozott. Ő sokkal visszafogottabban biztatta Kádárt, nem is tett semmilyen kézzelfogható ígéretet. „Remélem, majd csak megúszod valahogy” – ez volt a legtöbb, amit Veres Péter mondott. Mintha a kettejük közötti tartózkodó viszony szabta volna meg mondandóját. Ugyanakkor még sem küldte el Kádárt, sőt sokat beszélgettek a földreformról, a parasztság jövőjéről.⁴⁷ A Veresnél tett látogatás felvillanyozta Kádárt, igaz emlékei szerint elsősorban a készülődő földreform híre töltötte el lelkesedéssel.⁴⁸

Kádár Lajos abban a tudatban hagyta el Budapestet, és vergődött el felesége édesanyjához Szentesre, hogy maga mögött tudhatja az egyik meghatározó politikai erő, a Nemzeti Parasztpárt két vezetőjének elvi, sőt – Darvas esetében – gyakorlati támogatását is. A Csongrád megyei városban nem egészen három hónapig élt, amikor feljelentés érkezett ellene. Kádár sógorát gyanúsította lebuktatásával, mondván, mivel SZDP- tag volt, elmondta a helyi pártelnöknek, hogy kit bújtat.⁴⁹ A pontos körülményeket nem ismerjük, mindenesetre Kádár Lajost 1945. április 7-én őrizetbe vették, és még Szentesen sor került első kihallgatására.⁵⁰ Az író tagadta bűnösségét, és már ekkor kialakította azt az alapkonceptiót, amelyet lényegében a későbbiekben is vallott: eredetileg nem antiszemita darabot írt, amelyet éppen azért tiltott be 1941-ben a belügyminiszter, mert támadta a korabeli közigazgatást. Az 1944-ben bemutatott

színdarab valóban élesen zsidóellenes volt, de ez Dövényi Nagy Lajos munkája, amitől ő próbált a premier idején is elhatárolódni, de nem tudott. Már első kihallgatása során megemlített több ismert író, akik tanúskodhatnak igaza mellett, így Fodor Józsefet, Tersánszky Józsi Jenőt és Veres Pétert. Azért őket, mert nekik „*panaszoltam el szörnyű sérelmemet.*”. Tudniillik, hogy Dövényi Nagy akarata ellenére átírta darabját, amelyet be is mutattak.

Az ügy nyilvánvalóan túlmutatott a szentesi városi kapitányság hatáskörén, így 1945. április 14-én a Budapesti Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya adott ki őrizetbe vételi utasítást Kádár Lajos ellen.⁵¹ Az író, ugyanezen napon átadták a szentesiek a pesti kollégáknak, akik bekísérték őt az Andrassy út 60. börtönébe. Ettől kezdve három szálon futott Kádár Lajos története. Egyrészt megkezdődött börtönélete, másrészt elindult a népügyészeti munka, és ennek során egymás után hallgatták ki a tanúkat, harmadrészt pedig Kádár Lajos írói munkássága is megmérettetett.

Az események felidézését kezdjük a harmadik szállal, amely furcsa módon nem ért össze az első kettővel. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 28-án állította fel a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot, amely négy etapban adta közre a „*fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek*” listáját. Kádár Lajos az első két jegyzékben több kötetrel is szerepelt. Ide került az *Ártatlanok?*, a *Sasok harca*, a *A dóni halálbánya* és a *Kujtorgó lelkek*, a második körben pedig az *Istentelenek* című regénye.⁵² Az *Ártatlanok?* és a *Kujtorgó lelkek* teljes joggal került indexre, a *A dóni halálbánya* esetén alighanem a címből ítélték a döntéshozók, míg az *Istentelenek* markánsan szovjetellenes regény.⁵³ Ami viszont nagyon furcsa, a népbírósi per folyamán egyszer sem kerültek szóba Kádár Lajos indexre tett könyvei, pedig minimális erőfeszítéssel a *Kujtorgó lelkek* és az *Ártatlanok?* közötti szoros összefüggést meg lehetett volna állapítani.

Kádár Lajos nagyjából három hetet töltött az Andrassy úti börtönben, május 8-án szállították át a Markó utcában lévő ügyészeti fogházba. Memoárja értékes forrás, hiszen a politikai rendőrség történetének olyan korai időszakáról ad képet, amellyel kapcsolatban még a hivatali iratanyag is töredékes.⁵⁴ Kádár nem rejtette véka alá érzelmeit már első kihallgatása felidézésekor sem. Az egyes szám harmadik személyben íródott szövegben Tyukász Péterként legfontosabb regényhősével azonosítja magát. Első benyomásait így rögzítette: „*Az első emeleti irodafélébe adták át Tyukászt. Négy éretlen zsidó fiatalember azon osztozott: ki legyen a holnapi ügyeletes. Óriási bőrfotójokban ültek, mint valami keleti kényurak.*”⁵⁵ Kádár az itt töltött heteket úgy ábrázolja, mintha ő irányította, terelte volna a kihallgatókat a saját koncepciója szerint, amelynek középpontjában a belügyminiszteri betiltás és Dövényi Nagy átírása állt. Többször hangsúlyozza, hogy nem verték meg, amit „*Illyés Gyulának köszönhetett, meg más népi íróknak, akik közbe jártak érdekében. Azért nem bántották, persze ezt is csak később tudta meg a feleségétől.*”⁵⁶

A Markó utcai fogházban még jobb körülmények közé került, csomagot kapott a feleségétől, akivel levelezhetett is. Három levele is fennmaradt 1945 nyaráról, amelyekből kiderül, hogy Kádárt nem törte meg a fogság, sőt energikusan dolgozott kiszabadulásán. Megkérte feleségét, hogy szerezze be az 1941-es betiltást közlő lapszámot, ismerőseik révén pedig készítessen hamis orvosi bizonyítványt, amelyet író barátaival szignáltasson. Kádár név szerint Zilahy Lajost, Fodor Józsefet, Veres Pétert, Darvas Józsefet és Illyést említette. Ezentúl biztatta feleségét, hogy keresse meg Fitos Vilmost, hogy barátaival együtt minél nagyobb számban jöjjenek el a tárgyalásra.⁵⁷ Ez utóbbi információ azért lényeges, mert tovább árnyalja Kádár Lajos kapcsolatrendszerét: Fitos Vilmos 1938 májusától 1944 februárjáig volt a népiek egyik legnépszerűbb folyóiratának, a *Magyar Életnek* a felelős szerkesztője, emellett a Turul Szövetség kulturális alvezére, egyben népi szárnyának vezetője. A háború után a Magyar Parasztszövetségben és a Független Kisgazdapártban találta meg politikai otthonát, de a Magyar Közösséghez fűződő szoros viszonyát is megőrizte. Könnyen lehet, hogy az ő közvetítése révén vállalta el a Magyar Közösséghez és az egykori *Magyar Élet* folyóirathoz is kötődő Csuray Károly ügyvéd 1946-ban Kádár Lajos védelmét.⁵⁸ Az viszont egészen bizonyos, hogy a vádlott által kért orvosi igazolás elkészült. 1945. augusztus 30-án, néhány nappal az

elsőfokú tárgyalás előtt kelt dr. Kováts Zoltánnak, a II. számú Belgyógyászati Klinika tanársegédjének „*orvosi igazolvány*”-a. Ebben az állt, hogy Kádár Lajos 1942 óta jár kezelésre, idült mandula- és ízületi gyulladás, valamint izomcsúz miatt. Ezért a mandulák eltávolítása feltétlenül szükséges.⁵⁹

Mindeközben elindult a hivatalos eljárás, megkezdődött a tanúk kihallgatása, a bizonyítékok összegyűjtése. 1945. április 19-én gyanúsítottként hallgatták ki és őrizetbe is vették Tompa Béla színművészt, aki 1941-ben az *Ártatlanok?* rendezője, egyik főszereplője és a Faluszínház vezetője volt. Ebből a hármás minőségéből csak a színészt őrizte meg az 1944-es második bemutató idejére. Tompát kétszer is kihallgatták. A színész részben magát mentegette, részben igazolta Kádár koncepcióját a színdarab két, jelentősen eltérő változatáról.⁶⁰ Ezt követően az 1944-es előadás összes, Magyarországon tartózkodó szereplőjét kihallgatták. Kezdetben mindenkit vád alá akartak helyezni, de végül Kádár mellett Tompa Béla, Bánhidny László és Iványi Zoltán állt bíróság elé. Ezzel az eljárással részben párhuzamosan folyt a Dövényi Nagy Lajos elleni vizsgálat és per is, amelynek során többször szóba került az *Ártatlanok?* ügye, egy alkalommal Kádár Lajost is kihallgatták,⁶¹ de végül ezért nem ítélték el az újságírót.

Érdekesebbek azok a mentőtanúk, akiket Kádár Lajos kívánságára hallgattak meg. Végül három író barátja mondta el a politikai rendőrségnek, amit tudott, közülük Veres Péter két alkalommal is nyilatkozott. Elsőként Fodor Józsefet hallgatták ki, aki inkább terhelő adatokat szolgáltatott. Elmondta, hogy nem látta az *Ártatlanok?*-at, viszont azt tanácsolta Kádárnak, hogy kérje vissza a művet átdolgozásra, s ezzel húzhatja az időt. Illetve azt ajánlotta, hogy jelentessen meg valamelyik lapban néhány tiltakozó sort, de Kádár ezt sem tette meg.⁶² A *Híd* című lap felelős szerkesztője, Kállai Miklós sem hozott sok újdonságot: Kádár Lajos baloldaliságát hangsúlyozta, s elmondta, hogy amikor szemrehányást tettek neki a színdarab miatt, akkor azt felelte, hogy a szöveget Dövényi Nagy teljesen átírta.⁶³ Veres Péter volt az egyetlen népi író, aki vállalta a Kádár Lajos melletti tanúskodást. Igaz, ő sem látta a darabot, ezért nem is tudott róla mit mondani, inkább Kádár általános emberi-alkotói portréját rajzolta meg, a kor nyelvezetével, kissé marxizálva, de sok tekintetben találóan: *„Mint írók közepes írónak tartom, aki mint szegény ember és volt hadifogoly és mint pincér sok keserves nehéz emberi élményt szedett fel, ezeket azonban világnézeti és esztétikai tájékozatlansága miatt sohasem tudta igazán magasrendű írásművészetté nemesíteni. Kádár, mint a többi szegénysorsból, népi, paraszti mélységből feltörekvő, tehetséges ember, nem jutott a szocialista munkásmozgalommal közelebbi kapcsolatba, így nem szerezhette meg a szocialista íróknak szükséges világnézeti tájékozottságot, osztályöntudatot és pártfegyelmet, a társadalom és a történelem mozgatóerőiről, az osztályok és nemzetek harcáról, annak belső okairól nem volt tiszta képe és így, amikor jött a szélsőjobboldali hullám, a maga farizeus népmentő és álszocialista jelszavaival, ő is megszedült.”*⁶⁴

Kicsit mintha olyasmit sugallt volna Veres Péter, hogy bár Kádár Lajos hasonló utat járt be, mint ő, de mégsem jutott el arra a művészi szintre és eszmei tisztaságra, mint a balmazújvárosi parasztíró. A rendőrségi vallomás óvatos távolságtartása miatt aligha segíthetett érdemben Kádáron. Az elsőfokú tárgyalás előtt két nappal, miután már az összes tanút meghallgatták, kisebb fordulat történt. Veres Péter a Nemzeti Parasztpárt hivatalos levélpapírján nyilatkozatot küldött, arra hivatkozva, hogy hivatalos útja miatt nem biztos benne, hogy odaér-e a tárgyalásra. A második szöveg, bár új tényeket nem mondott el a konkrét ügyre vonatkozóan, sokkal határozottabban állt ki a vádlott mellett: *„...Kádár Lajost összes műveiből, mint a magyar szegény parasztság becsületes és igaz harcosát ismertem meg. Műveinek alaphangja még a minden írónál előforduló túlzások és kiszínezések mellett is inkább paraszti értelemben vett osztályharcos, mintsem antiszemita jellegű. Emberi egyénisége inkább szelíd, szerény és józan, mintsem harcos és gyűlölködő. Keserősége a szegény paraszt sorsából ered és ebben mindnyájunkkal, többi parasztírókkal közös.”*⁶⁵ Veres Péter véleményének, állásfoglalása egyértelműbbé válásának, a szolidaritás kétségtelen kinyilvánításának háttérében nem csupán Kádár Lajos személye, hanem általában a népi írók megítélése körüli viták, támadások állhattak. 1945 tavaszától az egyre hevesebbé váló hírlapi cikkek, publicisztikák, amelyek többek között Németh László vagy Kodolányi János korábbi

írásait, a háborús évek alatti magatartásukat bírálták, a népieket a sorok összezárására ösztönözték. Egyre inkább a szekértábor-logika érvényesült, tompultak az önkritikus-kritikus hangok, s ez rávetülhetett Kádár Lajos ügyére is.

Kádárt az elsőfokú tárgyalás előtt kétszer hallgatták ki. Először még a politikai rendőrség nyomozói, 1945 áprilisában.⁶⁶ Ekkor az író némileg változtatott a védekezés módján: önkritikusabb volt az *Ártatlanok?* első változatával, ugyanakkor erőteljesebben bizonygatta a második változattól való távolságtartását. Viszont elismerte, hogy 1944-ben jóval több pénzt kapott, mint három évvel korábban, s azt is, hogy jelen volt a darab premierjén. A második kihallgatásra immár a népügyészek előtt került sor, 1944 júniusának első napjaiban. Érdekes módon Kádár főként az 1941-es bemutató körülményeit részletezte igen kimerítően, bőségesen tárgyalta az Endre László részéről jelentkező nyomást s a betiltás körülményeit. Kihasználta azt is, hogy a fogsága idején beszélhetett Tompa Bélával,⁶⁷ és minden jel szerint egyeztettek vallomásaikat, amelyekkel kölcsönösen támogatták egymást. Kádár – még tőle is szokatlan módon – nagyon feltűnően hangsúlyozta Tompa és színészei tanúvallomásának fontosságát: „*Tompa Béla színész tudja igazolni a többi előadó színészekkel együtt, hogy a darabban Dövényi Nagy Lajos mit és hogyan változtatott meg. Ezek a változások szörnyen lényegesek voltak.*”⁶⁸ Azon a napon, amikor a Budapesti Népügyészség kihallgatta Kádár Lajost, ugyanezen szervezet Major nevű sajtóelőadója arról tájékoztatta feletteseit, hogy nem sikerült beszerezni az *Ártatlanok?* eredeti kiadását. Úgy vélte, hogy mivel a vádlott érdeke bebizonyítani, hogy nem ő írta az uszító kitételeket, ezért fel kell szólítani, mondja el, hogy hol a érhető el az anyag.⁶⁹ Ezt a – a talán nem túlzás állítani – naivnak nevezhető levelet, sikerült felülmúlni egy másik küldeménnyel, amelyben ugyancsak Major arról tájékoztatta a Népügyészséget, hogy Kádár Lajos könyvei közül csupán kettő címéről (*A dóni halálbánya, Istentelenek*) szerzett tudomást, de egyiket sem olvasta. Viszont a címük alapján „*uszító tartalmúnak*” látta őket.⁷⁰ Önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy miért nem fordult a sajtóelőadó az indexre tett könyvek listáját összeállító kormányzati szervhez, hiszen így például tudomást szerezhetett volna a *Kujtorgó lelkek* létezéséről, amelyről Kádár Lajos, önéletrajzában elmondásakor, jól felfogott érdekéből gondosan hallgatott. Nem tudjuk, milyen választ kapott Major sajtóelőadó a fenti kérdéseire. Kádár minden vallomásában tagadta, hogy meglenne neki az *Ártatlanok?* eredeti, 1941-es példánya, amely éppen az ő bűnösségét támasztotta volna alá. Ez az eset csupán az egyik a Kádár Lajos elleni népbírósi eljárás furcsaságai közül.

Több hónapos előkészítő munkát követően, 1945. szeptember 3-án végül megtartották Kádár Lajos és társainak elsőfokú népbírósi tárgyalását. Eredetileg három vádlott, Kádár Lajos, Tompa Béla és Bánhidly László volt, augusztus végén csatlakozott hozzájuk Iványi Zoltán. Mindnyájukat népellenes büntett elkövetésével vádolták. Az első vádirat mindezt az alábbiakkal indokolta: „*Vádlottak ezen cselekményeikkel és pedig I. r. vádlott nyomtatványban, és közvetve ennek színházban, tehát gyülekezet előtt elmondott beszédben, II. és III. rendű vádlottak a gyülekezet előtt elmondott beszédekben huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtettek ki, amely alkalmas volt arra, hogy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltésére, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.*”⁷¹ Ezen kívül pót vádiratot nyújtottak be a Tózsér Mihályt alakító Iványi Zoltán ellen is, őt ugyancsak népellenes büntett miatt kívánták elítélni.

A tárgyalás során, az I., a II., és a III. rendű vádlottakon kívül meghallgatták Makó Mária színésznőt, Goldner Margit próbakisasszonyt és Berger Ernő műszaki felügyelőt, akik nézőként nyilatkoztak az *Ártatlanok?*-ről, valamint Kállai Miklós író. Emellett Kádár Lajos védőjének kérésére felolvasták Fodor József korábbi vallomását.⁷² A legérdekesebbnek Dövényi Nagy Lajos szereplése ígérkezett, aki Kádárhoz hasonlóan saját szerepét kisebbítette. Miután 1944-es közszereplése eléggé közismert volt, azok az állításai, hogy nem fokozta, hanem még enyhítette a darab antiszemitizmusát, sokkal inkább visszatetszést kelthettek a népbírákban.⁷³

A bíróság végül a három színészt felmentette, mondván, csak szavalták a mások által írt szöveget, de nem voltak annak szerzői, és csak Kádár Lajost találta bűnösnek. Őt háromévi börtönbüntetésre és politikai jogai gyakorlásának ötévi felfüggesztésére ítélték. Kádár büntetésébe az előzetes letartóztatásban töltött három hónap huszonöt napot beszámították. Az ítélet indoklásában a bíróság kimondta, hogy már az első darab nagymértékben antiszemita tendenciájú volt, de mivel a szöveg nem állt rendelkezésre, így az átdolgozás mértékét nem tudták teljes bizonyossággal megállapítani. Ez bizonyos fokig igaz, de a korabeli sajtóanyag, Endre László alispáni iratanyaga és a *Kujtorgó lelkek* című regény alapján elég jól lehetett volna rekonstruálni Kádár Lajos színdarabjának eredeti változatát. Ez azonban nem történt meg, és megállapíthatjuk, hogy a bíróság és az ügyészség még a háború utáni zűrzavaros viszonyokhoz képest is gondatlanul és felületesen járt el.

A bíróság ráadásul Kádár Lajost, elfogadva a még fogságban írt levelei egyikében megrendelt hamis orvosi bizonyítványt, betegségére tekintettel, s minthogy bejelentett lakása volt, szabadlábra helyezte, arra hivatkozva, hogy szökésétől nem kell tartani.⁷⁴ Vagyis Kádár Lajos nem egészen négy hónapos fogságot követően szabadon távozhatt, s bár még ügye hivatalosan nem zárult le, de a vádlott időt nyert, s ez döntő fontosságúnak bizonyult. Ezután több hónapon át levelezett egymással a Népügyészség és a Népbíróságok Országos Tanácsa, végül 1946. május 16-ára kitűzték Kádár Lajos fellebbviteli főtárgyalását. Az esemény előtt egy héttel Kádár Lajost ismét őrizetbe vette a politikai rendőrség.⁷⁵ Ennek oka alighanem az lehetett, hogy amikor április 5-én lakásán felkereste a Politikai Rendészeti Osztály egyik tisztje, Ákos Miklós, nem találta otthon. Felesége azt állította, hogy Kádár négy nappal korábban Pécsre utazott élelmiszerért, és a legrövidebb időn belül vissza fog térni.⁷⁶ Ez a cselekedete voltaképpen joggal kérdőjelezte meg a betegségéről szóló korábbi állításait és azt, hogy ne lehetne szökésétől tartani. Újbóli őrizetbe vételekor tartott kihallgatásakor Kádár hosszasan részletezte, hogy milyen betegségeken, sőt műtéteken esett át.⁷⁷ Tímár István PRO alosztályvezetőt nem győzték meg a Kádár Lajos által előadottak, ezért őrizetbe vette és internálási javaslattal a Fogház- és Toloncügyosztálynak adta át az írot.⁷⁸

Kádár Lajosnak nem kellett sokáig fogságban maradnia. 1946. május 16-án megtartották a fellebbviteli főtárgyalást, ahol nem sok minden történt. Kádár kérelmezte Fiala Ferenc újságíró meghallgatását, mondván, ő tudja igazolni, hogy a darabban lévő, igazán antiszemita részek Dövényi Nagy Lajos betoldásai. A tanács helyt adott kérelmének, nem döntött másodfokon, hanem további bizonyítási eljárást rendelt el. Ezenkívül utasították a népbíróság sajtóosztályát, hogy gyűjtse össze az *Ártatlanok?*-ra vonatkozó sajtóanyagot.⁷⁹ A tárgyalást követően hamarosan újból szabadlábra került Kádár Lajos. Szabadon bocsátása körülményeiről közvetlen forrással nem rendelkezünk, de egy másfél évvel későbbi levélváltásból kiderül, hogy az író ügyében komoly erők mozdulhattak meg. Tímár István 1947. október 21-én kelt szolgálati jegyén azt tudakolta Takács Péter Pál rendőr őrnagytól, hogy hol tart éppen a Kádár-ügy. Tímárt érezhetően zavarta az eset lezáratlansága, de ekkor még nem tudott minden részletről. Beosztottját elég határozottan és egyértelműen utasította: „Kérem az ügyet kivizsgálni és Kádár Lajosra vonatkozólag környezettanulmányt is végeztetni, mert amennyiben a legkisebb okot is lehet találni internálására kérek részletes jelentést.”⁸⁰ Takács válaszából kiderül, hogy az internálási határozat jogerőre emelkedett, de az ellen Kádár Lajos családja fellebbezést adott be. Ennek – a korban eléggé példátlan módon – a Belügyminisztérium 1946. július 4-én helyt adott „azzal az indoklással, hogy a jelenlegi politikai helyzetben nem teszi indokolttá nevezettnek rendőrhatósági őrizet alatt tartását. [...] Ilyen tényállás mellett Kádár Lajossal szemben alkalmazandó esetleges további intézkedés megtételére vonatkozóan utasítást kérek.”⁸¹ Tímár ezek után feltehetően feletteseinél, talán személyesen Péter Gábornál tájékozódott az ügyben, akinek 1947 decemberében a helyettese lett. Az bizonyos, hogy meggyőződött róla, nem érdemes túlságosan feszegetni a Kádár-ügyet. Erről tanúskodik, hogy Molnár László őrnagy szolgálati jegyére, amelyen egy 1947 októberében kelt, éppen Tímártól származó utasítás alapján összefoglalta az addig történeteket, és további utasítást kért, az ezredesi rangot viselő Tímár a következőt írta: „Ad acta! 1948. III.5.”⁸²

Kádár Lajos ügye elvileg még mindig nem zárult le, a Népbíróságok Országos Tanácsa és az Igazságügyminisztérium több levelet is váltott egymással ebben az ügyben, sőt 1948.

december 1-jére egy újabb tárgyalási napot is kitűztek, de ezen Kádár nem jelent meg.⁸³ Arról, hogy ezt miért tehette meg, egy 1949 nyarán tartott kihallgatás jegyzőkönyvéből értesülünk, amikor utolsó alkalommal állt az író a politikai rendőrség, ekkor éppen az Államvédelmi Hatóság tisztjei előtt. A rövid kihallgatás során főként egykori szerzőtársáról, Solymossy Istvánról beszélt. A lényegét viszont az utolsó bekezdés tartalmazza: „*Előadom, hogy az »Ártatlanok« című színdarab szerzősége miatt ellenem eljárás volt folyamatban, de a Köztársasági Elnök Úr MKE 6.293/1948. sz., 1948. december 28-án kelt legfelsőbb elhatározásával az eljárást kegyelemből megszüntette.*”⁸⁴ Szakasits Árpád döntésével pont került Kádár Lajos közel három éve tartó ügyének végére. Ha az előzetes letartóztatásban és az internálótáborban töltött időt összeadjuk, akkor összesen 5 hónapot és 21 napot, tehát még fél évet sem raboskodott. Jogos a kérdés, hogyan úszhatta meg ilyen csekély büntetéssel Kádár Lajos, miért nem került sor a másodfokú tárgyalásra? Már korábban is utaltunk az eljárás során történt furcsaságokra (összebeszélés lehetősége Tompa Bélával, felületes vizsgálat Kádár könyveit illetően, a hamis orvosi igazolás alapján történt szabadon bocsátás, az internálási határozat gyors érvénytelenítése), s láttuk, hogy Kádár befolyásos támogatókra talált a Nemzeti Parasztpárt vezetői között. Bár direkt bizonyítékok nincsenek, hiszen az efféle lobbizás, alkudozás informális természetű, de a kortársak körében mégis keringett néhány, nem is annyira légből kapottnak tűnő pletyka arról, hogy ki is harcolhatta ki Kádár Lajos felmentését vagy legalábbis igen enyhe büntetését. Egy 1950 júniusából származó ügynöki jelentés a következő, Sinka Istvántól származó értesülést osztotta meg tartótisztjével, „*Sinka mintegy magyarázatképpen elmondotta ügynökünknek, hogy Kádár Lajos ellen az »«Ártatlanok»« című színdarabja miatt eljárás volt folyamatban, de Darvas József közoktatásügyi miniszter közbenjárására megszüntették.*”⁸⁵ Darvas 1945-től a Nemzeti Parasztpárt egyik alelnökeként, titkos kommunista párttagként közismerten az egyik leghűbb támogatója volt Rákosi Mátyás politikai céljainak. Bár csak 1947 szeptemberében lett a kormány tagja, mint építés- és közmunkaügyi miniszter, s vallás- és közoktatásügyi minisztersége 1950 februárjában kezdődött, erre utalt a jelentés szerzője is, de elég befolyással rendelkezett ahhoz, hogy az MKP vezetőinél elérhesse Kádár Lajos szabadon bocsátását. Érdekes, hogy az *Ártatlanok?* társszerzője, Dövényi Nagy Lajos halálra ítéletét pedig Veres Péter kegyelmi kérvénye akadályozta meg.⁸⁶

Kádár Lajos szabadulását követően fizikai munkát végzett, többek között a Rákospalotai Faárugyár Szugló utcai telephelyén éjjeliőrként vigyázott a deszkákra és cölöpökre.⁸⁷ Később, más szélsőjobboldalra gravitáló népi írókhoz, így Erdélyi Józsefhez vagy Sinka Istvánhoz hasonlóan felvették a Magyar Írók Szövetségébe. 1959-ben *Kolomp szól a ködből...* címmel a Móra Könyvkiadó megjelentette gyermekkori történeteit tartalmazó novelláskötetét. Az 1956-os forradalomban, a Petőfi Párt megalakításában semmilyen szerepet nem játszott, még a népiekről bőségesen fennmaradt hálózati jelentésekben is csupán elszórtan bukkan fel a neve. Csendesesen, az értelmiségi-művészi közéleten kívül élte mindennapjait, s 1982-ben, nyolcvanhat 86 éves korában hunyt el. A szabadulását követő majd négy évtizedben neve tökéletesen a feledés homályába került, amelynek oka egyszerűen az, hogy nem alkotott esztétikai-irodalmi szempontból maradandó műveket.

Mérleg

Hogyan összegezhethetjük ezek után Kádár Lajos történetét? Bár nyilvánvalóan az egyéni felelősség a legfontosabb, az ügynek mégis voltak általánosabb tanulságai is. Kádár Lajost a népi tehetségek, vagy másképpen fogalmazva, az őstehetségek kultusza emelte fel és tette naggyá. Bár élményanyag és szociális indulatai adottak voltak, írói kvalitásai, olvasottsága, műveltsége felettébb hiányosnak mondhatók. A hírnév utáni vágya, a komoly önkritika hiánya, a pénz iránti szeretete, sőt mohósága tette lehetővé, hogy a benne meglévő zsidóellenes érzelmeknek egyetlen színdarabban, majd regényben adjon teret. Az Endre Lászlóval és baráti körével való együttműködése révén született meg az *Ártatlanok?*, amely minden kétséget kizáróan hatékonyan szolgálta az antiszemita indulatok fokozását. Nem állapítható meg egyértelműen, hogy gyötörték-e kétségek egyáltalán Kádárt az 1944-es bemutatókor, de ha voltak is ilyenek, igen erőtlenek és halványak lehettek. 1945 után komoly szembenézés,

őnelemzés nem volt nála tapasztalható, hanem a közéleti-politikai viták számára kedvező alakulását felhasználva, minden jel szerint befolyásos barátai-ismerősei segítségével elkerülte a komoly büntetést. Története az anyagiakkal és hírnévvel befolyásolható, ingatag erkölcsi lábakon álló, a műveltsége hiányával szembe nem néző, csupán féktelen szociális radikalizmust hirdető értelmiségi sorsát példázza.

¹A kérdéskört áttekinti Györi, 2011.

²László, 2012 (utolsó letöltés: 2014. április 3.).

³*Magyarság*, 1944a.: 15.

⁴BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 11–22. Kádár Lajos, Tompa Béla és Dövényi Nagy Lajos tanúvallomásai az 1945. szeptember 3-án tartott népbírósi tárgyaláson.

⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 20. Fodor József tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 25.

⁶A *Magyarország* című kormánylapról van szó.

⁷ÁBTL 3.1.9. V-118738. 26. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 27.

⁸BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 12. Kádár Lajos bírósági vallomása, 1945. szeptember 3.

⁹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 22. Kállai Miklós tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 25.

¹⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 24. Veres Péter tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. április 26.

¹¹Az 1942 és 1944 között írott mű végül csak 2001-ben jelent a nyilas eszméket ápoló Gede testvérek kiadásában. A kötet jelentőségét Szécsényi András az alábbiakban látta: „*Megtalálható benne az összes kizárólag negatív történelmi mítosz, ami a hazai zsidóság történelmét körülveszi, azt a képet sugallva, hogy a zsidóság mindig is a többségi társadalom létét veszélyeztette.*” Szécsényi, 2012: 37.

¹²Dövényi pályafutásáról ad alapos áttekintést Huhák, 2013.

¹³BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 52. Dövényi Nagy Lajos vallomása a népbírósi tárgyaláson, 1945. október 12.

¹⁴BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 17. Dövényi Nagy Lajos vallomása a népbírósi tárgyaláson, 1945. szeptember 3.

¹⁵BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 9–10. Bánhidny László kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 21.

¹⁶*Esti Újság*, 1944d.: 6.

¹⁷*Esti Újság*, 1944a.: 6.

¹⁸Gajdó, 2012 (utolsó letöltés: 2014. május 28.)

¹⁹*Magyarság*, 1944. b. 13.

²⁰*Esti Újság*, 1944a.: 6.

²¹*Esti Újság*, 1944e: 7.

²²*Magyarság*, 1944. c.: 8.

²³BFL XXV. 1.a. Nb. 4077/1945. 50. Elek Katalin tanúvallomása, 1945. október 31.

²⁴*Függetlenség*, 1944a: 10.

²⁵OSZK PKG 1944/92.

²⁶*Esti Újság*, 1944c:

²⁷*Esti Újság*, 1944c: 6.

²⁸*Pest*, 1944: 6.; *Magyarország*, 1944: 8.

²⁹*Összetartás*, 1944: 8.

³⁰*Az Ország*, 1944: 12.

³¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 10., 18. Tompa Béla kihallgatási jegyzőkönyvei, 1945. április 19. 24.

³²Bágyoni Váró, 1944.; Tarnói, 1944.

³³Miklóssy, 1944: 6.

³⁴Szabó, 1944: 6.

³⁵Saadot később a Kádár-korszak politikai rendőrsége is foglalkoztatta „Kövr” fedőnéven hálózati személyként. Talán az *Ártatlanok?*-ről szóló, felettébb problémás írásai is hozzájárulhattak a beszerzés hatékony végrehajtásához. Saád Béláról lásd Szönyei, 2012: 677–681.

³⁶Saad, 1944a.: 4.

³⁷Saad, 1944b.: 13

³⁸Pálóczi Horváth, 1943: 9–12.

³⁹Juhász, 1944: 591–593.

⁴⁰Fogságáról két változatot is elmondott. Az elsőt még Szentesen történt kihallgatása alkalmával, lásd BFL XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 6. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 7. A másodikat pedig ún. *Börtönnapló*ájában. PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönnapló*. 14–22.

⁴¹PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönnapló*. 22.

⁴²Erről lásd az érintett naplóját Szabó, 1990: 7–201.

⁴³Illyés, 1986: 361.

⁴⁴Kodolányi, 2000: 24.

- ⁴⁵PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 27.
- ⁴⁶Darvas nézeteit röviden érinti Gyurgyák, 2001: 594–595.
- ⁴⁷PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 27–28.
- ⁴⁸Bár Veres Péter emlékirataiban nem bukkan fel Kádár Lajos neve, de a Somogyiéknál töltött idejét elég hasonlóan idézte fel. Veres 1973: 762–769.
- ⁴⁹PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 76.
- ⁵⁰XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 5–6. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 7.
- ⁵¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 8.
- ⁵²Index, é. n. 31. 119.
- ⁵³*Az Istentelenekről lásd Szenczi, 2010: 62.*
- ⁵⁴Az 1945 májusáig, Kádár Lajosnak a Markó utcai fogházba történt átszállításáig, tartó időszakról mindössze 19 – érdemi információt tartalmazó – korabeli dokumentumot találtak a téma kutatói. Lásd Krahulcsán – Müller, 2009: 65–116.
- ⁵⁵PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 79.
- ⁵⁶Uo. 113.
- ⁵⁷PIM 5241/1/-31. Kádár Lajos levelei feleségéhez, Török Etelkához. 1945. július 8., 1945. július 11., 1945. augusztus 22.
- ⁵⁸XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 101. Meghatalmazás Csuray Károly ügyvéd részére, 1946. május 14.
- ⁵⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 93. Dr. Kováts Zoltán klinikai orvosi igazolványa, 1945. augusztus 30.
- ⁶⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 9–11., 17–18.
- ⁶¹BFL XXV. 1.a. Nb. 3039/1945. 15–16. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 24.
- ⁶²ÁBTL 3.1.9. V-118738. 19–20. Fodor József tanúvallomása, 1945. április 25.
- ⁶³ÁBTL 3.1.9. V-118738. 21–22. Kállai Miklós tanúvallomása, 1945. április 25.
- ⁶⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 25–26. Veres Péter tanúvallomása, 1945. április 26.
- ⁶⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 57. Veres Péter nyilatkozata, 1945. szeptember 1.
- ⁶⁶ÁBTL 3.1.9. V-118738. 25–26. Kádár Lajos tanúvallomása, 1945. április 27.
- ⁶⁷A korabeli joggyakorlat felettébb ingatag mivoltát igazolja, hogy Kádár, miután átvitték a Markó utcai fogházba, megkereste Tompa Bélát, aki így fogadta: „*Te csacsi, hát én is megyek – mosolygott Tompa is. Ha lehet, egy cellába megyünk.*” PIM V-5241/30. Kádár Lajos: *Börtönapló*. 113. Azt nem tudni, hogy végül egy cellába kerültek-e, de elegendő időt és teret kaptak arra, hogy közös védekezési stratégiát alakítsanak ki.
- ⁶⁸XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 9. Kádár Lajos ügyészégi kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. június 7.
- ⁶⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 89. Major sajtóelőadó levele a Népügyésznek, 1945. június 7.
- ⁷⁰XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 90. Major sajtóosztály vezető levele a Népügyésznek, 1945. június 7.
- ⁷¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 84–85. A Budapesti Népügyészség vádirata Kádár Lajos, Tompa Béla és Bánhidly László ügyében, 1945. június 15.
- ⁷²XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 11–22. Az 1945. szeptember 3-án tartott tárgyalás jegyzőkönyve.
- ⁷³Erdekességként jegyzem meg, hogy a tárgyalásra a Szociáldemokrata Párt részéről Faludy György költőt jelölték ki, de ő valamilyen okból nem volt jelen.
- ⁷⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Ákos Miklós, a PRO 7. szakcsoportja vezetőjének jelentése, 1946. április 5.
- ⁷⁵ÁBTL 3.1.9. V-118738. 63. Molnár László r. örgy. őrizetbe vételi utasítása, 1946. május 9.
- ⁷⁶ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Ákos Miklós, a PRO 7. szakcsoportja vezetőjének jelentése, 1946. április 5.
- ⁷⁷ÁBTL 3.1.9. V-118738. 64–65. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 9.
- ⁷⁸ÁBTL 3.1.9. V-118738. 61. Timár István levele a Népbírók Országos Tanácsának, 1946. május 10.
- ⁷⁹XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 24. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. május 16. A sajtóanyag összegyűjtésére valóban sor került, de ez elsősorban jelen sorok írójának szolgált segítségül, viszont nincs arra utaló nyom, hogy a bíróság érdemben használta volna bizonyítékként.
- ⁸⁰ÁBTL 3.1.9. V-118738. 75. Timár István szolgálati jegye Takács Péter Pálnak, 1947. október 21.
- ⁸¹ÁBTL 3.1.9. V-118738. 76. Takács Péter Pál válasza Timár István szolgálati jegyére, 1947. október 24.
- ⁸²ÁBTL 3.1.9. V-118738. 79. Molnár László örgy. szolgálati jegye Timár Istvánnak, 1948. március 4.
- ⁸³XXV. 1.a. Nb. 1538/1945/5. 25. A Népbírók Országos Tanácsának fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyve, 1948. november 3.
- ⁸⁴ÁBTL 3.1.9. V-118738. 81. Kádár Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1949. június 23.
- ⁸⁵ÁBTL 3.1.5. O-9185. 138–141. 49/41. számú ügynök jelentése Sinka Istvánról, 1950. június 16.
- ⁸⁶Szécsényi, 2012: 36.
- ⁸⁷ÁBTL 3.1.5. O-11803/18-a. 344. Kádár Lajos személyi törzslapja, 1954. november 16.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.5. Operatív dossziék
- O-9185 Sinka István
- O-11803/18a. „Ellenállók”
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
- V-118738 Kádár Lajos és társainak anyaga

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- XXV Népbírósi eljárások iratanyaga
- 1.a. Nb 1538/1945/5. Kádár Lajos és társainak ügye
- 1.a. Nb 3039/1945. Dövény Nagy Lajos ügye
- 1.b. Nb 4077/1945. Kiss Ferenc ügye

Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (OSZK PKG)

- PKG 1944/92. Az Ártatlanok? premierjének plakátja

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM)

- V-5241/90. Kádár Lajos: Börtönapló
- V-5241/1/31. Kádár Lajos levelei feleségéhez,
Török Etelkához.

Nyomtatásban megjelent források

A fasiszta..., é. n.

A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. Debrecen, W. Stoker Kft.

Krahulcsán–Müller, 2009

A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf.

Sajtó

Az Ország, 1944

Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Az Ország*, július 22.

-
- Bágyoni Váró, 1944
Bágyoni Váró Andor beszámolója az „Ártatlanok” bemutatójáról: A magyar Jud Süss. *Magyarság*, június 17.
- Esti Újság*, 1944a
Június 16-án az „Ártatlanok” bemutatójával megnyílik a Madách Színház. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, május 26.
- Esti Újság*, 1944b
Kik játsszák az „Ártatlanok”-at a Madách Színházban? (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, május 30.
- Esti Újság*, 1944c
Kiss Ferenc irányítja az „Ártatlanok?” utolsó próbáit. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, június 5.
- Esti Újság*, 1944d
Dövényi Nagy Lajos beszél az „Ártatlanok?”-ről. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, június 13.
- Esti Újság*, 1944e
Az Ártatlanok munkásmatinén. (A szerző nincs feltüntetve.) *Esti Újság*, július 6.
- Függetlenség*, 1944
Megnyílt a Madách Színház. *Függetlenség*, június 18.
- Juhász, 1944
Juhász Géza: Népi író, tanulj Babitstól! *Sorsunk*, 1944. október. 591–593.
- Magyarság*, 1944a
Sztójay Döme miniszterelnök a Jud Süss díszelőadásán. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, május 7.
- Magyarság*, 1944b
Ellen-Fatornyok és Aladár-vígjáték a Madách Színházban. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, június 11.
- Magyarság*, 1944c
Magyarság előadás a Madách Színházban. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarság*, június 22.
- Magyarország*, 1944
Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Magyarország*, június 26.
- Miklóssy, 1944
Miklóssy Lajos: Ártatlanok. Bemutató a Madách Színházban. *Magyarország*, június 16.

Összetartás, 1944

Az „Ártatlanok” első jubileuma. (A szerző nincs feltüntetve.) *Összetartás*, július 7.

Pálóczi Horváth, 1943

Pálóczi Horváth Lajos: Elkésett kritikák. (XXII.) Kádár Lajos regényei. *Magyar Élet*, 4. sz. 9–12.

Pest, 1944

Cím nélküli hír. (A szerző nincs feltüntetve.) *Pest*, június 24.

Saad, 1944a

Saad Béla: Madách Színház: Ártatlanok. *Új Nemzedék*, június 18.

Saad, 1944b

Saad Béla: Ártatlanok? (Bemutató a Madách Színházban). *Az Ország*, június 24.

Szabó, 1944

Szabó József: Ártatlanok. A Madách Színház ma esti bemutatója. *Pest*, június 16.

Tarnói, 1944

Tarnói László: A magyar faj és magyar nyelv ünnepe a Madách Színházban. Hatalmas siker az „Ártatlanok” bemutatóján. *Virradat*, június 19.

Hivatkozott irodalom

Gajdó, 2012

Gajdó Tamás: Az utolsó színházi őrségváltás 1944-ben. *Színház.*, 2012. január. www.szhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=36280:az-utolso-szhazi-rsegvaltás-1944-ben&catid=62:2012-január&Itemid=7

Győri, 2011

Győri László: Színház a Harmadik Birodalomban. In *Színház és diktatúra a 20. században*. Szerkesztette: Lengyel György. Budapest, Corvina Kiadó – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. 13–34.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Huhák, 2013

Huhák Heléna: „Egy sötét lelkű sajtóbriganti.” Dövényi Nagy Lajos portréja. *Kommentár*, 6. sz. 61–75.

Illyés, 1986

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: Illyés Gyuláné. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kodolányi, 2000

Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése. / (Levélről levélre, 1.)/ Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: ifj. Kodolányi János. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

László, 2012

László Ferenc: Sötétség nyílt színen – színház és antiszemizmus. *Magyar Narancs*, 2012. augusztus 31. http://www.magyararancs.hu/szinhaz/sotetseg-nyilt-szinen-szinhaz-es-antiszemizmus_81507.

Szabó, 1990

Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz. (Napló és védőbeszéd 1945-ből)*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Kabdebó Lóránt. Budapest, Magvető Kiadó.

Szécsényi, 2012

Szécsényi András: Dövényi Nagy Lajos: Tarnopolból indult el... *Kommentár*, 4. sz. 35–37.

Szenczi, 2010

Szenczi Ibolya: *Kádár Lajos élete és munkássága a népi írói mozgalom tükrében*. Csongrád, szerzői kiadás.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Veres, 1973

Veres Péter: Az ország útján. In uő: *Válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 603–877.

„Álarcok mögött” Nagy Töhötöm élete

Nagy Töhötöm 1946-ban fényképsorozatot állított össze saját arcképeiből, amelynek az „Álarcok mögött” címet adta. A képeken róla készült portrék láthatók különböző álruhákban: Nagy Töhötöm sofőr a Csonka Gépgyárban, Nagy Töhötöm erdélyi középiskolai tanár, Nagy Töhötöm deportálásból hazatérő zsidó kereskedő, hajófűtő a Fekete-tengeren 1945-ben, vagy vatikáni diplomata, de mindenekelőtt: jezsuita.¹ A képsorozat és összeállítása híven tükrözi jellemét: kockázatkeresésről és kalandvágyról, alkalmazkodóképességről és tettekerességről, nem kevés színészi hiúságról és egocentrizmusról árulkodnak. Nagy későbbi életét vizsgálva is ezeket a jellemvonásokat kell mindenekelőtt észben tartanunk, hiszen talán a legállandóbbak fordulatokban, sőt hajtűkanyarokban és első közelítésben nehezen követhető külső és belső eseményekben gazdag életében. „Az ő sorsa számomra érthetetlen és félelmetes labirintus” – írta róla egyik egykori KALOT-os munkatársa, s ezzel bizonyára nem volt egyedül.²

De hát ki is volt ő valójában? Tanulmányomban Nagy Töhötömnek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött irategyűjtése felhasználásával szeretném eddig közkézen forgó életrajzait kiegészíteni.³ Erre azért van szükség, mert Nagy oly sok helyen és annyiféle szerepet játszott, oly sok jó- és rosszindulatú beszámoló és legenda övezi kalandokban és fordulatokban bővelkedő életét, hogy sok esetben még életrajzírói is áldozatul esnek az önmaga vagy pl. élete utolsó másfél évtizedében az állambiztonsági szervek által gyártott és Nagy Töhötöm által forgalmazott életrajzok – az állambiztonsági értelemben vett legendák – megtevesztéseinek, illetve néhány esetben ténybeli tévedéseknek.

Pedig az ő élete is egyszerűen kezdődött: székelyudvarhelyi eredetű erdélyi családban, a Torontál megyei Magyarcsernyéhez tartozó Bozítópusztán született 1908. június 23-án. Gyermekkorát a Hunyad megyei Piskin töltötte, majd a Gyulafehérvári Katolikus Főgimnáziumban kezdte el középiskolai tanulmányait. Befejezni azonban – családja Magyarországra történt áttelepülése miatt – már a Kisújszállási Református Gimnáziumban tudta 1926-ban. Kitűnő tanuló volt és kitűnő tornász, aki egy ízben országos ifjúsági bajnoki címet is nyert szertornából. Érettségi után Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–földrajz szakára jelentkezett, de még ugyanebben az évben, 1926-ban úgy döntött, hogy belép a jezsuita rendbe. Jezsuita tanulmányait mindvégig kiváló eredménnyel végezte: először Érden volt novícius két évig, azután 1928 és 1931 között bölcseletet tanult Szegeden. 1931 és 1934 között nevelőtanárként dolgozott a jezsuiták kalocsai kollégiumában, és testnevelést is tanított ugyanitt a gimnáziumban. 1934 és 1938 között teológiát tanult Innsbruckban, a jezsuiták Petrus Canisiusról elnevezett egyetemén. Itt ismerkedett meg a katolikus társadalmi tanítás jezsuita képviselőinek: Heinrich Peschnek, Gustav Gundlachnak és Oswald von Nell-Breuningnak a munkáival és a szociális kérdés katolikus társadalmi tanításban megjelenő elméletével.⁴ Végül 1937-ben szentelték pappá, és tanulmányai lezárásaként 1938-ban filozófiából, teológiából és egyházjogból is doktorált. Ezután visszakerült Szegedre, ahol rendi beosztásként Kerkai Jenő helyettesítését kapta a KALOT-nál, mivel ebben az évben Kerkai a jezsuita rendben kötelező harmadik próbaévet töltötte Budapesten a Manrézában. Nagy Töhötöm tehát ideiglenesen átvette tőle a KALOT-központ vezetését. Amikor pedig rá került a sor, ő 1939-ben Firenzébe ment harmadik próbaévet letölteni. Hazatérve tovább folytatta munkáját a KALOT-ban, illetve a tanulmányait. 1942-ben még néprajzból is ledoktorált, és 1944 januárjában tette le utolsó fogadalmát, így lett ünnepélyes négyfogadalmas páter: „*Professus quatuor votorum solemnium*”.⁵

Életében minden bizonnyal az egyik döntő fordulatot a KALOT-ban való munkáján keresztül Kerkai Jenő hozta: Nagy „*az evilági eszközök embere*”-ként⁶ a KALOT „*motorja*” volt. A magyarországi szociális kérdés megoldására létrehozott legsikeresebbnek mondható katolikus hivatásrendi mozgalom második számú vezetőjeként, az Innsbruckban elméletben elsajátított tudást pillanatok alatt gyakorlatra tudta váltani úgy, hogy: „*a semmitmondó kezdetekből üstökösszerűen a köztudatba berobbanó egyesület [a KALOT] pár esztendő alatt félmillió tagjával országos viszonylatban is a legnagyobb egyesületté vált.*”⁷

Nagy Töhötöm szerepjátékai és egyházi diplomáciai útjai is kezdetben a KALOT-hoz kötődtek: a KALOT háború utánra való átmentésének egyre sürgetőbb imperatívuszával kezdődtek, abból bontakoztak ki. A második világháború vége felé, 1944 novemberében Kerkai Jenő legmegbízhatóbb munkatársával, Meggyesi Sándorral Dunaföldváron keresztül Debrecenbe ment. Nagy Töhötöm pedig Miskolc-Diósgyőrön keresztül – másfél hónapos szovjet fogság „*beiktatásával*” – ugyancsak átszökött a fronton, és eljutott Debrecenbe, hogy a KALOT további működéséhez szükséges engedélyt Kerkaival és Meggyesivel együtt kieszközölje. Fronton való átjutását, szovjet tisztekkel, végül Malinovszkij marsallal való tárgyalását a Széchényi Könyvtárban őrzött naplói, illetve a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvének vélhetően részben e napló alapján készült megfelelő fejezetei tartalmazzák. Beszámolója szerint Nagy informálta a szovjeteket a KALOT-ról, valamint a kereszténydemokrata párt megalakulásának körülményeiről, kapcsolatokat épített orosz tisztekkel, és a kialakulatlan és zavaros körülmények közepette azzal a tulajdonképpen pozitív benyomással érkezett vissza, hogy az oroszok nem voltak sem vele, sem a KALOT-tal kapcsolatban ellenségesek, hogy sok múlik a kompromisszumkészségen és a szituatív okosság, ha úgy tetszik, jezsuita erényén.⁸

1945 márciusában Kerkaival ezután úgy döntöttek, hogy Nagy folytassa a KALOT átmentése érdekében a háttértárgyalásokat, ám ezúttal Rómában; és ha lehet, a mozgalom céljaira pénzt is szerezzen. Ezzel kezdődött el Nagy Rómába való szökéseinek sorozata: 1945 áprilisában indult útnak, és 1945–46 folyamán még ötször járt Rómában, hol Románián és Törökországon át indult el, hol Ausztria felé haladva közelítette meg az örök várost: híreket vitt a magyar egyház és az ország állapotáról, a háborús károkról, a politikai helyzetről és a kilátásokról. Emellett természetesen beszámolt a KALOT ügyeiről is, és pénzt is szerzett. Több ízben fogadta őt XII. Piusz pápa is. A Serédi Jusztinián bíboros utódának tekintett Apor Vilmos püspök vértanúhalálának híre is Rómában érte. A pápa magántitkárának és tanácsadójának, P. Leibernek kérésére ekkor készítette el javaslatát az esztergomi érseki szék betöltésére. Nagy első helyen Mindszenty József veszprémi püspököt, másodikként Bánáss László debreceni prépostot, harmadik személyként Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt ajánlotta. A jelöltekről részletes jellemzést is készített. A döntést követően – elmondása szerint – ő hozta haza Mindszenty kinevezését.

Nagy Töhötöm kezdetben azt remélte, Mindszenty tanácsadójaként hatással lehet az újonnan kinevezett bíborosra, viszonyuk azonban kezdetől problematikus volt. Mindszenty ugyanis sem a KALOT-ot, sem a Demokrata Néppártot nem támogatta úgy, ahogyan a mozgalom és a párt körül tevékenykedő és ezek túléléséért, működéséért küzdő jezsuita szerzetesek szerették volna, illetve javasolták neki. Az egyre egyházellenesebb belpolitikai légkörben a *modus vivendi* keresése Mindszenty számára elfogadhatatlan volt, míg Nagy Töhötöm (és Kerkai Jenő) a kommunistákkal szembeni elutasító álláspontot tartotta történelmileg elhibázottnak. A pápa állítólag egy későbbi kihallgatáson szemrehányást is tett Nagynak, hogy annak idején Mindszentyt ajánlotta kinevezésre első helyen, „*egy olyan embert, akinek reakciói tele vannak indulatokkal*”.⁹

Mindszenty és Nagy kapcsolata időközben annyira megromlott, hogy 1946 őszén a bíboros elérte, hogy a jezsuita tartományfőnök Nagyot elhelyeztesse Magyarországról. Ahhoz is ragaszkodott, hogy Nagy nemcsak Magyarországon, de Európában sem

maradhat. Így P. Janssens, a jezsuita rend általános rendfőnöke Nagyot Dél-Amerikába helyezte át, azzal a reménnyel, hogy Nagy ott majd folytatja szociális munkáját.

Nagy 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkainak Dél-Amerikába történő áthelyezéséről. Végül, utolsó levelében így ír: *„Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejeztek és a fejemet elküldték a Hercegprímás úrnak engesztelésül. Őeminenciája elégedett lesz. Én szereztem neki Esztergomban egy hercegprímási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megszegyenyítés pírjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispozióim szerint többet vissza sem jövök. [...] Kedves Atyám! Elbúcsúzom Öntől. Tiszta igazság, amit írok: senkit és semmit nem sajnálok úgy, mint azt, hogy többé nem együtt dolgozunk. Hány kemény és kényes küzdelmet vívtunk meg együtt. Hány nehézségen törtünk át válllvetve. És sikerünk titka – nem beszélve a kegyelmi rendről – az volt, hogy ketten voltunk.”* Később pedig így folytatja: *„Majd spanyol nyelven fogok KALOT-ot szervezni!”* Végül pedig ezzel zárja sorait: *„Aztán, ha Önnek is végleg beborul odahaza, jöjjön utánam és Paraguayban új redukciókat alapítunk!”*¹⁰ Mint tudjuk, Kerkai élete másként alakult, nem kerülhette el a börtönt, de dél-amerikai jezsuita egzisztenciáját Nagy sem tudta felépíteni.

A magyar szerzetes elsőként Uruguayban rendezkedett be. Megtanult spanyolul, és tanított a montevideói érseki szemináriumban. Ezután felmérte az uruguayi parasztság helyzetét, és megkísérelte az ottani problémákra a KALOT megoldásait alkalmazni. Ezért részletes terveket készített, ám igyekezete megtört a montevideói érsek konzervativizmusán. Miközben paptársai és szemináriumi hallgatói között egyre népszerűbb lett, mozgástere egyre szűkült. Végül az érsek minden mozgalmi lehetőséget elvett tőle, a végén már csak katekizmust taníthatott és gyóntathatott. Ekkor Nagy úgy döntött, elhagyja Uruguayt. Áthelyezését kérte Argentínába, ahol Buenos Airesben a jezsuita rend dél-amerikai kollégiumában tanított argentin, chilei, perui és ecuadori jezsuita növendékeket. A Buenos Aires-i érsek előtt azonban azzal vádolták, hogy szociális tanításaival fellázítja az egész nemzetközi jezsuita kollégiumot. Ezért az érsek eltiltotta a tanítástól. Ekkor rövid időre Chilébe települt át, ám amikor ott is átélte *„lefejezését”* (ezt a kifejezést úgy tűnik, különösen találónak érezte magára nézve), az általános rendfőnökhöz fordult, s kérte, helyezze őt laikus állapotba. Döntését részben az egyháztól és a jezsuita rendtől elszenvedett sérelmekkel, részben hitkétyeivel indokolta. Végül a pápa 1948 őszén engedélyezte számára a laikus státust. A felmentési formula értelmében nem szűnt meg jezsuita lenni, de civil státusba került: nem tartozott naponta misézni, reverendában járni, ugyanakkor nősülhetett.

1948-ban tehát Nagy, miután 22 évet töltött a jezsuita rendben, új életet kezdett. Élete következő szakaszát Dél-Amerikában töltötte: két évtizeden keresztül Argentína vált hazájává, ahol már 1948-ban megnősült, és 1949-ben a kislánya is megszületett. Felesége Pölöskey Paulina, egy erdélyi származású emigráns magyar család gyermeke lett. Leányuk, Krisztina 1949 szeptemberében született. Nagy fotózásból tartotta el családját, majd különböző teológiai fakultásokon és világi egyetemeken tanított, miközben fáradhatatlanul dolgozott fő művén, a jezsuita rendet és a szabadkőművességet összebékíteni szándékozó kötetén. Hiszen szellemi otthont, közösséget keresve a jezsuita rendből való kilépése után nem sokkal csatlakozott az argentinai, magyar nyelven működő Kossuth Páholyhoz, és akárcsak a jezsuita rendben, a szabadkőművességben is nagyon hamar az élre tört. Ekkor ötlött eszébe, hogy a két titokzatosnak és ellenségesnek tartott társaságban szerzett tapasztalatait egy kötetben foglalja össze azzal a céllal, hogy a titokzatosság oldásával a köztük lévő ellenségeskedés is csökkenjék. Így született meg a *Jezsuiták és szabadkőművesek*, amely először 1963-ban jelent meg spanyol nyelven, s amelyet VI. Pál pápának is elküldött. Többször és több helyütt megjegyezte azonban, hogy őt a szabadkőművesség nem elégítette ki, és a katolikus egyház, valamint a szociális kérdés maradtak továbbra is érdeklődésének homlokterében, különösképpen a II. Vatikáni Zsinat idején, illetve az azt közvetlenül

követő időkben. Sőt, életének további alakulását figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, mindvégig e kettő körül forgott gondolkodása és tevékenysége.

Talán épp ezért, s mert szenvedélyes fotós volt, Buenos Aires nyomortelepeit is végigfényképezte, s miközben a nyomortelepeken élő és dolgozó papokkal kapcsolatba került, vélhetően maga sem tudta, hogy a későbbiekben „felszabadítási teológia”-ként elnevezett dél-amerikai katolikus szociális mozgalom megszületését látja és dokumentálja.¹¹ Életének erre a szakaszára visszatekintve egy helyütt meglepődéssel így fogalmaz: „Nekem sikerült saját erőmből feltámadni. Egyrészt új célokat kerestem, másrészt a régit folytattam a változott körülmények között, változott programmal és módszerekkel, de lényegében megmaradva hűségesen a régi szociális elvek alapján. Új cél volt a szabadkőművesség felderítése és bemutatása, amellyel szolgálni akartam annak a Jézus Társaságnak, amelyet szerettem. [...] A régi cél folytatása elvitt a nyomortanyákra, ahol a valóságos térképezést, népszámlálást végeztem; majd valóságos lázas szervezőmunkába kezdtem, amelynek célja ebből az elesett emberanyagból közösségi alapon (Asociación Comunidades Rurales Argentinas, ACRA) falukat szervezni és így visszavezetni őket a földhöz, amelynek nyomorából menekültek a főváros egy fokkal jobb nyomorába.”¹²

Megelégedettsége azonban nem tartott sokáig, hiszen amikor a Buenos Aires-i magyar nagykövetségen keresztül (ahol a *Jezsuiták és szabadkőművesek* egy példányának átadásával jelentkezett) a magyar állambiztonsági szervek 1966-ban megkeresték őt és felcsillantották annak reményét, hogy hazatelepülhet, Nagy tulajdonképpen gondolkodás nélkül igent mondott. Ekkor még sem családja tiltakozásként is felfogható néma beletörődése, sem a csereüzlet ára nem zavarta. Beszervezésére 1966. szeptember 15-én került sor. Az első években Bárdos Gusztáv őrnagy volt a tartótisztje, aki a szakmailag immár magasan képzett állambiztonsági tiszték új generációjának egyik képviselőjeként (pl. pszichológia szakot is végzett az ELTE-n) így jellemezte őt: „A jelölt igen nagy műveltségű, széles látókörű, megnyerő modorú, bizonyos fokig szuggesztív egyéniség. Látszólagos szerénysége is tudatosan alkalmazott viselkedés, amely az emberekkel való bábni tudásból, pszichológiai megfontolásokból fakad. Valójában értékeinek tudatában lévő, azok mások általi elismerését elváró, hiú ember, aki nehezen viseli el a szürkeséget, szeret rendkívülit alkotni és abban tetszelegni, hogy a történelmi események előrelátásában mindig évtizedekkel megelőzi környezetét.”¹³ Kérdés persze, hogy Nagy helyesen látott-e előre, mindenesetre a szocialista Magyarországról szerzett kezdeti irányított tapasztalatai messzemenőig elhomályosították tisztánlátását. Hazatelepülését előkészítendő ugyanis a szervek 1966 nyarán hazautaztatták őt két hónapra, s ekkor a magyar helyzetről olyan képet szerzett, ami nagyban hozzájárult hazatelepülési szándéka megerősítéséhez. Ráadásul a szervek az útiköltségét és az ellátásával kapcsolatos költségeket is fizették, ámbár Nagy oda- és visszafelé menet is megállt Rómában, ahol régi kapcsolatainak felelevenítése közben a Rómában élő magyar jezsuiták adományait sem utasította vissza. Magyar részről feladata a magyar katolikus egyház képviselőinek és a Vatikánnak a dezinformálása volt, amelyre Nagy kiterjedt magyarországi és római egyházi kapcsolatrendszere kínált lehetőséget. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* íróját egyúttal arra is felkérték, bővítse ki művét a kommunizmus irányába is, írjon cikkeket, tanulmányokat az egyház és a kereszténység történetéről és a szocializmushoz való kapcsolódásának lehetőségeiről. Így született meg beszervezése után, de hazatelepülését megelőzően az *Egyház és kommunizmus (Yglesia y comunismo)* c. műve, amelyet először spanyol nyelven, 1967-ben, Chilében jelentetett meg.

Ez az írás egy nehezen meghatározható műfajú és tartalmú mű, nem csoda, hogy az állambiztonság a magyar nyelvű megjelenését egyre csak odázta: tulajdonképpen egy kompendium, furcsa gondolati játék, avagy utópia. Olvasása közben az embernek minduntalan Bibó István majdnem ugyanekkor (1968-ban) keletkező *Uchróniája* jut az eszébe. Az *Egyház és kommunizmus*ban ugyanis Nagy szintén egy elmaradt zsinatot képzel el: gondolatban lejátssza a II. Vatikáni Zsinat sosemvolt 5. ülészakát. Ennek

Nagy radikalizálódó világképének megfelelően egyetlen témája a szociális kérdés, amelyet a kereszténység és a kommunizmus közös nevezőjeként határoz meg, olyan konkrét társadalmi valóságként, amellyel kapcsolatban mindkét világnézetnek lényegbe vágó üzenete van, s amelynek megoldásában Nagy szerint egymás partnerei kellene, hogy legyenek. Nagy önközlési lehetőséget látott minden képzeletbeli zsinati résztvevő ugyancsak képzeletbeli felszólalásának végigírásában: munkájában megjelenik brazil, észak-amerikai, spanyol, belga, holland, német, afrikai stb. püspök, akik sztereotip megtestesítői országuknak és országuk szociális kérdésről vélelmezhetően vallott nézeteinek.¹⁴

Nagy ily módon száz torokból egy hangon kritizálja a II. Vatikáni Zsinatot, amely véleménye szerint nem volt elég radikális. Mint az állambiztonsági szerveknek egy helyütt kifejti: „Magyarországon láttam egy közelmúlt hibáin okult nyugodt, egyenletes fejlődést [utalás 1966-os hazatérő tapasztalataira] és Rómában láttam egy veszekedő, vitatkozó kapkodást egy oly fejlődés érdekében, amely nem a közelmúlt kis és súlyos hibáit igyekszik kikorrigálni, hanem évszázados elmaradást hónapok alatt behozni. [...] Erre az egyház szerkezeténél fogva egyszerűen képtelen. Nem az egyház az, aki kivárja a kommunizmus elfejlődését, hanem a kommunizmus az, amelyiknek van ideje kivárni, míg az egyház vagy hozzáfejlődik az időkhöz, vagy szépen mindig kisebb és elmaradottabb körökre szorítkozik rá. [...] Róma megerősített Magyarországhoz [értsd: a Magyar Népköztársasághoz] való hűségemben”¹⁵ – vonja le végül a következtetését. Ez volt az az önigazolástól sem mentes állítás, amellyel Nagy egy még mindig koherens életbeszélést próbált magának kreálni: meggyőződése szerint egy közös elvi szociális platformon a katolikus egyháznak aktívabban részt kellene vállalnia a szocializmus építésében Magyarországon.

Következtetést nem csak elméleti síkon vont le: feleségével és lányával 1968-ban végül valóban felszámolták Buenos Aires-i egzisztenciájukat, s miután a *Jezsuiták és szabadkőművesek*, valamint az *Egyház és kommunizmus* miatt rá megorroló szabadkőművesekkel szakított,¹⁶ hazaköltözött. A szervek egy három és fél szobás lakáshoz juttatták Budapesten a Pusztaszeri úton, álláshoz pedig az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében. Kiadói fizetésén kívül még havi 3000 forintot kapott az állambiztonságtól is, s mellékállást vállalt latin-amerikai országok budapesti nagykövetségein is fordítóként. Cserében a katolikus egyház és az állam közti *modus vivendi* továbbmunkálásán dolgozhatott: ügynökként („Franz Kirchenbauer” fedőnéven), 1972-től pedig titkos megbízottként („Kőműves Sándor”) foglalkoztatták.

Ezek után Nagy úgy érezhette, ismét az események sűrűjébe került. Úgy képzelte, újabb római útjai alatt újraéli az 1945–46-os *modus vivendi*-keresést, nem sejtve, mennyire torz tükre ez az egykorvolt valónak. „A *modus vivendi*ért pedig azért dolgozom – írja egy beszámolójában –, mert ez bizonyos értelemben a szakmám volt. Itt vannak személyi összeköttetésem, múltam, adottságaim miatt lehetőségek. És mivel tudom, hogy ennek a népi demokráciának is szüksége van egy bizonyos fokú megbékélésre az elvek feladása nélkül – és én nagyon jól tudom, hogy meddig és hogyan lehet elmenni ezekben az elvekben – ezért vállalkozom erre a szerepre.”¹⁷ Nagy tehát ismét híreket szerzett, hozott és vitt, végiglátogatta magyar jezsuita barátait Magyarországon, köztük Kerkait Pannonhalmán (illetve Kerkai is vendégeskedett náluk a Pusztaszeri úton öregen és betegen), másokat Ausztriában és Rómában, és mindvégig hűségesen tartotta magát ahhoz a legendához, miszerint azért települt haza, hogy szellemileg kibontakozhasson és szolgálhassa Magyarország és az egyház ügyét. Állambiztonsági anyagaiból úgy tűnik, sikerült is az esetleges gyanakvásokat eloszlatnia, majd’ mindenki barátságosan fogadta, és a bizalmába avatta. Egy idő után azután már az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve juttatta ki jelentéseit a Vatikánba is pl. a magyarországi hitoktatás helyzetével kapcsolatban Poggi érseknek 1976-ban,¹⁸ de több ízben másokhoz is az Egyházi Közügyek Tanácsában. Poggi érsektől egy ízben felkérést is kapott, hogy pontos információkat szerezzen a magyar katolikus egyház helyzetével kapcsolatban. Egy állambiztonsági jelentés szerint „Kőműves elvállalva Poggi megbízását utasításainknak

megfelelően magyarországi egyházi kapcsolati körében információkat gyűjtött. Ezeket átdolgozva, kiegészítve a BM III/III-1 Osztály és az ÁEH elnöke, Miklós Imre elvtárs által adott anyagokkal összedolgoztuk. Olyan részanyagkiegészítések is történtek, amelyek alapvetően tényekre támaszkodnak, de ezek a rajtuk eszközölt szándékos torzítások útján alkalmasak arra, hogy államtitkársági körökben hamis illúziókat keltsenek.”¹⁹ A beszámolót Nagy egy római útján juttatta célba. Állambiztonsági anyagainak tanúsága szerint Nagy teljesen azonosult szerepével. Később több alkalommal közvetített ily módon. 1978-ban pedig Mindszenty iránti személyes bosszúvágyát meglovagolva az ÁEH-val egyeztetett forgatókönyv alapján egy Mindszentyt leleplező „dokumentumfilmet” is forgatott vele Radványi Dezső és Mátray Mihály.²⁰

Nem alakult azonban minden kezdeti várakozásainak megfelelően. Lánya 1976-ban úgy döntött, nem marad tovább Magyarországon. Rómába távozott, majd „hazatért” Argentínába, nem kevés főfájást okozva ezzel apjának. Nagy Töhötöm magyarországi come backjét azonban nem csak családi problémák zavarták meg: végig elégedetlen volt kiadói munkájával, könyve nem jelent meg, ahogyan azt a szervek ígérték, folyamatosan anyagi gondokkal küzdött, és úgy érezte, nem kapta meg a neki kijáró „dicsőséget”. Végig kitarzott azonban amellett, hogy ő ateista és marxista, csak nem a pártfőiskolán jutott erre a meggyőződésre, s hogy egykoron majd a történelem fogja igazolni őt. Egy helyütt így ír: „Kijelentem és íme írásba is adom, hogy én ma már ateista vagyok, az egyházzal az a véleményem, hogy összes nagyszerű alapelvei, az úgynevezett evangéliumi igazságok, semmivel sem többek egy tiszta, ideális és egyetemes humanizmusnál, ellenben ami kétezer év alatt ráakódott és amit ma gyakorol, az ennek a humanizmusnak a legteljesebb elárulása. S mégis hiszek abban, hogy sokan az egyház vezetői közül őszintén vissza akarnak térni erre az alap-humanizmusra (ők evangéliumnak nevezik). Meggyőződésem, hogy ezek az emberek, akik az evangéliumban hisznek, őszintén akarják ugyanazt a humanizmust megvalósítani, amit mi nem evangéliumnak, hanem marxizmusnak nevezünk.”²¹ Lánya távozása után Nagy a szervekkel egyeztetve olyan híreket is terjesztett magáról, hogy betegeskedő felesége esetleges halála után szeretne újra visszatérni a jezsuita rendbe, erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1979. február 21-én, 71 éves korában szívrohamot kapott és váratlanul elhunyt. Hamvait az Argentínába, lányához visszatelepülő felesége Nagy utolsó kívánságának megfelelően Buenos Airesbe szállíttatta, s majd – miután sikerült az argentin szabadkőművesekkel megegyeznie – az Argentin Szabadkőműves Nagypáholy által fenntartott Hogar Bernardino Rivadavia árvaház udvarán egy nagy akácfa körül szétszóratta.²²

¹ Nagy Töhötöm hagyatékának nagy része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, a 216-os fondban. A képsorozat a 216/19-es dosszié tartalmazza.

² Takáts, é. n. (utolsó letöltés: 2014. augusztus 16.).

³ Nagy Töhötöm életrajza így is szükségképpen töredékes marad, ameddig az 1945 utánra vonatkozó anyagok a Vatikánban kutathatóvá nem válnak.

⁴ Bikfalvi, é. n. (utolsó letöltés: 2014. augusztus 16.).

⁵ Nagy, 1990: 76.

⁶ Egy róla a jezsuita eljárójának írt jelentés fogalmaz így, amelyet Nagy idéz: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/5. 104.

⁷ Balogh, 2010: 94. és vö: Balogh, 1998.

⁸ OSZK Kézirattár 2016/19.; Nagy, 1990: 145–175.

⁹ Takáts, é. n. (utolsó letöltés: 2014. augusztus 16.).

¹⁰ Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz, Róma, 1946. november 27. OSZK Kézirattár 2016/236. 39–41.

¹¹ Erről lásd pl. Chopp–Regan, 2005: 469–484.

¹² ÁBTL 3.2.3. MT-975/1. 22.

¹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 44.

¹⁴ OSZK Kézirattár 216/181.

¹⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1/22. 20.

¹⁶ Dobsa, 1997: 9–13.; Dr. Horváth, 2003: 65–74.

¹⁷ 1966. augusztus 30-i beszámoló, ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 51.

¹⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 20.

¹⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6. 139.

²⁰ Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról. OSZK Történeti Interjúk Tára. Mozcóképkincs Gyűjtemény 1441. A film készítésének tervéről és állambiztonsági céljáról lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. A tervezett kétrészes filmből valószínűleg Nagy váratlan halála miatt csak az első rész készült el.

²¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 103.

²² A családra vonatkozó információkat ezúton is köszönöm Nagy Krisztinának, Nagy Töhötöm lányának.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.1.	Bt-dossziék
	Bt-1584/1. „Franz Kirchenbauer” „Köműves Sándor”
	Bt-1584/5. „Franz Kirchenbauer” „Köműves Sándor”
	Bt-1584/6. „Franz Kirchenbauer” „Köműves Sándor”
	Bt-1584/8. „Franz Kirchenbauer” „Köműves Sándor”
3.2.3.	Mt-dossziék
	Mt-975/1. „Franz Kirchenbauer” „Köműves Sándor”

Országos Széchényi Könyvtár (Történeti Interjúk Tára)

Mozgóképkincs Gyűjtemény 1441 Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK Kézirattár)

2016/19.	Naplófeljegyzések. 1943-1971.
216/181.	Egyház és kommunizmus. Egyház és kommunizmus c. könyve kézírata. H.é.n.
2016/236.	Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz, Róma, 1946. november 27.

Sajtó

Dobsa, 1997

Dobsa János: Jezsuita és szabadkőműves. Egy rendkívüli életút története. *Kelet*, szeptember. 9–13.

Dr. Horváth, 2003

Dr. Horváth Tamás: Emlékezés Nagy Töhötömrre. *Kelet*, 1–2. sz. 65–74.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Bikfalvi, é. n.

Bikfalvi Géza: *A magyar jezsuiták szociális apostolkodása a 20. század elején.*
www.parbeszedhaza.com

Takáts, é. n.

Takáts Ágoston: „*Futok a kitűzött cél felé...*” Emlékezés Nagy Töhötömrre.
www.futokakituzottcelfele.hu

Hivatkozott irodalom

Balogh, 1998

Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946.*
Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

Balogh, 2010

Balogh Margit: Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban. In *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.* Szerkesztette: Molnár Antal és Szilágyi Csaba. Budapest, METEM.

Chopp–Regan, 2005

Rebecca S. Chopp – Ethna Regan: Latin American Liberation Theology. In David F. Ford – Rachel Muers (eds.): *The Modern Theologians. An Introduction to Christian Theology since 1918.* Oxford, Blackwell Publishing, 469–484.

Nagy, 1990

Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek.* Szeged, Universum kiadó.

Kémeink a Grasmarkton

Ferenczi Edmond ügynökkpályafutásának második szakasza. A nyugati szociáldemokrácia megfigyelése 1953–1956

A „kommunizmus” kezdeti időszakában a magyar külpolitika elsődleges tényezői a politikai rendszer ideológiai alapjai és az állambiztonság voltak, s csak jóval később váltak velük egyenrangúvá, a hetvenes években pedig elsődleges külpolitikai prioritássá, a külgazdasági érdekek. A röviddel Sztálin halála előtt kezdődő óvatos kelet–nyugati párbeszéd idején a szocialista tábor vezetőinek rémálma lett az imperialista hatalmak kommunizmus ellen irányuló „bomlasztó tevékenysége”.

A Rákosi-korszak négyes fogatának növekvő rettegése a nyugati ideológiai-politikai behatolástól Magyarország nemzetközi elszigeteltségének oldódásából logikusan adódott, de a „felszabadítás” doktrínájának 1952-től való felvetése az Egyesült Államok vezetői részéről sem maradt hatás nélkül a szovjet és a kelet-európai irányítók gondolkodására. E fejlemény apropóján éles diplomáciai összetűzésre is sor került a magyar és az amerikai kormányok között. A Szovjetunió után a magyar és a lengyel vezetés tiltakozását fejezte ki Washingtonnak a régió stabilitását fenyegető intézkedései ellen. Nem önálló lépés volt ez sem az egyik, sem a másik ország részéről. Az amerikaiak válaszjegyzékének kézhezvételekor a magyar kormány, mint Rákosi Mátyás szovjet nagykövetnek adott szóbeli közléséből kiderül, csupán akkor szándékozott ismét diplomáciai úton lépni, ha Moszkvából erre vonatkozó utasítást kap.¹ Habár az újabb kutatások szerint Kelet-Közép-Európa szovjet elnyomás alóli felszabadítását a washingtoni döntéshozók nem vették számba a reális lehetőségek között,² az erről folyó diskurzus megszilárdította a kelet-európai kommunista nomenklatúrákban azon meggyőződést, hogy a nyugati államok katonai beavatkozása küszöbön áll. A magyar titkosszolgálatok külföldön végzett felderítő és elhárító tevékenysége célpontjainak palettáján szerepeltek a szociáldemokrata irányzathoz köthető csoportok és intézmények, a Szocialista Internacionálé és a tagpártok mellett természetesen a „reakcióként” megbélyegzett szociáldemokrata emigráció is.

Az új ügynökök bekapcsolása, a hírszerzés káderállományát feljavítandó, nem volt egyszerű feladat, mivel csekély számú személy rendelkezett a szükséges adottságokkal, vagyis állambiztonsági tapasztalatokkal, magas pozícióval és társadalmi tőkével is egyidejűleg. Ezért a diplomata és tolmács Ferenczi Edmond, akinek beszerzési és munkadossziéit az Állambiztonsági Szolgáltatások Történeti Levéltárában őrzik,³ ideális jelölt lehetett az ÁVH által felállított kritériumok alapján ítélve. Már korábban is dolgozott ügynökként, nevezetesen a hírhedt Katonapolitikai Osztálynak (Katpol). A Rajk László ügyében játszott szerepéből⁴ kifolyólag, mely a történészek által az egyik legrészletesebben feldolgozott epizód, nem is tartozik az ismeretlen személyek közé. A második beszerzése megerősíti azon elterjedt nézetet, hogy akire egyszer az állambiztonság kivetette a hálóját, az később sem szabadulhatott. A hiányosan fennmaradt beszerzési dossziékból megállapítható, hogy a rendőrség már 1953. áprilistól figyelemmel kísérte az akkor évek óta Brüsszelben élő tolmácsot és otthon maradt családtagjait, de csak 1954. februárban vette fel vele a kapcsolatot. A végrehajtás során ugyanis több nehézség is felmerült.

Tanulmányunkban mégsem elsősorban Ferenczi Edmond életútjának bemutatása vagy a második beszerzésének rekonstruálása az elsődleges célunk. A tolmács által 1954–1956-ban „Telegdy János” fedőnéven továbbított adatokon alapuló információs jelentések

adalékokkal szolgálnak az állambiztonság nyugat-európai kémtevékenységének történetéhez a kelet-nyugati párbeszéd kibontakozása idején. Ezt a kémtevékenységet a nemzetközi politikai kontextusba beágyazva igyekszünk bemutatni, figyelmet szentelve elsősorban a szervek céljainak és hírforrásainak, s ezek összevetéséből következtethetünk már az államvédelem értesültségének fokára is. Az egyetlen ügynök tevékenységének tanulmányozásakor mindazonáltal illik óvatosan bánni az általánosabb következtetésekkel, melyek adott esetben a magyar hírszerzésnek az ötvenes években jellemző munkastílusára és módszereire vonatkozóan megfogalmazhatóak. Ferenczi Edmond életútját, különös tekintettel az 1947-es első és az 1953-as második beszerzése között eltelt időszakra, röviden tekintjük át, mindenekelőtt azért, hogy a személyével kapcsolatos legendáknak véget vessünk.

Az előzmények (1945–1953)

Ferenczi Edmond 1920-ban született, egyéves korától élt Genfben, ahol érettségi után az egyetemen jogot tanult, majd diplomája kézhezvételét követően előbb újságíróként, később teljes állásban tolmács-fordítóként dolgozott. A pályaválasztását kezdetben a nyelvtelensége határozta meg, miután édesanyja nevelésének köszönhetően gyerekkorától fogva öt nyelvet beszélt folyékonyan (a német, angol, francia, magyar mellett az olaszt). Az ÁVH által összegyűjtött életrajzi adatok⁵ a felmenőire nézve is elég részletesek. Ferenczi jeles értelmiségi családból származott. Apja egyetemi professzor, majd a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban osztályigazgató volt. Mostohaapja (Velics László, akire még visszatérünk) a diplomáciában futott be karriert, és a két háború között a berni magyar követséget, majd a háború után a római követséget vezette. Ferenczi Edmond Budapestre visszatérését követően a mostohaapja kapcsolatai révén maga is a Külügyminisztériumban helyezkedett el, s a magyar államrendőrség „eszmei alapon” szervezte be 1947. márciusban, mielőtt kiment Párizsba az UNESCO magyarországi megbízottjának.⁶ Az életpályájának ekkor kezdődő, rövid, de intenzív szakaszát meghatározó baloldali világnézetet és antifasiszta elkötelezettségét az otthon légkörében szívta magába.⁷ Edmond diákévei alatt tisztséget vállalt több nemzetközi egyetemhallgató-szervezetben és kapcsolatban került a zürichi magyar pártcsoporttal is (amelyre a Rajk-perben a trockizmus bélyegét sütötték⁸), valamint megismerkedett svájci és más emigráns, többségében kelet-európai kommunistákkal. Mindazonáltal a bolsevizmussal szembeni távolságtartására utal az a tény, hogy ő maga, az ismerhető adatok szerint, nem lépett be egyik ország kommunista pártjába sem.

Ferenczi Edmond 1947-ben az ÁVO/ÁVH „V-3001-es ügynökeként” a Magyarország ellen irányuló ellenséges tevékenység felderítését kapta feladatul. A hírszerzőmunka során nem adott feletteseinek okot a panaszra: egy későbbi jelentésben az olvasható, hogy „*tolmács feladatát [...] elég jól látta el*”.⁹ E megállapítást alátámasztja a dossziében néhány kézzelfogható tény is: az állambiztonság utasítására Párizsban kapcsolatba lépett az angol és a francia hírszerzéssel, és több külföldi ismerőst sikeresen „bevonta”, ami a szakzsargonban a beszerzésüket jelentette. S az informátorok neve nem is egészen ismeretlen a francia politikai életet ismerő olvasó előtt.¹⁰ Közöttük találjuk például a litván származású Alexandre Abramsont, a szocialista Force Ouvrière szakszervezet egyik vezetőjét, aki közvetlenül a háború után telepedett le Párizsban, valamint Fernand Gigon svájci származású újságírót, a *France Soir* című országos napilap ígéretes fiatal nemzetközi tudósítóját is.¹¹ Mindketten¹² Ferenczi Edmond régi genfi ismerősei közé tartoztak. Ferenczi UNESCO-megbízottként a gyakori hazautazások révén társadalmi kapcsolatait a magyar értelmiségi eliten belül is bővítette. Illyés Gyula a naplójában beszámol egy Budapesten megrendezett UNESCO-konferenciáról, s a magyar szellemi élet kiválóságai között említi meg Ferenczit olyan elismert személyiségek mellett, mint Kodály Zoltán, Lukács György és Bibó István.¹³

Ferenczi Edmond karrierjében 1948-ban történt az első törés, s ebben a hidegháborús fordulatnak volt szerepe. Miután a Külügyminisztérium decemberben hazarendelte

Párizsból „otthoni munkára”, először kinevezték tanácsosnak a politikai osztályra, de rövid időn belül elbocsátották az állásából. Ma már közsímert, hogy a Rákosi-klikk által a nyugati emigrációból hazatért személyek ellen indított repressziós hullám a diplomatákat is súlyosan érintette. Az áldozatok között találjuk Ferenczi Edmond mostohaapját, akit a véletlen egybeesés folytán egy hónappal nevelt fia után hívtak haza a római követségről, majd egy fél évvel rá nyugdíjaztak. A vele szemben fogatosított intézkedést a rendőrség azzal az érveléssel támasztotta alá, hogy bizalmas információkat adott ki a budapesti francia követnek, Henri Gauquiének, illetve gyanúsán szoros kapcsolatot tartott fenn a Vatikánnal (ami egy római diplomatánál elég természetes volt).¹⁴ Az 1948-as indokolatlan elbocsátások a külügyből természetesen szemet szúrtak, és a Rajk-per után már pontosan tudni lehetett, hogy a hivatalos és gyakran előléptetésnek is feltüntetett hazahívás mögött milyen baljóslatú okok állnak. A hazahívása előtt Ferenczi Edmond maga is jelentett a párizsi követség néhány munkatársának disszidálási szándékáról: Nagy György követségi tanácsos, Erdélyi József és Mile Ferenc is Nyugaton látták biztosítva jövőjüket Károlyi Mihály követ azon erőfeszítése ellenére, hogy rábeszélje őket a hazatérésre.¹⁵

De felidézhető Szekeres György esete is, akinek a nevét elsősorban a francia ellenállásban játszott nem mindennapi szerepe miatt ismerjük. A Külügyminisztérium 1950 elején hasonló indokokkal rendelte őt vissza a római követségről, ahol Ferenczi Edmond mostohaapja mellett dolgozott tanácsosi beosztásban (és szintén jelentett a Katpolnak). De Szekeres már tisztában volt azzal, hogy mi vár rá otthon, és ezért Budapest helyett Párizsba utazott. Az viszont nyilvánvalóan eszébe sem jutott ekkor, hogy a francia kommunista mozgalomban majd árulónak tekintik a kommunista kormánynak kijáró engedelmség megtagadása miatt, mint ahogy nem számíthatott arra sem, hogy a francia rendőrség letartóztatja, s azután – az együttműködésről lemondván – kitoloncolja Magyarországra. Az eseményeknek ez a szomorú láncolata nem volt elszigetelt az ötvenes évek elején. Magyarországon Szekeres Györgyöt is bíróság elé állították és bebörtönözték.¹⁶ S itt kapcsolódik be ismét a történetbe, ugyanis az ÁVH őt is kifaggatta Ferenczi Edmond baráti és szakmai kapcsolatairól. A két ember jól ismerte egymást a 1947-1948-as párizsi időszakból, bár barátság nem szövődött közöttük. Szekeres Györgynek így tudomása volt többek között arról is, hogy Ferenczi Edmond németellenes baloldali körökben forgott Svájcban a háború előtt, s hogy a lausanne-i *Traits* című irodalmi folyóirattal¹⁷ és az Éditions des Trois Collines kiadóval volt igen szoros kapcsolata. Az utóbbi kiadóvállalat francia kommunista és szimpatizáns szerzők műveit jelentette meg nagy számban (s az ÁVH 1949-ben szintén megvádolta a CIA-nak való kémkedéssel).¹⁸ De Ferenczi Edmond bécsi szökéséről Szekeres György nem akart vagy nem is tudott információkat adni az ÁVH-nak.

Ferenczi ugyanis maga is disszidált 1949. szeptemberben. Miután rájött arra, hogy mire használták fel svájci jelentéseit, és mi lett a következménye, egy bécsi konspirációs akciót kihasználva, hogy Nyugaton maradhasson, s megszökött a rendőr kíséretétől. Az lett volna eredetileg a feladata, hogy Bécsbe csalja az egyik volt diáktársát (Max Horngachert), hogy azután Budapestre hurcolják, és a Rajk-perben neki is szerepet osztottak, mint Dulles ügynökének.¹⁹ Ez a terv meghiúsult. De Ferenczi pályafutásának legdrámaiabb mozzanata, hogy tőle származott a Rajk-per fantáziadús vádiratának fő építőeleme: az ő jelentése révén jutott el ugyanis a magyar párt legfelső vezetése a háború alatt Svájcban tevékeny Szőnyi Tiborhoz és Noel H. Fieldhez, akiket 1949-ben az ÁVH törvénytelenül őrizetbe vett. S a perek eredményességét, illetve a börtönben az elítéltekkel szemben alkalmazott embertelen kegyetlenségeket bizonyítja, hogy az ÁVH által felgöngyölített svájci magyar „kémhálózat” tagjai közül a perújrafelvételek, illetve a rehabilitálás megkezdésekor már csak egyedül Field volt életben.²⁰ Habár Ferenczi Edmondnak nem lehetett sejtése a készülő leszámolás méreteiről, de nem fér kétség ahhoz, hogy az előkészületeihez készségesen asszisztált.²¹ Majd, megijedve az esetleges letartóztatástól, az emigrációt választotta.

A szökését követően nemcsak érzelmi okokból esett Ferenczi Edmond választása Párizsra, ahol öccsén kívül a jövőbeli második felesége is élt, hanem az UNESCO-nál biztosított jól fizetett munkahelye is valószínűleg közrejátszott a döntésében. A visszaemlékezések tanúsága szerint Párizsba visszaérkezése után ismét élénk társas életet élt, tudományos munkára is futotta az idejéből, nívós baloldali lapokkal érintkezett,²² miközben, bizonyára óvatosságból, az ÁVH-val sem szakította meg a kapcsolatát, azaz továbbra is jelentett a találkozásairól. Egészen 1950 elejéig, amikor viszont az ÁVH szakította meg vele az együttműködést. A francia rendőrség ugyanis letartóztatta a diplomatát, aki a kihallgatás során az egyik budapesti futárúkról is jelentett, s a titkosszolgálatok ezért árulót láttak benne.²³ Valójában az történt, hogy a francia külföldi hírszerzést ellátó SDECE, amellyel Ferenczi Edmondnak kapcsolata volt, és a francia „társ cég”, a kémelhárítást végző DST között évek óta rivalizálás folyt, s az utóbbi tartóztatta le az újságíró 1951 elején, mint kelet-európai ügynököt, feltehetően provokációs szándékkal. Nyolc hónap után a Szajna megyei katonai bíróság felmentette, mert csak a katonai hírszerzőket büntették.²⁴

A brüsszeli hírszerző munka (1953–1957)

Az ÁVH-nak alapos oka volt a Ferenczi Edmonddal való kapcsolata felújítására, amire 1953-ban tett kísérletet. Börtönből való szabadulását követően a tolmács ugyanis magas rangú kapcsolatainak köszönhetően a belga fővárosban talált menedéket, Brüsszelnek pedig stratégiaileg kitüntetett szerep jutott a kommunista elhárítás és felderítés tevékenységében. A fontos nyugati diplomata útvonalak kereszteződésében fekvő metropoliszból Párizs a szárazföldi közlekedés igénybevételével három, Bonn két óra utazással elérhető volt. De ennél is fontosabbnak bizonyult a jelentős nemzetközi szervezetek jelenléte. A belga kormány aktívan támogatta a nyugat-európai integrációt, s ez maga után vonta tekintélyes nemzetközi és európai intézmények, mint a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (CISL), Belgiumba költözését. Itt működtek a NATO egyes intézményei is (pl. kiképző központok). S nagymértékben hozzájárult Brüsszel nemzetközi felértékelődéséhez az Európai Szén- és Acélközösség (CECA) székhelyének Luxemburgba költözése, ami miatt Belgiumba települt több, a Montánunió mellett működő külföldi kirendeltség, közöttük az amerikai. A kis nyugat-európai ország tehát hamar az „imperialista kémtevékenység” központjává vált a magyar állambiztonság szemében. Az itt menedéket találó, viszonylag jól szervezett – nem utolsósorban a szociáldemokrata – magyar emigráció és a Nemzetközi Rotary Club²⁵ tevékenysége is alátámasztották ezt a feltételezést.

A szovjet és a kelet-európai vezetők pontosan tudták, hogy az 1953-as pilseni és prágai munkásmegmozdulások, majd a júniusi kelet-berlini felkelés hátterében nem az imperialista titkosszolgálatok álltak. De ezek az események figyelmeztető jelzésnek számítottak. Ráirányították a vezetők figyelmét a régió belső stabilitásának törékenységre, és hozzájárultak annak tudatosításához bennük, hogy a kapitalisták a gyengeség jele láttán már akármikor támadást indíthatnak a kommunista rendszerek ellen.

A szovjet külpolitika nyugati nyitása fokozott éberséget rótt a vezetőkre, és több munkát adott a nyugati hírszerzésnek. A történészek úgy tartják, hogy a semleges Németországra Sztálin által tett javaslat nyitotta meg a pozitív gesztusok sorát. A szovjet diplomácia érdeke a német újrafelfegyverzés megakadályozása volt, s ezzel összefüggésben igyekezett fékezni az európai integrációs folyamatot és akadályt gördíteni egy erős Nyugat-Európa létrehozása elé. A német hadsereg felállítását a nyugati vezetők először az Európai Védelmi Közösség (EVK) keretében képzelték el, azaz egy európai hadseregbe integrálva és ezáltal lényegesen legyengítve. De az 1952. májusban aláírt szerződés a nemzeti parlamentekkel való jóváhagyásáig nem lépett életbe (s végül megbukott a franciák ellenállásán 1954. augusztusban). A szovjet és

kelet-európai hírszerzések munkáját ez olyan módon befolyásolta, hogy feladatuk az EVK-t ellenző csoportok és egyének feltérképezése és megnyerése lett.

A hruscsovi diplomácia nyugati nyitása a magyar külpolitikára és az elhárítás tevékenységére más módon is hatással volt. A szocialista blokkban a lengyel és a magyar kormány élt leginkább a lehetőséggel, hogy bővítse, ha csak szerény mértékben is, a kapitalista országokkal való kapcsolatait.²⁶ Magyarország szerepe különösen felértékelődött a szovjet blokkban, mivelhogy szomszédos volt azzal a két országgal (Ausztriával és Jugoszláviával), amelyekkel Moszkva normalizálni akarta kapcsolatait. Ezzel ugyanakkor nőtt a behatolás veszélye és a fenyegetettség érzése a magyar vezetőkben: Bécsen át és a Vajdaságon keresztül volt a legegyszerűbb ellenséges ügynököket átdobni Magyarország területére. Charles Gáti amellet érvel a *Vesztett illúziók* című könyvében, hogy a CIA számára messze nem volt elsőrendű célpont Magyarország a geopolitikai helyzete miatt.²⁷ De ebből még nem következethetünk arra, hogy a magyar vezetők objektíven ítélték meg helyzetüket, és nem hajlottak inkább az országuk fontosságának túlbecsülésére.

A CISL Európai Osztálya, amely Ferenczi Edmondot fordítóként és tolmácként alkalmazta, amikor az ÁVH ismét felbukkant nála 1953-ban, a kommunistaellenes tevékenységet folytató szervezetek között is kiemelkedett. A szakszervezeti szövetség költségvetését köztudottan nagy részben a CIA fedezte, és az Európai Osztály elsődleges célja a kommunizmus visszaszorítása volt a kontinensen. Ferenczi Edmond munkahelyi beosztásánál és kiterjedt, magas rangú társadalmi kapcsolatainál fogva politikai és gazdasági vonalon is értékes információkkal szolgálhatott a rendőrség számára. Ezért a frissen megalakult BM Hírszerző (II.) Osztály Nyugat-európai alosztálya²⁸ „Telegdy János” néven (néhol Telegdi szerepel) dossziét nyitott a számára.

Ferenczi Edmond második beszervezése lényegesen más módon zajlott le, mint a hat évvel korábbi. A Rajk-per óta a tolmács végérvényesen elvesztette a szovjet mintájú szocializmussal kapcsolatos illúzióit, és a párizsi letartóztatásából levonta az általa levonandónak ítélt tanulságot, vagyis Brüsszelben igyekezett elfelejteni mindazt a múltjából, ami a szakmai előrelépése előtt akadály lehetett. Nem kereste a kapcsolatot a belga kommunistákkal (noha az utóbbiak figyelemmel tartották őt). Egy apósának később tett megjegyzése szerint a kommunista elvei mellett továbbra is kitartott, de ez a hit inkább az absztrakt ideál szintjén, semmint a mindennapi élet terén jelentkezett nála.²⁹ Világos, hogy az ÁVH-nak sem voltak világnézeti meggyőződésére vonatkozólag illúziói, hiszen kezdettől a zsaroláshoz és anyagi ösztönzéshez folyamodtak a családtagok, mindenekelőtt az édesanyja kiszolgáltatott helyzetét felhasználva. A kapcsolatfelvételnek megágyazandó, lehetővé tették a rövid ideje megözvegyült édesanya számára, hogy a kitelepítésből visszaköltözzön Budapestre (az időközben elhunyt diplomata férj és az arisztokrata származás miatt került a házaspár feketelistára), és hogy szerény mértékben javítson az életkörülményein. 1953. júliusban Márkus Sándor államvédelmi százados jelentette felettesének, hogy „Telegdy” és anyja között megindították a levelezést „*olyan értelemben, melyből T. meg tudja állapítani, hogy érdeklődünk személye iránt*”.³⁰ Ahogy számítottak rá, a tolmács nem örült az ajánlatnak, de nem merte elutasítani sem. Decemberben Márkus százados jelentette a brüsszeli követségen dolgozó Hegedűs Lászlónak, hogy „a közeljövőben Telegdi János ügye realizálásra kerül”. Kapcsolatai, beosztása, kivételes műveltsége és politika terén szerzett széles körű tapasztalatai az állambiztonság szemében alkalmassá tették Ferenczit arra is, hogy „komoly feladatok” elvégzésével bízzák meg. S hogy ezt mennyire így gondolták, mutatja az is, hogy egyik káderüket, Benedek Miklóst³¹ (Hámori fedőnéven) kizárólag a tolmáccsal való kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás céljából helyezték ki a brüsszeli kereskedelmi kirendeltségre titkos munkatársnak; valamint levélben külön is felhívták Benedek jövőbeni közvetlen felettesének, a már említett Hegedűsnek a figyelmét arra, hogy „*T. ügye igen fontos és jelentős*”, és „*a Központ igen nagy jelentőséget tulajdonít T bevonásának*”.³² A kapcsolatfelvétel 1954. február 5-én valósult meg.³³ Ferenczi Edmondnak nem kellett attól tartania, hogy a hajdani „árulása”

miatt bosszú fenyegeti, hiszen a politikai rendőrség korábbi vezetőit leváltották,³⁴ de Berija „lebukása” után újabb tisztogatásoktól tartott. Másrésztől kommunista ügynököt természetesen nem szívesen láttak nyugaton, nemzetközi szervezetben. A kompromittálásának lehetőségével is megfenyegette az ÁVH. A két és fél évig tartó együttműködés alatt a tolmács több alkalommal megpróbált kibújni a politikai rendőrség szorító markából, amely, hol a fenyegetést, hol anyagi ösztönzést részesítve előnyben, hasztalan igyekezett őt „megpuhítani”.

Ferenczi Edmond jelentései Budapesten a BM Hírszerző (II.) Osztály Nyugat-európai alosztályán dolgozó Borsányi Imre hadnagy asztalára kerültek. Elsősorban a Szocialista Internacionálé, a CISL, az Európa-mozgalom, a hágai székhelyű Nemzetközi Gyáriparosok Szövetsége, az OECE és a CECA szervezetekre vonatkozóan tartalmaznak adatokat. Néhány a tartótiszteknek átadott dokumentumok közül nem lett nyilvánossá téve, de kis részük tartalmaz valóban titkos vagy bizalmas információt. A cikk második részében a Szocialista Internacionálé és a CISL kommunista országokkal kapcsolatos fontosabb döntéseit és határozatait tekintjük át a bizalmas információk alapján. Célunk, hogy jobban megismerjük a magyar hírszerzés munkáját, mely a nyugat-európai szociáldemokrácia szakszervezeti és pártvonalon végzett „ellenséges” tevékenységének leleplezésére irányult. A „Telegdy”-dossziékból általánosságban leszűrhető az is, hogy az ÁVH érdeklődésének célkeresztjében ebben az időszakban a CIA Kelet-Közép-Európa ellen irányuló tevékenysége állt. *„Minket elsősorban nem Belgium érdekel, hanem a nemzetközi imperializmus, az Egyesült Államokra vonatkozó kérdések és bizalmas politikai események”,* szögezte le Kovács Zoltán államvédelmi hadnagy a „Telegdy” ügryről írt legelső összefoglalójában.³⁵ E megállapításnak megfelelően az 1954. április 7-i találkozón „Hámori” titkos munkatárs utasította Ferenczi Edmondot, hogy tájékozódjon az angolszász befolyás kontinensen történő kiszélesítésére irányuló imperialista tervekről, módszerekről és a mögöttük álló pénzügyi támogató intézményekről.

Szeptemberben a Nyugat-Európai alosztály pontosította Ferenczi Edmond részére,³⁶ hogy mely három irányban kíván a továbbiakban tájékozódást folytatni, s a következő intézmények vagy – a szakzsargonban – „objektumok” megfigyelésével bízta meg: a CISL, a „Schuman-terv” (azaz a CECA) és a Szocialista Internacionálé. A precízebb utasítások olvasásakor az a benyomásunk erősödik, hogy az ÁVH rögeszmésen érdeklődött a nyugati országokban működő nemzetközi szervezetek pénzforrásai és különböző pénzügyletei iránt. Ezenkívül a kommunista mozgalom elleni aknamunkára, vagyis a konkrét akciókra vonatkozó módszerek és tervek érdekelték leginkább (pl. hogy kiket dobznak át ügynökként a határon, és hol képezik ki e személyeket). Végül pedig gyakorlatilag minden érdekelte az állambiztonságot, ami az amerikai gazdasági, politikai, katonai befolyással volt kapcsolatba hozható. Ezt illusztrálja, hogy amikor Ferenczi Edmond felesége Brüsszelben az indiai követségen kapott munkát, az ÁVH addig erősködött, amíg bizonyos információkat kiadott egy amerikai fegyvergyáros üzleteiről.

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok kémlélése

Talán nem árt előrebecsátani, hogy amennyiben Ferenczi Edmond ügynöki életpályájának első szakasza szomorúan eredményesnek bizonyult, addig ugyanez a második időszakról nem mondható el. Az általa megszerzett, politikailag felhasználható adatok mennyisége, minősége és a befektetett erőfeszítések között mutatkozó aránytalanság alapján megvonható a negatív mérleg. Ez rávilágít a magyar hírszerzés azon oldalára, melyet az amatőrség és az inkompetencia jellemeztek.

A nyugati szociáldemokrácia politikájának tárgykörében Ferenczi Edmond átadta a tartótiszteknek a Szocialista Internacionálé körleveleit, az Internacionálé és az egyes tagpártok (elsősorban a súlyánál fogva jelentősebb angol, olasz és francia párt) kongresszusi határozatait. A titkárság által kibocsátott körleveleket a szociáldemokrata pártok első titkárai és nemzetközi titkárai, azaz egy viszonylag szűk kör kapta. Az

Internacionálé kongresszusai viszont egyre nyilvánosabban zajlottak, s a valódi döntéshozatal mindinkább átkerült az előkészítő bizottságokba és a Tanácsba.³⁷ Ezek az iratok tehát általában nem tartalmaztak titkos adatokat, de azért nyomon követhető volt belőlük az Internacionáléhoz tartozó pártok politikai irányvonalának alakulása. A nyugat-európai szociáldemokrácia helyzetének és politikájának kikémlésére különösen hangsúlyt fektettek a kommunista országok, mivel a mozgalom jobbszárnya hevesen támadta a kommunizmust, és támogatta a meggyengítésére irányuló akciókat. A Szocialista Internacionálé az 1951-es kongresszusán elfogadott, „Frankfurti nyilatkozat” néven ismertté vált hittételében nem csatlakozott ugyan a NATO katonai tömbjéhez, de a nyugati demokráciák liberális értékei és intézményei melletti elköteleződésével a kommunizmus kérlelhetetlen kritikusa lett. A kommunizmust és a kapitalizmust nem egyforma szigorral ostromozta, s a kapitalista rendszerekben biztosított politikai demokráciát alapvető eredménynek tartotta, melynek hiánya a kommunizmust szerinte a fejlődés zsákutcájává tette.³⁸ De a nyugati szociáldemokrata politikusok nyitottak kívántak maradni a szovjet és kelet-európai kormányok irányában, s 1953 után a leszerelés és a békét szolgáló párbeszéd szószólóivá váltak.³⁹ Az európai szocialista pártok 1954. februári brüsszeli konferenciáján ebben az összefüggésben szó esett az indokínai háború lezárásáról és Kína ENSZ-be való felvételéről, ezért a belügy meg akarta szerezni Ferenczi Edmond segítségével az egyes pártok kongresszusain e két kérdésben elfogadott határozatokat.

Ferenczi Edmond 1954. májusban tolmácsként részt is vett a Szocialista Internacionálé Bécsben tartott konferenciáján, s az értekezleten lezajlott vitákról részletesen jelentett Hegedűs Imrének, aki időközben átvette a tartását Benedek Miklóstól. (Borsányi Imre főhadnagy alkalmatlansága miatt hazarendelte Benedeket.) Ferenczi felhívta Hegedűs figyelmét az Internacionálé szervezeti kérdéseire vonatkozó svéd betérjesztésre. A magyar hírszerzés számon tartott minden olyan személyt és intézményt, mely a szocialista tábornak ilyen vagy olyan módon hasznára lehetett. Mint utaltam rá, a szovjetek utasítását követve ekkortájt elsősorban azokra a csoportokra és egyénekre koncentráltak Nyugat-Európában, akik az EVK ellen agitáltak. Rajtuk keresztül igyekeztek elérni, hogy a nemzeti parlamentek kénytelenek legyenek az európai hadsereg felállítására vonatkozó megállapodás ratifikálásáról lemondani. Nem meglepő tehát, hogy a parlamentekben képviselt pártoknak az EVK-ról alkotott véleménye Ferenczi Edmond jelentéseiben számottevő helyet foglalt el. Az EVK, mint az európai integrációhoz kapcsolódó kérdések többsége, erősen megosztotta a Szocialista Internacionáléhoz tartozó pártokat, s a vita kiújult az említett brüsszeli konferencián, anélkül hogy az álláspontok közeledését eredményezte volna. A francia szocialisták támogatták a közös európai hadsereg koncepcióját – Guy Mollet erről írt áprilisi körlevele is az ÁVH-hoz került⁴⁰ –, a német szociáldemokraták viszont ellene szavaztak, mert Németország kettészakadásának megpecsételését látták benne.⁴¹ Az Internacionálé júniusi tájékoztatójából érdekesnek bizonyult az a hír, hogy a kommunistaellenességéről ismert Giuseppe Saragat az olasz szociáldemokrata párt (PSDI) kongresszusi vitájában elhangzó beszédében szokatlan mérsékletet tanúsított. Az olasz kormányban miniszterelnök-helyettesi funkciót betöltő politikus ugyanis megerősítette a pártja számára irányadó, említett alapelveket, de hangsúlyozta azt is, hogy a fő ellenség a kapitalizmus és nem a kommunizmus.⁴²

A politikai állásfoglalásoknál azonban láthatóan sokkal jobban érdekelte volna az ÁVH kádereit a szociáldemokráciának a kommunizmus ellen folytatott aknamunkája. Erre talán magyarázat lehet a káderek szakmai kiképzése is. Megbízták tehát a tolmácsot azzal, hogy derítse fel a Szocialista Internacionálé „ügynökségének” a kommunizmus bomlasztására irányuló terveit – ez a nem létező ügynökség talán az Internacionálé vezetőszervei mellett működő munkacsoportok egyikét jelölte, mindenestre felfedi az ÁVH tájékoztatatlanságát – és a magyar emigráns szocdemek tevékenységét, lehetőség szerint ezt is belső információk alapján. Látható, hogy az 1954-ben megrendezett strasbourgi „fasiszta emigráns konferencia” erősen megmozgatta a titkosszolgálatok fantáziáját.⁴³ De a szervek ezzel melléfgotak, hiszen Ferenczi Edmond, aki a karrierjét

világosan a politikai nézetei felé helyezte, nem állt kapcsolatban a szociáldemokrata emigráció vezetőivel.

Az 1955. január 7-i találkozón⁴⁴ a tolmács a magyar vonatkozású ügyekről is jelentett Hegedűs elvtársnak. A Szocialista Internacionálé Vezetőbizottsága a decemberi amszterdami ülésén két olyan határozatot is hozott, melyek közvetlen vagy közvetett módon hatással lehettek a magyar hatalom és a szociáldemokrácia közötti viszonyra. Egyrészt elfogadta Szélig Imre beadványát Kéthly Anna pénzügyi támogatására vonatkozóan, aki két és fél hónappal korábban szabadult a budapesti börtönből, miután felülvizsgálták az életfogytiglani szabadságvesztést megállapító bírósági ítéletet. Az Internacionálé vezetői a Vöröskereszten keresztül kívántak eljuttatni hozzá segélycsomagokat és pénzt, hogy ne derüljön ki az Internacionálé szerepe, amiről azt gondolták, hogy árthatna neki. Az akció megszervezésével a Svájcban élő Bán Margitot⁴⁵ bízták meg. De nem bíztak a magyarországi politikai fordulatban és a kelet-európai desztalinizációban, ezért kilátásba helyezték Kéthly Anna kihozatalát Magyarországról. Ennek megszervezéséért az elnök, Morgan Phillips⁴⁶ lett a felelős. Phillips ugyanezen az értekezleten elmagyarázta, hogy a szocdem politikusnő szabadlábba helyezése neki köszönhető, mivel 1954-ben Moszkvában jártakor szóvá tette a Kremlben egy vacsorán, Malenkov jelenlétében, hogy Kéthlyt még börtönben tartják. Megjegyzendő, ez, a közvéleményben is tovább élő verzió még nem nyert történelmi bizonyítást.⁴⁷ Tény azonban, hogy Phillips a Munkáspárt jobboldali, keményen kommunistaellenes szárnyához tartozott,⁴⁸ Kéthly Anna ügyét szívén viselte, és letartóztatását követően több ízben interveniált az érdekében a nyilvánosság előtt. Az amszterdami értekezleten a nyugati szocialista vezetők azonban ismét kétértelmű magatartást tanúsítottak a kelet-európai kommunista kormányokkal és az ezen országokból származó szociáldemokrata emigrációkkal szemben. Az óvatosság vezérelte őket a még mindig börtönben raboskodó szociáldemokrata politikus, Kelemen Gyula ügyének tárgyalásakor is, melyre ugyancsak a Szélig Imre által benyújtott írásbeli indítvány alapján került sor. A Vezetőség határozatba foglalta, hogy alaposabban is meg fogják vizsgálni a kiszabadítás lehetőségeit, de konkrét intézkedéseket nem mérlegelt.⁴⁹ Az értekezlet másik fontos határozata arra vonatkozott, hogy az emigráns szociáldemokraták évi költségeit majdnem felére (10 ezer fontsterlincről 6 ezerre) csökkentették. Ezzel tulajdonképpen felerősödtek azok a tendenciák, melyek a kelet-európai emigránsok háttérbe szorítását szorgalmazták a szervezetben. Ezzel volt összhangban a Vezetőbizottság azon döntése is, mely függetlenítette az emigránsok szociáldemokrata titkárát, aki addig közvetlenül mellette dolgozott (s aki ezután kereskedelmi állásban helyezkedett el).

A Szocialista Internacionálénak a kelet-európai emigrációval szemben megváltozott hozzáállása, más szocialista befolyású szervezetekhez hasonlóan, a szovjet vezető garnitúra szemléletváltásából következett. Francia részről a látványos gesztusok között említhető, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (BIT) európai értekezletén 1955-ben a francia szocialista politikus és volt miniszterelnök, Paul Ramadier megvédte a szocialista országok jogát, hogy csatlakozzanak a szervezet munkabizottságaihoz.⁵⁰ A szovjet külpolitika nyugati nyitásának hátszelén a magyar kormány szigora is fokozatosan enyhült a nyugati szociáldemokrata, különösen a hosszú ideje kormányon lévő (angol) és az 1956 elején kormányra kerülő (francia) pártokkal szemben. A magyar kormány nyugat-európai országokban működő diplomáciai képviselői ismét szóba álltak a szocialista értelmiségiekkel és kulturális intézményekkel, sőt szorgalmazták az együttműködést. És egyre többen voltak a nyugati szocialisták, akik már nem utasították vissza a kommunisták közeledését, bár Budapestre még nem utaztak volna el szívesen.⁵¹

Eközben erősödött az ÁVH Ferenczi Edmonddal szemben felmerült gyanúja, hogy egyidejűleg a belga titkosszolgálatoknak is dolgozik. A tolmács a családi körülményeire és a munkaadói gyanakvására vonatkozó magyarázatok mögé bújt, amikor aktívabb együttműködést kértek rajta számon. Nem az olthatatlan olvasási szomj buzdította a titkosszolgálatokat, hogy a párizsi követségen keresztül megszerezzék a *L'Été n'en finit*

pas című francia regényt. A könyv főszereplőjét szerzője, a Francia Kommunista Párttal szimpatizáló Emmanuel d'Astier de la Vigerie katolikus író Szekeres Györgyről mintázta, és Ferenczi Edmond is felbukkan benne. Az ÁVH azon sejtésére keresett – de nem talált – igazolást benne, hogy a tolmács a párizsi kiküldetése idején is már a francia elhárításnak dolgozott.

A szociáldemokrata szakszervezetek kommunistaellenes akcióinak felderítése

A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (CISL)⁵² egyik központi tevékenysége, mint utaltunk rá, a kommunizmus visszaszorítása volt a világban. A nyugat-európai kommunista mozgalom, elsősorban az OKP és az FKP, a két nagy nyugati tömegpárt bomlasztását a CISL a szakszervezeteken (CGIL és CGT) keresztül próbálta elérni. Az Európai Osztály négy irodával is rendelkezett: Brüsszelben, Párizsban, Bécsben és Genfben. Az ÁVH nem korlátozta a tájékozódását a Kelet-Európával foglalkozó irodákra, s itt kiviláglik Magyarország birodalmi alattvaló szerepe. A CISL Franciaországban és Olaszországban a propaganda terén és a kommunista pártok belső bomlasztása céljával tervezett és kivitelezett akciói a genfi és a brüsszeli irodák munkakörébe tartoztak, míg a berlini és bécsi irodák foglalkoztak a népi demokráciákkal, azaz felbujtó propagandakiadványokat és ügynököket dobtak át a határaikon. Ferenczi Edmond főnökének, az Európai Osztály igazgatójának éberségét kijátszva megszerezte a négy iroda programját és szervezeti felépítésük leírását. Miután gyakran tolmácsolt a CECA Főhatóságának ülésein is, kézenfekvő volt, hogy megbízták a Főhatóság és a CISL között fennálló anyagi és személyi kapcsolatok pontos felderítésével is. A nyomozásai fény derítettek arra, hogy a CECA Főhatóság évi jövedelmének 0,9% részét, azaz évi tízmillió amerikai dollárt utalt a CISL számlájára (ez akkor jelentős összeg, azaz a CISL jövedelmének 9%-a volt). A jelentés szerint ebből az összegből a különböző országok szociáldemokrata és szakszervezeti parlamenti képviselőit fizették, hogy gyakoroljanak nyomást a kormányra a Főhatóság által megszabott feltételek elfogadására, pl. az acél és a szén árának elfogadtatása érdekében (a CECA és a nemzeti parlamentek között valóban állandó feszültség volt).⁵³ Említést érdemel, hogy az ÁVH élénken érdeklődött az iránt is, hogy az Európai Szén- és Acélközösségben részt vevő országoknak az atlanti paktum milyen mennyiségben ad el acélt, és az milyen arányban kerül elosztásra közöttük. Az ezen a vonalon való tájékozódás, bár többször újra visszatértek rá, nem hozott eredményt.

Miután 1954. augusztusban a francia nemzetgyűlés leszavazta az EVK-t, októberben a francia miniszterelnök, Pierre Mendès France nyomására aláírták Párizsban a később „Párizsi szerződések” néven ismertté vált megállapodást. Az 1955. májusban életbe lépendő szerződés csomag véglegesítette az NSZK hozzákapcsolását Nyugat-Európa-hoz, és már előkészítette a német állam NATO-ba való felvételét. Ezért 1954. ősztől a Párizsi szerződések ratifikálásának elhúzása lett a szovjet külpolitika fő célja. Az ebben partnerként számba jövő személyeket próbálták felderíteni és mozgósítani a KGB, valamint a kelet-európai titkosszolgálatok útján. Figyelmet érdemel, hogy Ferenczi Edmond megszerezte a CISL Luxembourgnban működő hírszerző csoportjának anyagát, amelyben említés esik Jean Monnet-nak, a CECA elnökének és társainak a Mendès France ellen irányuló állítólagos szervezkedéséről is.⁵⁴

Októberben Ferenczi Edmondot az Európai Szén- és Acélközösség luxemburgi székhelyére vették fel teljes állású tolmács munkakörre. Az előző munkahelyéről történt elbocsátását a tolmács a CISL Európai Osztályán erősödő angol nyomásnak tulajdonította, s ezzel valószínűleg kedvező színben akarta feltüntetni magát az ÁVH előtt, és igazolni a részükre végzett tájékozódásban mutatkozó elmaradást.⁵⁵ A titkosszolgálatok az ő rovására írták azt is, hogy a brüsszeli amerikai követségen dolgozó magyar származású titkárnő (Érdekes Mária) beszerzésére irányuló kísérlet meghiúsult. Mindazonáltal a tolmács hajdani főnöke, a belga európai főtitkár (Walter Schevenels) továbbra is magával vitte a bizalmas tárgyalásaira, ezért „Telegdy”

munkaköre változatlanul a három említett objektum, a SZI, a CISL és a CECA megfigyelése volt.

Ferenczi Edmondnak az 1955. második félévétől 1956 őszéig, a forradalom kitöréséig adott jelentései a CISL kommunistaellenes tevékenységére vonatkozólag tartalmaznak érdekes adatokat és előrejelzéseket. A július 1-ji találkozón beszámolt Bíró Lajosnak – aki májusban átvette a tartását Hegedűs Imrétől – a CISL júniusban tartott konferenciáján hozott határozatról, mely szerint bojkottálni fogják azokat a vállalatokat, amelyek a tiltás ellenére kapcsolatot tartanak fenn kelet-európai vállalatokkal.⁵⁶ 1956. januárban a CISL Vezetőbizottságának december végén New Yorkban tartott értekezletéről is jelentett. Ezen az ülésen határozatot fogadtak el arról, hogy bezárják a Brüsszelben működő káderképző iskolát. Az iskola kísérlete, melyet 1955 őszén nyitották meg azzal a céllal, hogy a munkáspártokba beküldendő provokátorokat képezzék ki, kudarcot vallott, mert a nyugati szakszervezetek vezetői nem vették elég komolyan és nem küldtek az intézménybe elég hallgatót.⁵⁷

A CISL-nek a kommunizmus visszaszorítására irányuló tevékenységét Franciaországban egy erős kommunista párt jelenléte nehezítette. A szervezet hatókörének kiszélesítése ezért nagymértékben függött a belpolitika alakulásától. Az FKP 1954-ben bekövetkező meggyengülése felbátorította a CISL Európai Osztályát, hogy Brüsszelből Párizsba költözzön át, s erőit az ottani harcra koncentrálja. Ferenczi Edmond értesülései szerint azonban azért mondott le erről, mert a kommunisták ismét jó eredmény értek el az 1955-ös franciaországi választásokon.

A CISL hatékonyságának ártottak az 1956 tavaszán felszínre került belső ellentétek is. Ezekre Ferenczi Edmond is részletesen kitért a jelentéseiben. A CISL és az FO között ellentét volt például Algéria kérdésében, s ez tulajdonképpen letükrozte a francia és az amerikai kormány közti nézeteltérést, szervezeti ügyekben pedig ütközött az angol és a belga vezetők álláspontja.⁵⁸ De a legélesebb – és számunkra legérdekesebb – politikai viták a szervezetben az SZKP XX. kongresszusa után a kongresszus és a szovjet külpolitika nyugati nyitásának kérdésében folytak. A tagpártok ugyanis nem értékelték egyformán a szovjet külpolitika irányváltását, és ebből következően nem alakult ki egyöntetű állásfoglalás a szervezet további stratégiájával kapcsolatosan sem. Három markáns álláspont látszott kikristályosodni a vezetésben. Az amerikai vezetők nézőpontja szerint, melyhez a francia és az olasz tagok is csatlakoztak, nem történt alapvető változás a Szovjetunió diplomáciájában és belpolitikájában, a szovjet vezetők nyugati látogatásai taktikai manőverek, ami ellen harcolni kell. Az angolok és németek a skandinávokkal együtt optimistábban látták a helyzetet, és radikális változás jeleit észlelték a szovjet politikában, ugyanakkor tartottak a szovjetek ideológiai sikerétől, ezért, noha más okból, mint az amerikaiak, ők is a Szovjetunió elleni küzdelem folytatására voksoltak. Mindkettőt véleményről lényegesen eltért az ázsiai és afrikai szakszervezetek gondolkodásmódja és végkövetkeztetése is: nyíltan a Szovjetunióval való kapcsolatok felülvizsgálata és a szabad tárgyalások megkezdése mellett érveltek, de ezzel kisebbségben maradtak.⁵⁹

Ferenczi Edmond arról is jelentett, hogy a CISL Frankfurtban megtartott júniusi értekezletén olyan határozatot hoztak, hogy anyagilag támogatják a rendszerrel szembe forduló poznańi munkásokat. A megszavazott ötmillió belga frank szétosztásával a nyugatnémet szociáldemokrata DGB (Deutscher Gewerkschaftsbund) szakszervezet lett megbízva. Ez fordulatot, a konfrontáció éleződését sejtette a kelet-nyugati kapcsolatokban. Bíró Lajos a következőket jelentette felettesének: *„A CISL VB kijelentése szerint a poznańi események gyengítették a jelenleg kedvező közvéleményt a kelettel való szorosabb együttműködésre vonatkozólag. A jobboldali szárny és az amerikaiak elérkezettnek látják az időt, hogy a CISL most megerősítse pozícióját és aktív tevékenységet fejtsen ki és a többi népi demokratikus országokban is poznańi típusú felkeléseket támogasson.”*⁶⁰ Az értelmiség éleződő konfliktusa a kommunista hatalommal Magyarországon kétségkívül bizonyos súlyt adott az ilyen jóslatoknak.

A magyar határok tavasszal megnyíltak nyugat felé, és a magyarok tömegesen disszidáltak. Közöttük Ferenczi Edmond édesanyja. Az ÁVH a zsarolás leghathatósabb eszközét tehát elvesztette, s döntés született „Telegdy ügynök” „*pihentetéséről*”, majd „*fokozatos leépítéséről*”.⁶¹ Ebben az elhatározásban szerepe volt a tolmáccsal szemben felmerült gyanúnak is, miszerint az anyja disszidálása kapcsán történt beidézésekor a belga rendőrség beszervezte. Miután a kapcsolat a forradalomban különben is megszakadt, „Telegdy János” dosszióját 1957. márciusban lezárták.⁶²

A „Telegdy-ügy” utóélete

Mint a titkosszolgálati ügyek általában, a „Telegdy-ügy” végére sem került pont ezzel. A hatvanas és a hetvenes években is felmerült Ferenczi Edmond neve valamilyen akció kapcsán. A „Telegdy-ügy” napirenden tartásában nyilvánvalóan nagy szerepet kell tulajdonítanunk Borsányi Imrének, a szál „másik végének”, és aki töretlen karriert futott be a hírszerzésnél: 1953-ban hadnagyként, 1954-től főhadnagyként irányította a tolmáccsal való munkát, majd a hatvanas évek folyamán alezredessé lépett elő és a Nyugat-Európai alosztály vezetését is átvette. A párizsi nagykövetségen is megfordult a hetvenes évek közepén, valószínűleg egy speciális kiküldetéssel, de ennek pontos céljai egyelőre ismeretlenek előttünk.⁶³

A Kádár-rendszer kezdődő nemzetközi konszolidációja idején ismét javasolták a Nyugat-európai alosztályon a „*tanulmányozó munka*” felújítását Ferenczi Edmond ügyében, azzal az indokolással, hogy „*sikeres kapcsolat-felújítás esetén rendkívül jelentős információkhoz juthatnánk*”.⁶⁴ A célszemély időközben ugyanis főtölmács lett a Közös Piacnál, és a legfelsőbb nyugatnémet, francia s angol politikai és gazdasági körökkel alakított ki szoros kapcsolatot. Noha az ÁVH továbbra sem szabadulhatott a gyanútól, hogy a tolmács kapcsolatba került a belga hírszerzéssel, 1961-től komolyan felmerült a beszerzése a második felesége szülein keresztül, s az apósával 1962 tavaszától írtak is róla néhány jelentést. Dr. Völgyessy Ferenc orvost, akit 1953-ban rehabilitáltak (arisztokrata származása miatt került feketelistára), valószínűleg szintén ekkor szervezték be (Viktor fedőnéven került be az operatív hálózati nyilvántartásba). 1963-ban kiengedték Párizsba egy nemzetközi orvoskonferenciára azzal a szándékkal, hogy a nevelt fiát megnyerje a velük való együttműködésnek. De a kísérlet meghiúsulása után lemondtak a kapcsolatról,⁶⁵ s Ferenczi Edmond karrierjére ezentúl nem vetett árnyékot az állambiztonsági múltja.

¹ Volokitina–Islamov–Murasko (szerk.), 1997–1998: 296. sz. dokumentum: „*Bogomolov jelentés-tervezete Sztálinnak a Lengyel és Magyar kormányok állásfoglalásáról a Szovjetunióban és a népi demokráciákban folyó bomlasztó tevékenység finanszírozására vonatkozólag az Egyesült Államokban hozott döntésekkel kapcsolatban*”. 1952. október.

² A „felszabadítási” doktrína kérdésében az Amerika-szakértő történészek között folyó vita még nem nyert lezárást. Lásd Gáti, 2006: 75. Vö. Borhi, 2010: 116–121.

³ A BM III/I. Csoportfőnökség 3-A alosztálya által 1963. október 29-én kiadott határozat szerint a B dosszié I. kötete és az M-dosszié két kötete (az I. és a II.) – azaz a Rajk-perrel kapcsolatos teljes anyag – megsemmisült az 1956. őszi események idején.

⁴ Varga, 2000; Werner–Barth, 2006.

⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. 1953. július 27-i jelentéshez csatolt életrajz.

⁶ Uo. 1953. december 2-i jelentés.

⁷ A háború alatt különben anyja és a nevelőapja is aktívan részt vett a görög antifasiszta ellenállásban.

⁸ A Rajk-per folyamán a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, melyet a zürichi magyar pártcsoport a háború idején alapított, más szervezetekhez hasonlóan trockizmussal és az amerikai hírszerző szolgálatok részére végzett kémkedéssel vádolták meg. Ferenczi dossziójából szisztematikusan kitorölték a MNFF nevét. Vö. Horváth–Solt–Szabó (szerk.), 2006a: 427–450.

⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Márkus S. államvédelmi százados 1953. július 27-i jelentése Hegedűs Lászlónak Brüsszelbe.

¹⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. Bíró Lajos 1956. augusztus 5-i jelentése.

¹¹ Ferenczi Edmond saját állítása szerint beszervezte őket, de erre nincs bizonyítékunk. 1954. szeptemberben Hárs István államvédelmi ezredes kérte Abramson és egy másik, Ferenczi által megadott személy priorálását, azaz annak leellenőrzését, hogy szerepeltek-e már az érintett személyek az operatív hálózati nyilvántartásban, de az eredmény mindkettőjük esetében negatív volt. ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2.

¹² Gigon fiatalon fogékonynak mutatkozott a békeeszmék iránt, de 1956 után már átlátta a kommunista rendszerek diktatórikus természetét, s a hazáján kívül kritikus Kína-riportjai révén tett szert széles körű ismeretségre.

¹³ Illyés, 1987: 216.

¹⁴ Thierry Wolton saját kutatásai szerint Henri Gauquié a szovjetek informátora volt, legalábbis a Budapestre kinevezését megelőző időszakban. Nem zárhatjuk ki természetesen azt sem, hogy Gauquié két irányban is informált. De a Rajk-per fantáziadús elemeit ismerve ennél valószínűbbnek tűnik, hogy a budapesti francia követség ellen irányuló lejárató akció alátámasztására szolgált az állambiztonság félreinformálása. A magyar hatóságok két, kémkedéssel gyanúsított francia diplomatát is kiutasítottak az országból a Rajk-perrel összefüggésben. Vö. Wolton, 1997. 81. Egy másik adat is Gauquié szovjetpárti elfogultságára utal. Éppen maga Ferenczi Edmond jelentette Párizsból egyik beszélgetését Gauquiéval, mely során a francia diplomata leszurta a budapesti angol és amerikai követségeket, amiért nyíltan kémkedtek a magyar kormány ellen. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy náluk nem folyt hasonló jelleggel „tájékoztató”. Ferenczi Edmond 1948. december 30-i jelentése. ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Függelék.

¹⁵ A 1947–1950 közötti jelentései kiemelve a Bt-dosszié 2. kötetének végén megtalálhatók.

¹⁶ Szekeres-Varsa, 2008.

¹⁷ 1940-ben alapították Lausanne-ban a hitleri ideológiával szembeni küzdelem eszközeként.

¹⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. 1954. július 8-i jelentéshez csatolt feljegyzés a Szekeres Györgytől szerzett információk alapján, d. n.

¹⁹ Vö. Werner-Barth, 2006

²⁰ Horváth-Solt-Szabó (szerk.), 2006b: 435–450.

²¹ Nem utasította el a provokátor szerepét sem, hogy törbe csalja ismerőseit. Varga, 2000: 11–25.

²² Erről Szekeres György közölte kihallgatása során pontos információkat. ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. 1954. július 8-i jelentéshez csatolt feljegyzés, d. n.

²³ Az esemény Ferenczi Edmond és az ÁVH általi rekonstruálása ellentmond egymásnak. A tolmács állítása szerint ez a mozzanat vezetett a letartóztatásához, miközben az ÁVH utólag úgy vélte, hogy ez volt az ára, amit Ferenczi – aki időközben teljesen átállt volna az angolokhoz – a börtönből való szabadulásáért fizetett.

²⁴ Vö. Werner-Barth, 2006.

²⁵ Az amerikai finanszírozású szervezet kitüntetett helyen szerepelt az ÁVH-nak a nyugat-európai országokban tevékeny kommunistaellenes szervezeteket felsoroló listáján.

²⁶ Fejtő, 1969.

²⁷ Gáti, 2006: 77.

²⁸ 1953. júliusban hozták létre. Palasik, 2011.

²⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. Dr. Farkasinszki Zoltán r. szds. 1962. október 9-i jelentése „Viktor” október 8-i beszámolója alapján.

³⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. 1953. július 27-i jelentés.

³¹ 1908-ban született, 1932-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, amelynek központi nyomdása volt 1933-tól. A háborúban behívták munkaszolgálatra, de 1944-ben átszökött a Vörös Hadseregbe. Magyarországra hazatérését követően revizorként dolgozott a pártközpontban, majd 1948-ban belépett a politikai rendőrséghez.

³² ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Márkus S. áv. százados 1953. december 2-i levele Hegedűs Lászlónak Brüsszelbe.

³³ Uo. „Hámori” 1954. február 10-i jelentése a központnak.

³⁴ Palasik, 2011.

³⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Kovács Zoltán államvédelmi főhadnagy 11 oldalas kiértékelése a „Telegdyvel végzett munkáról”, d. n.

³⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Palotás Péter utasítása Hegedűs Lászlónak Brüsszelbe, 1954. aug. 30.

³⁷ Lásd erről bővebben: Devin, 1993: 312–314.

³⁸ Uo. 41–47.

³⁹ Uo. 207–208.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Borsányi Imre államvédelmi főhadnagy jelentése, 1954. május 26.

⁴¹ Devin, 1993: 220–222.

⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Hegedűs 1954. június 26-i jelentése.

⁴³ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. Bíró Lajos 1955. június 4-i és július 12-i jelentései.

⁴⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/2. Hegedűs László jelentése az 1955. jan. 7-i találkozóról.

⁴⁵ Bán Árpád volt iparügyi miniszter felesége, a magyarok képviselője a Menekültügyi Segélybizottságban (Belgiumban).

⁴⁶ Az Angol Munkáspárt főtitkára (1944–1961) és a SZI elnöke (1951–1957) volt.

⁴⁷ Vö. Pünkösti, 2001: 122.

⁴⁸ 1946-ban Budapesten is járt azzal a céllal, hogy a magyar szociáldemokrata jobbszárnyát erősítse. Jemnitz, 1975.

⁴⁹ Kelemen Gyula csak az SZKP XX. kongresszusa után szabadult.

⁵⁰ Vince, 1987: 298–299.

⁵¹ MNL OL XIX-J-1-k, Franciaország 15. d. Párizsi követség 1954. júl. 20-i jelentése; MNL OL XIX-J-1-k, Franciaország 34. d. 18/g, a párizsi követség 1955. szeptember 15-i jelentése; XIX-J-1-j Franciaország, 13. d. A Külügyminisztérium 1955. december 27-i levele a Kulturális Kapcsolatok Intézetének.

⁵² Confédération internationale des syndicats libres: 1949. decemberben alakították meg a kommunista befolyású Szakszervezeti Világszövetség ellensúlyozására az onnan kiváló szakszervezetek amerikai pénzből. A szervezetben részt vett egy jelentős szociáldemokrata képviselő is, a francia CGT-FO, az amerikai CIO és a német DGB tartoztak hozzá.

⁵³ Uo. „Hámori” 1954. április 10-i jelentése.

⁵⁴ Moszkva szimpatizált Mendès France külpolitikai törekvésével, mely arra irányult, hogy az EVK-szerződést újratárgyalják annak érdekében, hogy a francia képviselőház is jóváhagyja, miközben Washington nem titkolta ellenszenvét.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. Bíró Lajos 1955. július 12-i jelentése a „Telegdyvel” július 1-jén létrejött találkozóról.

⁵⁶ Uo. Bíró Lajos 1955. július 12-i jelentése a „Telegdyvel” július 1-jén létrejött találkozóról.

⁵⁷ Uo. Bíró Lajos jelentései 1956. január 20-i jelentése.

⁵⁸ Uo. Bíró Lajos 1956. április 9-i jelentése.

⁵⁹ Uo. Bíró Lajos 1956. május 18-i jelentése.

⁶⁰ Uo. Bíró Lajos 1956. július 10-i jelentése.

⁶¹ Uo. Bíró Lajos 1956. július 10-i jelentése.

⁶² Uo. Bíró Ferenc hadnagy 1957. március 27-i jelentése.

⁶³ Ferenczi dossziéit még 1977-ben is kikérte Borsányi alezredes. A párizsi nagyköveti jelentésekből ítélve Franciaországban Borsányi elsősorban agitprop munkát végzett, a francia állami médiavállalatokkal folytatott tárgyalásokat, elsősorban a francia kommunista pártajtóval igyekezett fejleszteni a meglévő kapcsolatokat. MNL OL XIX-J-1-j Franciaország. Követi jelentőmunka 1975/62. d. 004185/3/1975. okt. 2. Borsányi Imre (Párizs) beszámoló jelentése.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. Izsák Sándor rendőr százados. 1961. október 24-i feljegyzése.

⁶⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-365/3. BM III/I. Csoportfőnökség 3-D alosztály határozata a „Telegdy”-dosszié felülvizsgálatáról.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-365/2.	„Telegdy János”
	Bt-365/3.	„Telegdy János”
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-398/3.	„Telegdy János”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-k

KÜM. Általános ügykezelésű iratok

	Franciaország	15. d.
	Franciaország	34. d.
XIX-J-1-j	KÜM. Titkos ügykezelésű iratok	
	Franciaország	13. d.
	Franciaország	62. d.

Nyomtatásban megjelent források

Horváth–Solt–Szabó (szerk.), 2006a

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Harmadik kötet. Szerkesztette: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Horváth–Solt–Szabó (szerk.), 2006b

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Negyedik kötet. Szerkesztette: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Volokitina – Islamov – Murasko (szerk.), 1997–1998

Volokitina, T. V. – Islamov, T. M. – Murasko, G. P. (szerk.): *Vostočnaâ Evropa v dokumentah rossijskih arhivov, 1944–1953.* Novosibirsk, Sibirski Chronograf. 2 kötet.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

DBMOMS

Dictionnaire biographique, mouvement ouvrier, mouvement social. 5e période (1940–1968). <http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/spip.php?mot3>

Hivatkozott irodalom

Borhi, 2010

Borhi László: *Hadüzenettől rendszerváltásig. Az Egyesült Államok és Magyarország 1941–1991.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest.

Devin, 1993

Devin, Guillaume: *L'Internationale socialiste.* Párizs, Fondation Nationale des Sciences Politiques.

Fejto, 1969

Fejto, François: *Histoire des démocraties populaires.* II. kötet: *Après Staline.* Párizs, Editions du Seuil.

Gáti, 2006

-
- Gáti, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris.
- Illyés, 1987
Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Jemnitz, 1975
Jemnitz János: Adalékok a Magyar Szociáldemokrata Párt és az angol Labour Party kapcsolatainak történetéhez (1945–1947). *Történelmi Szemle*, 1. sz. 107–118.
- Okváth, 2000
Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez 1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 57–96.
- Palasik, 2011
Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő*, 2. sz.
- Pütkösti, 2001
Pütkösti Árpád: *Rákosi bukása, száműzetése és halála 1953–1971*. Budapest, Európa.
- Szekeres-Varsa, 2008
Szekeres-Varsa Vera: Szekeres György, a francia ellenállás őrnagya. *Múltunk*, 1. sz. 178–193.
- Varga, 2000
Varga László: A Rajk-per hátterében. Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field. In *VIII. Évkönyv*. Budapest, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete. 11–25.
- Vince, 1987
Vince József: *Évek és küzdelmek nyomában*. Budapest, Magvető.
- Werner-Barth, 2006
Werner, Schweizer – Bernd-Rainer Barth–: *Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Ost-Europa*. Basisdruck GmbH.
- Wolton, 1997
Wolton, Thierry: *La France sous influence. Paris–Moscou 30 ans de relations secrètes*. Paris, Grasset.

A politikai rendőrség létrehozása és működése a Duna–Tisza közén 1945–1946-ban

„Az emberek teljesen elfordulnak a napi és világpolitikától, mert teljesen elfásultak a súlyos gazdasági helyzet és a mindennapi kenyérbeszerzési gondok között. A beszolgáltatásoknak oly nagy a mérvé, hogy a termelők kedvét teljesen elveszik a termeléstől. Nem látnak komoly gazdasági programot, nem tudják, hogy verejtékes munkájuk gyümölcséből mi fog maradni. A közösségi gondolat teljesen kivész az emberekből, mindenki csupán önző, egyéni érdekeit helyezi előtérbe. A közösségi jelszavaknak nincs talaja. Az emberek erkölcsi érzéke kiveszett.”¹

1944 őszén a német és a magyar hadsereg visszaszorulásával párhuzamosan a korábbi magyar államhatalmi szervezet szétesett, a sok helyen elrendelt kiürítés után a közigazgatás is összeomlott. A szovjet csapatok 1944. október 19-én foglalták el Debrecen, ezt követően alakultak meg az új, ideiglenes államhatalmi szervek. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-i határozata alapján másnap létrejött az Ideiglenes Nemzeti Kormány. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok megállapodása alapján dr. Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt képviselője, egyben a Magyar Kommunista Párt titkos tagja lett a belügyminiszter.²

A Vörös Hadsereg az általa elfoglalt területeken létrehozta a saját katonai igazgatási szervezetét, amely igényelte a helyi közigazgatás megalakítását és együttműködését a rend és a közbiztonság megteremtése, valamint fenntartása érdekében. Az 1944. december 28-án kelt Minisztertanácsi jegyzőkönyv említést tett arról, hogy Erdei Ferenc belügyminiszter tárgyalt a szovjetekkel a közbiztonság, a közrend és a politikai rendészet kérdéseiről is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944 végén a belügyminiszter előterjesztésére megtárgyalta a városonként szervezendő polgárőrség létrehozásáról szóló tervezetet, ennek alapján adták ki 1945. január 4-én a kormány 13. számú rendeletét, amelyben felhívták a nemzeti bizottságokat, az önkormányzati testületeket és a vezető tisztviselőket, hogy minden községben és városban haladéktalanul szervezzék meg a polgárőrséget, amelynek politikailag megbízható, katonaviselt személyek lehettek a tagjai. A parancsnoki posztokra általában kommunisták kerültek, a személyi állományon belül pedig körülbelül ötven százalék volt az MKP tagjainak az aránya országosan.³

1945. január 17-én Erdei Ferenc három rendeletet is kiadott, amelyek az új rendőrség szervezésével voltak kapcsolatosak. Az elsőben az éppen csak megalakult helyi hatóságoktól kért be adatokat a korábbi, tehát még a magyar királyi rendőri és csendőri szervek létszámáról és politikai párthoz való tartozásukról. A másodikban a szökött katonák elfogásáról intézkedett. A harmadikban pedig elrendelte, hogy az új közbiztonsági szervek vezetői és tagjai egységes karszalagot kötelesek viselni „Rendőrség” felirattal és azonosításra alkalmas számmal.⁴

A belügyminiszter 1945 januárjában terjesztette a kormány elé az egységes demokratikus rendőrség felállításáról szóló rendelet tervezetét. A tervezet szerint a polgárőrség soraiban szolgálatot teljesítő demokratikus beállítottságú személyek átkerülhettek az államrendőrség állományába. A felállítandó rendőrség állami

szervként működött, de kettős tagoltságban, a bűnügyi és a politikai osztályok párhuzamosan kerültek megszervezésre, kivéve a legalsó szintet, vagyis a helyi rendőri egységeket.

A fővárosban rögtön két testület is szerveződött a politikai rendészeti feladatok ellátására. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya 1945. február 2-án alakult meg hivatalosan, a vezetője Péter Gábor lett. Nagyjából ugyanebben az időszakban Erdei Ferenc megbízásából Tömpe András létrehozta a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Osztályát. Az ekkor keletkezett feszültség és rivalizálás sokáig fennmaradt a két szereplő között.⁵

A Vidéki Főkapitányság megalakulása

A hosszas vita és a hatalmi harcok miatt 1945. május 10-én jelent csak meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány a csendőrség feloszlatairól és az államrendőrség megszervezéséről szóló rendelete.⁶ Az államrendőrség megkapta a csendőrség korábbi feladatait, és minden ingó és ingatlan vagyonát is. Az új államrendőrség szervezetileg Budapesti és Vidéki Főkapitányságra oszlott.⁷

A magyar politikai rendőrség kezdettől fogva a Magyar Kommunista Párt és a szovjet megszálló hatóságok felügyelete alatt állt. A Péter Gáborral kialakult hatásköri villongások feloldási kísérleteként Tömpe András kapta a feladatot, hogy szervezze meg a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát.⁸ A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság feladatait, szervezetét, ügykörét tartalmazó rendeletet 1945. május 10-én hirdették ki, augusztusban pedig pontosították. Az új szerv hatáskörébe tartozott a közbiztonság, az államrendészet vagy politikai rendészet, az igazgatásrendészet, a rendőri büntetőbíráskodás, a volt csendőri teendők és a végrehajtó szolgálat, valamint minden olyan ügy, amelyet külön törvény vagy rendelet a rendőrség hatáskörébe utalt. Az új testület 1945. június 1-jén kezdte meg a működését Budapesten, a Bajza utca 52. szám alatt, amely épület korábban a Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Főkapitányságának székhelye volt. A kapitányságok politikai osztályainak a vezetőit a törvényhatósági bizottságok és a képviselőtestületek terjesztették fel a belügyminiszterhez, ugyanis az ő joga volt kinevezni őket.⁹

A Vidéki Főkapitányság alá rendelve törvényhatóságokként főkapitányságok, vármegyei főkapitányságok, városi főkapitányságok, ezek alatt rendelve kapitányságok, ezek alatt pedig rendőrbizottságok, végül körzeti őrsők működtek. A rendelet tartalmazta, hogy minden városi és járási kapitányságon belül bűnügyi, politikai, igazgatásrendészeti és rendőrbírói osztályt kellett létrehozni, és pontosan meghatározta a politikai rendészeti osztályok szervezeti helyét az egységes rendőrségen belül. Különleges alakulatokat is felállítottak, ilyenek voltak a határrendőrségi kirendeltségek, a tanosztályok, a karhatalmi alakulatok, a bűnügyi, a politikai és az igazgatásrendészeti csoportok, valamint a nevelési és továbbképzési szervek. A Magyar Államrendőrség létszámát 39 828 főben, a politikai rendőrségét pedig 1382 főben határozták meg. A Magyar Kommunista Párt 1945 májusában tartott országos értekezlete az újjáépítés legfontosabb feltételeként az erős, demokratikus rendőrséget nevezte meg.¹⁰ A Vidéki Főkapitányságnak és alárendelt szerveinek a létszáma 24 090 fő volt.¹¹

A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság vezetőjét a belügyminiszter előterjesztésére a miniszterelnök nevezte ki, hatásköre kiterjedt az egész ország

területére, kivéve Nagy-Budapestet. A Vidéki Főkapitányság első vezetője dr. Krisztinkovich Antal rendőrfőtanácsos lett, akit 1945. szeptember 5-étől dr. Szimon István rendőr vezérőrnagy követett. 1946 májusától dr. Komáromy László rendőr altábornagyot neveztek ki erre a posztra.¹² 1945. május 11-én Tömpe András lett a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának a vezetője. Őt a belügyminiszter bízta meg, a többi osztály vezetőit pedig a vidéki főkapitányság parancsnoka. A főkapitányok, illetve a városi és járási kapitányok mindenkor helyettese a politikai rendészeti osztály vezetője volt. A szóban forgó politikai rendészeti osztályok vezetőit a belügyminiszter nevezte ki, ezért a kommunista párt könnyen megőrizte az ideiglenesség időszakában megszerzett hatalmi túlsúlyát a rendőrség szervezetében. A többi párt tagjai inkább csak címet és rangot jelentő, érdemi hatáskör nélküli pozíciókat tudtak szerezni.¹³

1945 első felében mintegy 110–130 fő volt a központi osztály létszáma, de 1946-ban már a területi szerveknél szolgálókkal együtt 1240 fős volt a testület. A központi politikai rendészeti osztály alapvető feladata volt a megyei politikai rendészeti osztályok elvi irányítása, a nagyobb és bonyolultabb, több megyét érintő ügyek feldolgozása vagy felügyelete, illetve a panaszok kivizsgálása. Szervezeti felépítése: elnöki alosztály, offenzív csoport, defenzív csoport, politikai nyilvántartó iroda, területi csoport, hazahozatali csoport, biztonsági csoport, igazgatási csoport, gazdasági csoport, internáló táborokat felügyelő csoport, őrség. A Kecskés József vezette offenzív csoport felügyelte a megyékben felmerült nagyobb ügyek vizsgálatát, a panaszokat és a fegyelmi ügyeket. A Deák László vezette defenzív csoport pedig az állomány belső elhárítását végezte. A fő tevékenységet a háborús és népellenes bűnösök, a volt nyilas vezetők, a bujkáló SS-katonák és a Volksbund tagjainak felkutatása, illetve a „reakciósök, a gazdasági kártevők, a földreform akadályozói és a rémhírterjesztők” elleni fellépés jelentette, de mindenki a politikai rendőrség célkeresztjébe kerülhetett, ha a kommunista párt politikai érdeke úgy kívánta.¹⁴

Kecskemét város rendőrsége

A szovjet csapatok 1944. október 31-én késő délután foglalták el a szinte teljesen kiürített Kecskemétet.¹⁵ A város szovjet megszállásának idejére szétesett a közigazgatás és a rendőrség, a következő időszakban igen súlyos megpróbáltatások elé nézett a lakosság. A fosztogatás és az erőszak mindennapossá vált, megszűnt az élet- és a vagyonbiztonság. A hatalom legfőbb birtokosa a Vörös Hadsereg tisztikara, majd a városparancsnokság lett.¹⁶ A város számára súlyos terhet jelentett, hogy Budapest ostroma elhúzódott, így a szovjet csapatok egyik felvonulási útvonala és háttérbázisa Kecskeméten volt, ahol például kilenc katonai kórházat is felállítottak, amelyek ellátásáról szintén a városnak kellett gondoskodnia. A nemzeti bizottságot már 1944 decemberében megalapították, és a politikai pártok is újjáalakultak 1944 és 1945 fordulóján. 1945 februárjában új főispánt kapott a város, és az új törvényhatósági bizottság is megalakult.¹⁷ A front elvonulása után a közbiztonság megteremtése és a rendfenntartás megszervezése volt az egyik legfontosabb feladat. Kezdetben a Vörös Hadsereg támogatásával felálló rendfenntartó szervek kerültek meghatározó szerepbe, mivel a szovjet hatóságoktól kaptak igazolványt, fegyverviselési engedélyt és fegyvert is. Az új rendőrség kiépítése a nemzeti bizottságok irányításával történt, amelyekben az MKP játszotta a vezető szerepet, és a rendőrség munkájába a szovjet állambiztonsági szervek is bekapcsolódtak.¹⁸

1944 decemberében Imre Gábort bízták meg rendőrkapitányi teendők ellátásával. Imre, névlegesen az SZDP tagja, valójában titkos kommunista volt.¹⁹ A Kecskeméti Nemzeti Bizottság 1945. január 16-i ülésén a szociáldemokrata Kara Balázs javaslatára Bánó Mihályt nevezték ki a kecskeméti rendőrség élére, és a hatáskörét kiterjesztették a kecskeméti királyi törvényszék egész területére is. Bánó Mihály kommunista volt, és a szovjetekkel azonnal felvette a kapcsolatot, amint elfoglalták a várost. Korábbi munkaszolgálatosokból és Budapestről menekült fiatalemberekből rettegett politikai nyomozócsoportot szervezett. 1945 februárjában a rendőrség létszámának felemelését kérte a nemzeti bizottságtól, hogy megerősítse a közbiztonságot. Márkus Ferenc főispán is felszólította a pártokat, hogy tagjaik közül toborozzanak rendőröket.²⁰ 1945 tavaszán a belügyi vezetők ellenőrizték a vidéki rendőrségeket; politikai szempontból Tömpe András rendőrfőtanácsos, szakmai szempontból pedig dr. Nagy Imre belügyi államtitkár tartotta a vizsgálatot.

Kecskemét város rendőrségének élén Bánó Mihály főkapitány állt, a politikai osztály munkáját pedig Bárd Dezső irányította. Bánó korábban vasesztergályosként dolgozott Csepelen. Tömpe András jó szervezőként, intelligens, politikailag fejlett, vezetőképes, de felületes személyiségként jellemezte. Ugyanakkor elégedettségét tükrözte, hogy javasolta, nevezzék ki Bánót Dél-Pest vármegye főkapitányának.²¹

Dr. Nagy Imre 1945. április 27-én ellenőrizte a Kecskeméti Rendőrkapitányság ügykezelését és ügyintézését. Ő már nem volt ennyire elégedett, ugyanis a bűnügyek területén visszaéléseket és szabálytalanságokat talált, ezért dr. Garzó Lajos nyugállományú rendőrfőtanácsost március 1-jei hatállyal visszarendelték szolgálatra, és rábízták a bűnügyi osztály vezetését. Garzónak köszönhetően a bűnügyek intézése szakszerűvé vált. A bűnügyi nyomozók azonban továbbra is szakképtelenek és gyakorlatlanok voltak. A rendőri büntetőbíró tisztét dr. Faragó Jenő töltötte be, aki a jelentés szerint felhatalmazással nem rendelkezett. Az ügyészi teendőket dr. Sándor József városi főügyész látta el. Az igazgatásrendészeti osztály vezetését Imre Gábor végezte.

A város belterületén 197 rendőr, a külterületeken pedig 250 rendőr és további 300, fizetés nélküli segédrendőr látta el a közbiztonsági szolgálatot, akik fegyverrel is el voltak látva. Egyenruhája viszont csak tizenhét rendőrnek volt, a többiek polgári ruhában dolgoztak. Politikai nyomozó már ekkor huszonnégy fő volt, míg bűnügyi nyomozó csak tizenhét, és mind új embernek számított, tehát gyakorlatuk nem volt, valamint oktatásban sem részesültek. A kapitányság a kezdeti nehézségeken azonban ekkorra már átesett, a feladatát nagyrészt jól látta el, az ellenőrzés működőképesnek találta a testületet.²²

A kecskeméti rendőrség vezetői és nyomozói:

Bánó Mihály	főkapitány	vasesztergályos	(MKP)
Bárd Dezső	politikai osztály vezetője	magántisztviselő	(MKP)
Garzó Lajos	bűnügyi osztály vezetője	rendőrfőtanácsos	(FKgP)
Imre Gábor	ig. rend. osztály vezetője	tanár	(MKP)
B. Nagy Kálmán	k. ny. osztály vezetője	földmunkás	(MKP)
Dr. Faragó Jenő	rendőri büntetőbíró	városi tisztviselő	(SZDP)
Horváth István	h.r. parancsnok	kereskedő	(MKP)
Szüle István	szerv. vezető	detektív	(MKP)
Vígh Lajos	bű. ny. vezető	ny. főtörzsőrmester	(SZDP)
Balogh Roland	politikai nyomozó	villanyszerelő	(MKP)
Csiha I. Sándor	politikai nyomozó	motorszerelő	(PDP)

Dosler Jenő	politikai nyomozó	cipész	(MKP)
Denhof Bernát	politikai nyomozó	magántisztviselő	(MKP)
Faragó György	politikai nyomozó	ny.r. főtörm.	(MKP)
Fejes Pál	politikai nyomozó	asztalos	(MKP)
Forbáth György	politikai nyomozó	karmester	(MKP)
Gold Jenő	politikai nyomozó	órássegéd	(MKP)
Grünbaum György	politikai nyomozó	magántisztviselő	(MKP)
Heimler Sándor	politikai nyomozó	vasesztergályos	(MKP)
Horovitz András	politikai nyomozó	magántisztviselő	(MKP)
Hupka József	politikai nyomozó	gyári munkás	(MKP)
Huszár Béla	politikai nyomozó	famunkás	(MKP)
Ivanits József	politikai nyomozó	műszaki tisztviselő	(MKP)
Kerekes 2 István	politikai nyomozó	vasöntősegéd	(párton kívüli)
Kovácsréti Imre	politikai nyomozó	műszerész	(MKP)
Kökény Lajos	politikai nyomozó	ács	(MKP)
Lajos Imre	politikai nyomozó	asztalos	(MKP)
Lajos László	politikai nyomozó	préselő	(MKP)
Stepper Géza	politikai nyomozó	textilmunkás	(MKP)
Szabó Győző	politikai nyomozó	könyvkötő	(MKP)
Szalai Sándor	politikai nyomozó	asztalosmester	(MKP)
Virágh István	politikai nyomozó	pék	(MKP)
Zsákai Károly	politikai nyomozó	kereskedő	(SZDP) ²³

A kecskeméti politikai rendőrség hírhedt volt kegyetlen bánásmódjáról, törvénytelen eljárásairól és anyagi visszaéléseiről. Futó Dezső képviselő nemzetgyűlési interpellációban tárta fel a kecskeméti politikai rendőrség visszaéléseit és az elkövetett testi sértéseket: *„Ezeket a kínzásokat a már említett két személyen kívül (Bánó Mihály és Dosler Jenő) Kardos, Alpár József, Tóti Imre, Gyenes, Magyar Miklós, Kiss Sándor és Dezső, Kovács Gábor, Biczó Béla, Faragó, Balogh Geitein, Horváth, Rosner, Frank, Fischer, Grossmann, Guttmann, Hoffmann, Moskovics, Gold, Steppel (Stepper), Iványi, Schnerr és Bodor rendőrök, illetve politikai nyomozók, fogházőrök, altisztek végezték, hogy csak legjelesebbjeit említsem a kecskeméti haramiatársaságnak. Külön kell szólnom a két női politikai nyomozóról, név szerint Takaró Juliannáról és Rosenberg Ibolyáról.”²⁴*

A politikai rendőrség kegyetlenkedései nem maradtak titokban, 1945. július 10-e körül négytagú belügyminisztériumi vizsgálóbizottság érkezett Kecskemétre, és megállapította, hogy az embertelen kínzások megtörténtek. A Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium közös bizottságot is felállított az ügy kivizsgálására, ennek ellenére a nyomozás még 1946 májusában sem fejeződött be.²⁵ A visszaélések közben folytatódtak. 1945 nyarán egy vonatszerelvényvel Jugoszláviából kitelepített svábok érkeztek Kecskemétre. Bánó Mihály főkapitány feltartóztatta a vonatszerelvényt, a több száz családot a kecskeméti téglagyárban egy hétig fogva tartotta, értékeiket és felszereléseiket elkobozta. A visszatartott javakat Bánó Mihály később kiosztotta a rendőrök és a lakosság között.

Futó Dezső 1946. február 27-én elmondott interpellációjában a kínzásokon és a gyilkosságokon túl a politikai rendőrség fosztogatásairól is beszámolt, ugyanis Bánóék a letartóztatott személyek lakásait is rendszeresen kirabolták.²⁶ Az 1945 novemberében tartott nemzetgyűlési választások előtt fontossá vált az MKP számára, hogy minél kisebb támadási felületet nyújtson a párt, és csökkentsék a rendőrségi túlkapások által okozott politikai károkat. Emiatt Bánó Mihályt 1945. szeptember 24-én leváltották, helyére ideiglenesen Deméni Lajos rendőr őrnagy került.²⁷ Bánó

Mihály 1946. július 1-jén motorbaleset áldozata lett, de autóbalesetben halt meg Moskovits Miklós (Magyarffy Miklós), és villamosbaleset áldozata lett Rosenstein Ibolya is.²⁸ Bánó Mihályt a halála előtt kizárta az MKP a pártból, ennek ellenére több fórumon is elismerően nyilatkoztak a tevékenységéről.²⁹

Kiskunfélegyháza város rendőrsége

Kezdetben meglehetősen rendezetlen viszonyok uralkodtak Kiskunfélegyházán is. 1945 elején a rendőrség létszáma 120 főre rúgott, de a testület csak nappali szolgálatot adott, éjszaka semmiféle védelem nem volt a lakosság számára. A rendőrség parancsnoka egy régi alhadnagy volt. Őt lefoglalta az a feladat, hogy a szovjetek számára elegendő munkaerőt hajtson fel, ugyanis az oroszok naponta nyolcszáz embert vettek igénybe munkára, de a lakosság természetesen igyekezett a „malenkij robot” elől megszökni. A város piszkos és gondozatlan volt, a romeltakarítást senki sem végezte, a közellátást túrhetetlennek találta az ellenőrzés. A tanyavilág polgárőrségét megszervezték ugyan, de mert a városi rendőrséghez hasonlóan fegyvertelen volt, a működése illuzórikusnak bizonyult. A rablás és a fosztogatás nemcsak a szovjetek, hanem a polgári lakosság részéről is gyakori volt. A bíróság még nem működött, a bűncselekmények megtorlás nélkül maradtak. A kommunista párt részére az orosz parancsnokság rádiót engedélyezett, remélvén, hogy így „a lakosság megbízható híreket kap”.³⁰ A rendőrség tagjainak fizetése napi tíz pengőt tett ki. Egy jelentés szerint a rendőrség, a vezetőséget is beleértve, teljesen megbízhatatlan volt.³¹

1945. április 26-án a Kiskunfélegyházi Rendőrkapitányság vezetője Barta Károly ácsmester volt, aki 1919-ben a város kommunista rendőrkapitányaként működött. A képlékeny állapotokra az is jellemző volt, hogy egy Varga Tivadar nevű személy pecsét nélküli orosz igazolvánnyal kapitányhelyettesnek adta ki magát. Kezdetben az orosz katonai parancsnokság követelésére a rendőrség büntetőbírói hatáskörben is ítélkezett. Az igazgatásrendészeti ügyeket dr. Vécsey Béla intézte, a kihágási bírói teendőket dr. Gálfi Géza látta el. A politikai osztály vezetője Romhányi István volt. Politikai nyomozóként kilencen dolgoztak, bűnügyi nyomozóként pedig négy fő szolgált ekkor a testületben. A politikai nyomozók két kivétellel kommunisták voltak. Belterületen negyvenkilenc rendőr, közülük hét állandó őrszem volt, a tanyákon pedig huszonnégy rendőr teljesített szolgálatot. Huszonhat régi rendőr maradt meg a szolgálati helyén, ők egyenruhával is rendelkeztek, a többiek polgári ruhában dolgoztak. A szolgálat huszonnégy órás váltásban zajlott. Mindössze tizenhárom lőfegyver állt a rendőrök rendelkezésére.³²

A kiskunfélegyházi rendőrség elleni egyik legfőbb kifogás az volt, hogy állítólag kétszáz főt tartottak fogva kihallgatás nélkül már két hónapja, és a már említett Varga Tivadar SZDP-tagot négy hétig tartották őrizetben. A politikai osztály őrizetében volt Kurucz István SZDP-tag, nemzetgyűlési képviselő is, mert azzal gyanúsították, hogy korábban pénzért kiszabadított egyes letartóztatottakat.³³

A kiskunfélegyházi rendőrség vezetői és nyomozói:

Barta Károly	rendőrkapitány	ácsmester	(MKP)
Romhányi István ifj.	politikai csoportvezető	kereskedő	(MKP)
Bálint 2 Mihály	detektív csoportvezető	rendőr főtanácsos	pártonkívüli
Iványi István	politikai nyomozó	eg. őr.	(MKP)
Holos Imre	politikai nyomozó	kereskedő	(MKP)

Fazekas András	politikai nyomozó	asztalossegéd	(MKP)
Zóka Béla	politikai nyomozó	felsőrész tk.	(MKP)
Mogyorósi Lőrinc	politikai nyomozó	cipészsegéd	(MKP)
Károly István	politikai nyomozó	csendőr őrm.	pártonkívüli
Sperling Albert	politikai nyomozó	sütősegéd	pártonkívüli
Kövesdi Sándor	politikai nyomozó	földműves	(MKP) ³⁴

A tanyai rendőrség tagjai: Munkácsi János, Bálint István, Palatinus Ferenc, Palatinus András, Petróczi Imre, Fekete Sándor, Csáki István, Mérei István, Süveges Ferenc, Ürmös János, Lajos György, Dávid Károly, Réczy Imre, Gubics Pál, Fekete János, Zsolnai András, Hevér Antal, Hegedűs József, Sikár János, Trungel Nagy István, Némedi István, Gupcsi Menyhért, Ágó György, Farkas Gábor. Közülük tízen MKP-tagok voltak. Egy fő tartozott a Nemzeti Parasztpárthoz, a többiek valószínűleg pártonkívüliek voltak.³⁵

Vizsgálat a kiskunfélegyházi rendőrségen

1945 augusztusában a Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitányság politikai osztályától Dosler Jenő tanácsos vezetésével kiszállt Kiskunfélegyházára Kalmár György és Gyenes István, hogy a befutott jelentések alapján felülvizsgálják a kiskunfélegyházi politikai osztály működését. A nyomozó osztály tagjainak munkáját egyenként tekintették át, mert komoly visszaéléseket tapasztaltak. Az ekkor már két hete felfüggesztett Fazekas András osztályvezető követte el a legtöbb hibát, amit a megfelelő képzettség hiányának és hanyagságának tulajdonítottak. Állítólag nem tudott fegyelmet tartani a beosztottjai között: *„Munkájuk abban merült ki, hogy egymás ellen áskálódtak, és terhelő adatokat gyűjtögettek, egyik a másikára.”* Az előző négy hétben egyetlen letartóztatást sem hajtottak végre, a folyamatban lévő ügyek is félbemaradtak. Fazekas Andrást, Holcz Imrét és Iványi Jánost felfüggesztették, és fegyelmi eljárást indítottak ellenük, Fazekas András és Holcz Imre ellen pedig bűnvádi eljárást is kezdeményeztek.

A kecskeméti politikai rendőrség vezetője által megfogalmazott vád az volt a kiskunfélegyházi politikai rendőrség ellen, hogy nagyon lassan haladt a politikai tisztogatás, például az egyik igazoló bizottság elnöke, Tóth Béla korábban a Baross Szövetség³⁶ helyi alelnöke volt, amiből azt a következtetést vonták le, hogy nem volt elég határozott: *„Ezek után elképzelhető, hogy milyen eredménnyel folytak az igazolások ebben a városban.”* Az egyik legfontosabb feladatnak az igazoló bizottságok tagjainak a felülvizsgálatát tartották, majd utasították az igazoló bizottságok elnökeit, hogy készítsenek kimutatást és jelentést a politikai osztály számára az eddig elvégzett igazolásokról. Szabó János, a II. számú igazoló bizottság elnöke elmondta, hogy nem volt pontos tudomásuk arról, hogy mely pártok és szervezetek esnek kifogás alá, ezért történhetett meg, hogy sok olyan embert igazoltak, akiket aztán a politikai rendőrség népbíróság elé állított vagy internált. A Dosler Jenő vezette vizsgáló bizottság már az első napokban kapcsolatba lépett a kiskunfélegyházi orosz városparancsnokkal, Abramov őrnaggyal, akit felvilágosítottak arról, hogy Bánó Mihály főkapitány erélyes intézkedéseket tett az addigi mulasztások felszámolására: *„Abramov őrnagy úr megleléssel vette tudomásul felvilágosításainkat, és biztosított bennünket a legmesszebb menő jóindulatáról és támogatásáról.”³⁷*

Újjászervezték a kiskunfélegyházi rendőrség nyomozó osztályát, a pártok ajánlásával beküldött nyomozó jelöltek felülvizsgálták, a legalkalmasabbakat a politikai

megbízhatóságuk ellenőrzése után munkába állították. Kiküszöbölték az iktatás és az adminisztráció hibáit, hogy a továbbiakban ne tűnhessenek el akták és terhelő bizonyítékok. A korábbiakban az erkölcsi bizonyítványok kiadásánál a politikai megbízhatóságot egyáltalán nem vették figyelembe, ezért jobboldali beállítottságú emberek, sőt korábbi nyilas párttagok is kaphattak iparigazolványt. Intézkedtek, hogy a jövőben csak a politikai rendőrség által kiadott politikai megbízhatósági igazolás alapján lehet kiállítani az erkölcsi bizonyítványt. Dr. Vécsey Béla megbízott rendőrségi fogalmazót is kihallgatták az ügyben. Felülvizsgálták a rendőrség teljes állományát, és megállapították, hogy többségükben a háború előtt is rendőrként szolgáltak, ezért utasították a politikai rendőrséget, *„hogy a múltbani ténykedésüket a legnagyobb körültekintéssel vizsgálják felül”*.³⁸ A városháza tisztviselői karát ismételt igazolási eljárás alá vonták.

A kereskedők és iparosok igazoló bizottságának első ülésén is megjelent a vizsgáló bizottság, és az ott helyet foglaló hét igazoló bizottsági tag közül öt ellen összeférhetetlenségi kifogást emeltek, mert korábban a Baross Szövetség tagjai voltak. A főügyész helyt adott a kifogásnak, és átiratot intézett a pártokhoz, *„hogy az új, demokratikus Magyarország szempontjából teljesen megbízható egyéneket jelöljenek a bizottságba”*. Augusztus 17-én megjelentek a városi képviselő testület rendkívüli közgyűlésén is, ahol azt tapasztalták, hogy a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok között a legcsekélyebb egyetértés sem állt fenn. A nézeteltérés miatt a Polgári Demokrata Párt és a Független Kisgazdapárt vezetőit, elsősorban dr. Fekete Sándort hibáztatták, aki többször szorgalmazta a politikai osztályon a letartóztatott személyek kiengedését. Kuruc János, a Szociáldemokrata Párt képviselője augusztus 20-ára szociáldemokrata nagygyűlést hirdetett Kiskunfélegyházára azzal a céllal, hogy a Magyar Kommunista Párt Kecskemétre meghirdetett tömegrendezvényétől érdeklődőket vonjon el. A földosztással kapcsolatban pedig állítólag azt a kijelentést tette, hogy *„hadd osszák a kommunisták a földet, ezért még úgyis lógni fognak”*. Kalmár György és Gyenes István kecskeméti nyomozók szerint: *„A jelenlegi általános uralkodó közhangulat a városban a demokrácia szempontjából nem kielégítő, mert a 25 éves fasiszta nevelés, annyira beleette magát a lelkekbe, hogy minden olyan intézkedést, amely a fasiszták ellen és a demokratikus Magyarország érdekében történik, azt személyek elleni bosszúnak minősítik.”*³⁹ A kéthetes kiszállás alatt a kecskeméti különítmény tizenhét letartóztatott személyt adott át a népügyészségnek, tíz főt internáltak, nyolc embert rendőri felügyelet alá helyeztek, és további harminc ügyben nyomoztak. A politikai rendőrség céljaira igénybe vették a volt csendőrlaktanya épületét, és intézkedtek, hogy augusztus 21-ére kitararítva és rendbe hozva az osztály rendelkezésére álljon. A belügyminiszter által kinevezendő politikai osztályvezető megérkezéséig a kiskunfélegyházi politikai rendőrség valószínűleg kecskeméti felügyelet alatt állt.⁴⁰

Kiskunmajsa város rendőrsége

Hasonló vagy még rosszabb állapotok uralkodtak Kiskunmajsán is, ahol a rendőrség negyvenfős volt, de fegyvert és fizetést nem kaptak 1945 elején. A tanyavilágban polgárőrséget szerveztek, amelynek a működése a kóborló és fosztogató orosz katonák miatt bizonytalan volt. A jelentés készítésének idején a városban még folyt a rablás és a fosztogatás, a város az oroszok szabad zsákmánya volt. 1944. december 29-én érkezett a városba egy orosz őrnagy, aki az állandó parancsnok lett. A közellátást túrhetőnek találta a vizsgálat, de a rendőrség csak nappal teljesített szolgálatot.⁴¹ Hódy László rendőr százados, a politikai osztály újonnan kinevezett

vezetője ellen hamarosan fegyelmi vizsgálatot kezdeményezett Dél-Pest Vármegye Politikai Osztálya. Az általa elkövetett visszaélések miatt leváltották, és a politikai rendészeti osztály vezetésével ideiglenesen Pölös Endre rendőrnyomozó főhadnagyt bízták meg.⁴²

Baja város rendőrsége

A bajai politikai rendőrség 1944. október 29-én alakult meg, tagjai kezdetben semmilyen rendvédelmi szakképzettséggel sem rendelkeztek, ezért az 1945. évi ügyek harminc százalékánál új nyomozást kellett elrendelni, illetve igazolási eljárásokat kellett ismét lefolytatni.⁴³

1945 októberében Körmöczy József vezette a Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályát. Irányítása és felügyelete alá tartozott a bajai, a bácsalmási és a jánoshalmi járás. A vármegyében a politikai őrizetesek száma 93 fő volt, ebből 91 személyt a bácsalmási járásban tartottak fogva. Az internáltak száma 74 fő volt, és további 97 embert helyeztek rendőri felügyelet alá.⁴⁴

A bajai városi politikai osztály vezetője 1945. szeptember 20-án Lantos András, a politikai előadó pedig Lóránt Lichter István volt. Politikai nyomozók: Bognár József, Erdélyi András, Vujity Milutin, Horváth László, Székelyi László, Kecskeméti Mihály, Tiszavölgyi József, Csilics András és Fülöp Árpád. Kezelő: Schüsszler Rózsa.⁴⁵

Az új rendőrség személyi jelöléseit a bajai törvényhatósági bizottság már június 30-án és július 5-én felterjesztette a Belügyminisztériumba, de a kinevezések késlekedtek. A bajai rendőrség soraiban ez nyugtalanságot keltett, mert a végleges keret megállapítása nélkül a szabályszerű munkabeosztás sem készülhetett el, ami hátráltatta a szolgálat ellátását.⁴⁶

1945 októberében a bajai politikai osztály vezetőjét, Lantos Andrászt szolgálattételre rendelték a fővárosba, a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára. Helyettest egyelőre nem állítottak, a posztot ideiglenesen Körmöczy József töltötte be, aki egyben a vármegyei politikai osztályt is vezette. A detektívcsoporthoz élére Kozma Aladár nyomozó került.⁴⁷ 1945. december elején a bajai politikai osztály vezetőjének a helyettese Lóránt Lichter István fogalmazó volt.⁴⁸ 1945. december közepén viszont már Erős Béla rendőr őrnagyt találjuk a bajai politikai osztály vezetői székében. A politikai előadó feladatkörét Bognár László fogalmazó kapta meg. A detektívcsoporthoz vezetője Kozma Aladár nyomozó főhadnagy maradt. A politikai nyomozók körébe a következő személyek tartoztak: Iglói József, Vujity Milutin nyomozó főhadnagy, Székelyi László nyomozó hadnagy, Greguss Károly nyomozó hadnagy, Tóth Ferenc nyomozó hadnagy. Kezelő: Schüsszler Rózsa.⁴⁹

1945. december közepén a bajai rendőrség irányítása alá tartozó Jánoshalmi Járási Kapitányság politikai rendészeti osztályáról Szakáll Illés rendőr hadnagy más beosztást kapott, Jungreiszt Endre pedig nem kapta meg a kinevezését.⁵⁰

A rendőrségi ügyek száma 706 volt a megyében, ebből 222 személyt internáltak, 249-et átadtak az ügyészségnek, 67-en rendőri felügyelet alá kerültek, és 168 főt szabadon bocsátottak. 1945. augusztus 29-én egy politikai őrizetes és 222 internált szerepelt a bajai politikai rendőrség nyilvántartásában. Az úgynevezett „bundközségekben”, vagyis ahol a népesség jelentős része német nemzetiségűnek

vallotta magát, és a háború alatt a Volksbunddal rokonszenvezett, a lakosság hangulata nyomott volt, amiként a munkakedve is. A Németországból visszajött jugoszláv állampolgárságú svábok, magyarok és szerbek Kelebiában, Bácsalmáson és más határszéli falvakban ragadtak, mert a jugoszláv hatóságok nem engedték be őket szerb területre. Nagy volt az ínség, lopásból tartották fenn magukat, még a krumplit is kiszedték a földből. Vérhas és tífuszos megbetegedések is felütötték a fejüket.⁵¹

1945. augusztus 24-e és szeptember 20-a között további 57 iktatott politikai ügy, valamint 193 különböző politikai természetű nyomozati és puhatolási ügy, például erkölcsi bizonyítványt kérők politikai kivizsgálása, az I., II. és III. számú bajai igazoló bizottság, a nemzeti bizottság, a Honvéd Igazoló Bizottság, a Földigénylő Bizottság részére történt politikai nyomozás szerepelt a bajai politikai osztály munkakönyvében. Ugyanebben az időben 10 őrizetesük volt, internálótáborba 4 főt küldtek, szabadlábba 2 embert, rendőrhatalom felügyelet alá pedig 20 egyént helyeztetett a testület. A jelentés napján egy politikai őrizetes és 13 politikai internált volt a városban. A kormánnyal és a miniszterekkel kapcsolatban Baja város közhangulata jónak volt mondható. A Posztó- és Takarógyár majdnem teljes kapacitással dolgozott, a Szieberth-féle bőrgyár viszont anyaghiánnyal küzdött. A kisüzemekben is sorra megindult a termelés. Az infláció Baján is nagy gondot okozott. A szovjetekkel kapcsolatos hangulat általában jó volt, de itt is akadtak rendellenességek, különösen a külvárosi részeken, de a nyári hónapok alatt javulást észleltek. A Baján állomásozó vasútépítő századból Kókay Kun Jenő főhadnagy és Hegyi őrmester szovjetellenes kijelentéseket tettek, ezért átadták őket a szegedi V. hadtest D-osztályának.⁵²

A bajai sajtónyilvántartót ekkoriban szervezték meg. Baján és a csonka Bács-Bodrog vármegyében egyedül a Függetlenségi Front lapja, a *Bajai Hírlap* kapott lapengedélyt. Az újság hetente háromszor jelent meg, 2500 példányban, négy oldal terjedelemben.⁵³

A pártok a közelgő választásokra készültek, és feszült várakozás uralkodott a lakosság körében a voksolás kimenetelével kapcsolatban. A bútorgyár kivételével minden üzem dolgozott, a mezőgazdasági munkák rendszeresen folytak. Kenyérhiány jelentkezett a városban, az élelmiszerek és textilárak ára pedig rohamosan emelkedett.⁵⁴

A bácsalmási járásban a kisgazdák maguknak követelték a belpolitikai irányítást, az MKP azonban nyílt harcot hirdetett ellenük. A kommunisták legfőbb riválisának helyben a Független Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt számított. A bácsalmási Római Katolikus Legényegylet vezetését feloszlatta a politikai rendőrség, arra hivatkozva, hogy 1945 előtt a MOVE tagjai voltak.⁵⁵

A kommunista párt helyzetének megerősítése a rendőrségen belül

A rendőrség feletti pártirányítás több szinten is érvényesült 1945-ben. A vezető rendőrségi beosztásban működő kommunisták közvetlenül képviselték a párt akaratát. „*Ez a kapcsolat azonban nem konspiratív, és a legtöbb esetben alapot ad annak a vádnak, hogy a rendőrség a párt rendőrsége.*”⁵⁶ A rendőrségen belüli pártszervezeteket nehezen lehetett a katonai fegyelem keretei között irányítani, mert a parancsnokok utasításait, intézkedéseit formálisan nem bírálhatták felül. Ugyanakkor létezésük maguk után vontak más pártok hasonló szervezeteinek a

kiépülését is, ami a rendőrség egységét veszélyeztette. A rendőrségi kommunista pártszervezetekben ráadásul sok kipróbálatlan új párttag is volt, akikben nem bíztak a régi vezetők. Ezért szűk körű, harminchat tagú kommunista frakciót igyekeztek létrehozni a legmegbízhatóbb kommunistákból a rendőrségen belül. Vezetője a helyi pártszervezet egyik tagja volt, aki nem a rendőrségen dolgozott. A frakció illegális, konspiratív szervezet volt, rendszeresen foglalkozott a rendőrség kérdéseivel. *„A frakció vezetője a pártvezetőség ülésein beszámol a frakció működéséről, a párt viszont a vezetőn keresztül adja a rendőrség számára a direktívákat [...] Ilyen pártfrakció kiépítése szükséges a Vidéki Főkapitányságon, minden vármegyei főkapitányságon, minden városi és járási főkapitányságon, illetve kapitányságon.”*⁵⁷

A Magyar Kommunista Párt Központi Titkársága 1945. június 2-án a huszonhat megyei rendőrkapitányság vezetői tisztsége közül tíz kommunista, hét szociáldemokrata, hat kiscgazda és három parasztpárti főkapitányt irányzott elő. A július 4-én tartott ülésen a pártvezetők értékelték a politikai rendészeti osztályok vezetőit, és döntöttek azok leváltásáról, akikkel nem voltak megelégedve.⁵⁸

A politikai rendőrség hatáskörének bővítése

1945 júniusában egy bizalmas belügyminiszteri rendelet bővítette a politikai rendőrség hatáskörét, az előzetes letartóztatás mellett lehetővé tette a bírósági ítélet nélküli internálást, amit az illetékes politikai rendészeti osztály vezetőjének a javaslatára a főkapitány rendelhetett el. Egy másik titkos belügyminiszteri utasítás nyomán pedig gyakorlattá vált az eljárás, hogy az esetleges felmentő népbírói ítélet után az érintettet mégis internálták. 1945 közepére annyira elszaporodtak a rendőrségi visszaélések, hogy május 15-én külön pártközi értekezletet hívtak össze a kérdés rendezésére.⁵⁹

1945 szeptemberében Erdei Ferenc a rendőri vezetők előtt tartott beszédet, amelyben hangsúlyozta a közelebbi választások politikai jelentőségét. A rendőrségen belüli anomáliákról is szólt: *„Bizonyos forradalmias gőg és fegyelmetlenség, a hatalom destrukciója, a könnyű szerzés csábításai, a jognélküliség kényelme és a pártönzés azok a hibák, amelyek gyakran még most is fellelhetők a rendőrség munkájában.”*⁶⁰

Tömpe András 1945. október 1-je és 3-a között országos konferenciát rendezett a vármegyei főkapitányságok és a törvényhatósági joggal rendelkező városok főkapitányságainak politikai osztályvezetői számára a vidéki politikai rendőrség felépítéséről. Területi alapon szervezte meg a testületet, amelyet két főosztályra osztott. Az egyikhez, az Országos Politikai Nyomozócsoporthoz tartoztak az úgynevezett területi, illetve az országos előadók, akiknek három-négy vármegyét rendelték a kezük alá, minden ügy és nyomozás az ő felügyeletük alatt zajlott az adott területen. Vidéki kiszállással, helyszíni nyomozással, ügynők kiküldésével derítették fel az ügyeket. A területi előadók a helyi vezetők fölé voltak rendelve. A másik főosztály a politikai rendőrség utánpótlásával, képzésével foglalkozott, és Központi Politikai Tanosztály lett később a neve.

Tömpe András előadásában szólt a rendőrségi túlkapásokról, amelyeket az alakuló politikai rendőrség természetes gyerekbetegségeként írt le. Szerinte a jó politikai nyomozó három ismérve a következő: lelkes odaadás a demokráciáért, szakszerűség, politikai gyakorlat és politikai ismeretek. Felsorolta az általa reakciónak tartott társadalmi rétegeket is: idetartoztak a svábok, a volt

földtulajdonosok, a le nem igazoltak rétege, a legális szervezetekbe befurakodott „reakcióso”, a feketézók és a spekulánsok, a háttérbe szorított korábbi közéleti férfiak, a honvéd tisztikar tagjai és a volt csendőrök. Sürgette a rendőrségi korrupció elleni fellépést is. Bárd Dezső az internálással kapcsolatos rendelet ellentmondásai miatt szólalt fel. Az internálások választások előtti felfüggesztése ellenére súlyos esetekben továbbra is élhettek ezzel az eszközzel. Balázs József rendőr ezredes a bizalmi hálózat kiépítésének fontosságát hangsúlyozta. *„Mindenütt, de főleg a közigazgatásban, kereskedelembe, ipari üzemekben, különböző intézményeknél, pártoknál ott kell lennünk, mindenről tudnunk, hogy a politikai osztályt meglepetés ne érje.”*⁶¹

A területi politikai rendőrségi szervek állandó kapcsolatban voltak a központi osztállyal, és havonta két alkalommal írásos tájékoztató jelentést, úgynevezett félhavi vagy kétheti összefoglalót kellett felterjeszteniük futárszolgálat útján. A félhavi jelentések tartalmazták a politikai osztály által nyomozott ügyek, őrizetesei, internáltak számát, a különböző tömegmozgalmakról, tüntetésekről, sztrájkokról, politikai gyűlésekről, eseményekről készített beszámolókat, a kormányral, a helyi közigazgatással, az újjáépítéssel, a szovjet csapatokkal, a külpolitikai eseményekkel, ezen belül külön a Szovjetunióval kapcsolatos megnyilvánulásokat, hangulatjelentéseket.⁶² Ezenkívül a mezőgazdasági munkálatokkal, az adózással, az árakkal, bérekkel és jövedelmekkel, a helyi szovjet hatóságokkal, a nemzetközi eseményekkel és a fontosabb nyomozati ügyekkel, eseményekkel kapcsolatos megnyilvánulásokat is tartalmazták ezek a jelentések.⁶³ A futárszolgálat minden hónap 1-jén és 15-én reggel 6 órakor indult. Szeged törvényhatósági jogú város politikai osztályvezetőjének küldték a jelentéseket Békés, Csanád, Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város politikai osztályvezetői. Szegedről reggel 6 órakor indult a futár, majd felvette Kecskemét törvényhatósági jogú város jelentéseit, és 15-én délután 1 és 5 óra között kellett megérkeznie a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára. Bács-Bodrog vármegye és Baja törvényhatósági jogú város Pécsen keresztül terjesztette fel a jelentéseket.⁶⁴

Az 1945-ös választásokon a Magyar Kommunista Párt kudarcot vallott, nem kapta meg az óhajtott többséget. Az 1946-os évben a vezető testületek többször foglalkoztak a rendőrség kérdésével. 1946 januárjában koalíciós egyeztetést tartottak a témáról, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének Politikai Bizottsága január 31-i döntése viszont csak március 31-én jutott nyilvánosságra. Ekkor jelent meg a vidéki főkapitányság szervezetéről, tevékenységéről és feladatairól szóló végrehajtási utasítás. Ez az államrendészeti szolgálat, vagyis a politikai rendészeti osztályok működésének a meghatározását is leírta. Idetartoztak azok a feladatok, amelyek az állam és társadalom egészének, berendezkedésének, az állam alkotmányának és törvényes kormányának, törvényhozásának, belső és külső biztonságának és politikai szabadságának biztosítását célozták.⁶⁵

Tüntetés Kecskeméten, Bácsalmáson és Madarason

1945. október 7-én tartották meg a nagy-budapesti helyhatósági választásokat, amelyet 50,5 százalékkal a Független Kisgazdapárt nyert meg.⁶⁶ A nemzetgyűlési választások előtt a kommunista párt igyekezett mozgósítani a szimpatizánsait, illetve megfélemlíteni a politikai ellenfeleit.

1945. október 11-én este nyolc óra körül tüntetés volt Kecskeméten. Mintegy nyolcszáz munkás, dolgozó és üzemi alkalmazott vonult fel a város utcáin. A kisgazdapárt helyisége előtt kórusban az FKgP politikája ellen tüntettek: „*Gabonából pálinkát, ezt főzik a kisgazdák!*”, „*Kisgazdapárt, nyilas párt!*”, „*Munkásoknak kenyeret, fasisztáknak kötelet!*” jelszavakat hangoztatták.⁶⁷ Utána a törvényszék elé mentek, ahol a népbíróság és a népügyészség lemondását követelték. A Polgári Demokrata Párt épülete előtt is hasonló rigmusokat kiabáltak. „*A tömeg innen a szovjet városparancsnoksághoz ment, ahol az Internacionálé eléneklésével és Sztalin marsall éljenzésével fejezték ki hálájukat a Vörös Hadseregnek.*”⁶⁸ Majd a népügyész lakásához vonultak, akit lemondásra szólítottak fel. A városháza elé érve a polgármester erélytelensége ellen, és a dolgozók megbecsülésének növelése érdekében emelték fel a szavukat. A városháza másik oldalánál megéljeneztek a demokratikus rendőrséget és annak vezetőit. A megmozdulás egyre komolyabb méreteket öltött. A polgármester és a közellátási hivatal vezetőjének lakása elé vonultak a tüntetők, akitől azonnali intézkedéseket követeltek a tarthatatlan közellátási helyzet megjavítására. A tömeg fél tíz körül rendben feloszlott.

Másnap, október 12-én délelőtt háromszázötven-négyszáz főnyi tömeg a népbíróság tárgyalására vonult fel, ahol a népbíróság és a népügyész lemondását követelték az enyhe ítéletek és az elhúzódó eljárások miatt. A közellátási hivatal és a polgármesteri hivatal előtt újfent az ellátás megjavítását akarták elérni. Rendzavarásra itt sem került sor. Dr. Garbera Sándor népügyész a törvényszék elnökével együtt karhatalmat kért a népügyészség védelmére, amit Bánó Mihály főkapitány az őrszemélyzet kis létszámára hivatkozva elutasított. A népügyész a rendőrséget hibáztatta a tüntetések miatt, szerinte a rendőrség már korábban tudomást szerzett a készülő megmozdulásról. Bánó visszautasította a rendőrséget ért kritikát, és abban maradtak, ha telefonon vagy küldönc útján segítséget kér a törvényszék, akkor azt soron kívül teljesítik.⁶⁹

Bácsalmáson 1945. november 5-én délelőtt 10–11 óra között került sor nagyobb megmozdulásra. Egy két-három száz főből álló munkáscsoport nemzeti és vörös zászlóval zárt sorokban felvonult. A község háza előtt követelték, hogy az általuk németbarátnak tartott tisztviselőket bocsássák el. A tüntetés két órán keresztül tartott. A demonstrálók behatoltak Ohnhaus József kisgazda képviselő házába, a berendezést összetörték, a lányát, valamint a segédjegyzőt megverték. November 7-én Madaras községben is hasonló tüntetés zajlott, de ott lövések is dördültek. A lövöldözők ellen eljárást indítottak.⁷⁰ A fentieket leszámítva a bácsalmási járásban, de a többi járásban is, a választások rendben lezajlottak. Az MKP és az FKgP helyi vezetői meg voltak elégedve a választások eredményével, az NPP és az SZDP megyei irányítói viszont csalódottságuknak adtak hangot.⁷¹

A politikai rendőrség működése Kecskeméten és Baján, 1945 végén

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete értelmében a városi főkapitány személyét és a politikai osztály vezetőjét az önkormányzat törvényhatósági bizottsága terjesztette fel a belügyminiszterhez.⁷² A kecskeméti törvényhatósági bizottság 1945. szeptember 24-én ülésezett, amelyen az FKgP jelöltjét, dr. Mikes Iván rendőr századost javasolták főkapitánynak, a politikai osztály vezetésére pedig dr. Sahin-Tóth István bírósági jegyzőt, az FKgP tagját tartották alkalmasnak. A titkos szavazás eredményeként csillant fel a remény, hogy megszabadulhat a város Bánó Mihálytól és Dömötör Jenőtől.⁷³

A személycserék azonban elhúzódtak, 1945. november 15-éig a kecskeméti városi rendőrség politikai osztályának vezetője Dosler, más néven Dömötör Jenő volt, akit 1945. november 29-étől bizonytalan időre szabadságoltak, a helyetteséről egyelőre nem gondoskodtak. Más forrás szerint 1945. szeptember óta már nem tartozott a rendőrség kötelékébe.⁷⁴ Az osztály vezetését Bárd Dezső, a vármegyei politikai osztály első embere látta el ideiglenesen, majd dr. Dános Endrét nevezték ki a testület élére. November 29-én mindössze egy fő volt a politikai osztály őrizetében, egy másik embert pedig internálótáborba vittek. Rendőri felügyelet alatt viszont százhatvan fő állt. A nemzetgyűlési választásokat követően a kiélezett politikai helyzet megnyugodott, az indulatok lecsillapodtak: *„A reakció uszításai jelenleg szűnőben vannak, és a demokratikus pártok harmonikus együttműködése bizakodóvá teszi a közhangulatot”* – állt az egyik hangulatjelentésben.⁷⁵

A helyi közigazgatás igyekezett a teendőit hibátlanul ellátni. Bánó Mihály 1945. októberében még jelentést adott a város helyzetéről. Ekkor összesen 473 fő dolgozott a Dél-Pest vármegye rendőrségén, a tisztviselői karban kilencven, a politikai nyomozócsoportban pedig 26 fő szolgált. A jelentésből az is kiderül, hogy október 21-én végzett a főkapitányság tanosztályának második csoportja százhusz fővel. A kapitány az őrszemélyzet létszámát ugyan szokatlanul magasnak nevezte, de a fennálló helyzetben továbbra is kevésnek találta. Mozgójárőrök alkalmazásával és őrszemek felállításával is igyekeztek a közbiztonságot növelni, viszont a rendőröknek nem volt megfelelő téli ruházatuk és cipőjük sem. A lakosság hangulatát az állandó drágulás és a választási propaganda befolyásolta, ugyanis a város kül- és belterületén 49 választási népgyűlést tartottak októberben.⁷⁶ 1945. november 4-én lezajlottak a nemzetgyűlési választások, amelyen a Független Kisgazdapárt abszolút győzelmet aratott.⁷⁷

Bánó bukása után az FKgP által támogatott dr. Mikes Iván csak január 10-én vette át Dél-Pest vármegye rendőr-főkapitányságának a vezetését, az ellenérdekelt félnek, vagyis a kommunista pártnak addig sikerült húznia a kinevezését.⁷⁸

Kimutatás Bács-Bodrog vármegye területén lezajlott választások eredményéről:⁷⁹

	MKP	SZDP	NPP	PDP	FKgP
Bácsalmási járás	4353	2051	1437	636	11 087
Bajai járás	4323	1565	2218	399	10 760
Jánoshalmi járás	2560	1156	1675	245	11 273
Baja	2522	1978	531	487	9741
Bács-Bodrog vármegye területén összesen	13 758	6750	5861	1767	42 861

Az országgyűlési képviselő-választások néhány kirívó esettől eltekintve fegyelmезetten és rendzavarás nélkül zajlottak le Baján. A város lakóinak nyolcvan százaléka járult az urnákhoz. A választás előtti nap a kisgazda ifjúsági szervezet tagjai, Lehoczky Sándor, Dévényi István és mások feliratokat festettek Baja-Szentistván házainak a falára: *„Addig éljen Rákosi, ameddig Szálasi!”* *„1-es lista ország pizska!”* *„Halál a kommunistákra!”* A politikai rendőrség letartóztatta őket, és átadta a népügyészségnek. A választás napján ismeretlen személy 22 óra 55 perckor lövést adott le a kisgazda párt irodájára. Ugyanaznap este az FKgP bajai elnökének, Hódy Györgynek a házára tíz lövést adtak le. Sérülés egyik esetben sem történt.⁸⁰

1945. december elején a város közhangulata jó volt, a pártok a választási eredmények értékelésével voltak elfoglalva.⁸¹ A Bajai Bútorgyár kivételével minden üzem dolgozott, a mezőgazdasági munkák rendszeren folytak.

Baja-Szentistvánon december elején egy szovjet katona késsel megszúrta egy helyi lakost. A helyszínen tartózkodó nyomozók elfogták, és az orosz katonai hatóságoknak átadták az elkövetőt. A pécsi honvéd vezérkar tisztjei átadták a bajai politikai osztálynak Vései Mihály jugoszláv partizán főhadnagyot, akit kihallgattak, majd a SZEB helyettes vezetőjének utasítására útba indították a jugoszláv határra.⁸² 1945. december közepén viszont Baja város közhangulata a közellátás elégtelensége miatt már rossz volt.⁸³ A kenyér és más élelmiszerek ára rohamosan emelkedett. A szovjet katonák egy része elhagyta a várost, ezért nem történtek további rendellenességek. December közepén a *Bajai Hírlap* a papírhány miatt már csak kétezer példányban jelent meg.⁸⁴

A kormányalakítással nagyjából elégedett volt a nép, a kisgazdák a belügyi tárca elvesztését fájlalták. A lakosság az új kormánytól várta az infláció megfékezését, a ruházati hiány megszüntetését, a közellátás igazságos megszervezését, a munkával megérdemelt, nyugodt, biztos megélhetést, a gazdasági élet jogtalan vámszedőinek megbüntetését.

A közigazgatási hatóságok szinte emberfeletti munkát végeztek a demokratikus rendelkezések végrehajtása terén. Az újjáépítés terén viszont gyakorlati eredmények még alig voltak láthatóak 1945 végén. Az őszi mezőgazdasági munkák befejeződtek. Az adózók lassan csődbe jutnak, terményeiket be kell szolgáltatni, jószágállományuk erősen megcsappant, az árak túl magasak, a munkások már szinte el sem fogadták a pénzt, mert úgysem kaptak érte semmit – áll a rendészeti osztály félhavi jelentésében.⁸⁵

A lakosság helyzete és hangulata 1945 végén, Kecskeméten

Az újjáépítés nehezen haladt, mivel nem volt komoly vállalkozási és üzleti kedv a vagyonbiztonság hiánya miatt. Az adófizetéstől is sokan vonakodtak, mert a jobbizonytalanság miatt az adóhatóságok nem tudták pontosan megállapítani az egyének adózási alapját. Az általánosan kivetett adók viszont pontosan befolytak. Sőt az inflációnak volt egy olyan hatása is, hogy az adózási kötelezettségnek a lakosság az adópengő romlása miatt szívesen tett eleget, sok helyen sorban állás volt a befizetéseknel.⁸⁶ Az árak és a bérek hihetetlen mértékben eltértek egymástól, ezért a munkásosztály nagy nyomorral küzdött. A feketekereskedelem virágzott, a „*pénz forgási sebessége magasra szökött*”. A Szovjetunióval való együttműködés vegyes érzelmeket váltott ki a lakosság körében, sokan a Nyugattal szimpatizáltak, főként az úgynevezett „*reakciósok*”, vagyis a polgári beállítottságú társadalmi csoportok.

Kecskemét városára igen nagy tömegű szovjet alakulat zúdult, sűrűn fordultak elő vagyon és élet elleni bűncselekmények, fosztogatások, gyilkosságok. 1945. november 26-án egy ismeretlen orosz katona minden előzmény nélkül lelőtte Csordás Imre próbarendőrt, így érthető módon a lakosság hangulata a szovjet katonákkal szemben kifejezetten ellenséges volt. Egyetlen sajtóorgánium volt a városban, a *Kecskeméti Lapok*, amely hetente kétszer jelent meg, és a koalíciós pártok felügyelete alatt állt.⁸⁷

1945. december végén öt főt tartóztatott le Kecskeméten a rendőrség, de négyet hamarosan szabadlábra is helyeztek. Egy főt internálótáborba küldtek, illetve 140 fő állt rendőri felügyelet alatt. Az internáltak száma 63 fő volt ekkor.⁸⁸ Politikai vonalon

teljes szélcsend uralkodott, a pártok közötti torzsalkodás megszűnt. A kormányzattal szemben nem tapasztaltak elégedetlenséget, a pénz lebélyegzésével kapcsolatos állami intézkedéseket megnyugvással fogadta a városi lakosság, az árak letörését remélték ettől. A remények azonban nem váltak valóra, sőt egyes cikkek ára tovább emelkedett. A Szovjetunióval és a szovjet csapatokkal szembeni ellenszenv a tetőfokára hágott, mert továbbra is raboltak, fosztogattak és gyilkoltak a kóborló orosz katonák. Karácsony két napja alatt tizennégy gyilkosság történt. Szovjet katonák által elkövetett rablógyilkosság áldozata lett Farkas Pál városi adófőtiszt és felesége. Temetésüket a városi lakosság demonstrációra használta fel, ezrek jelentek meg a végtisztességen.

A zabraló orosz katonák egy rendőrt is megöltek, egy másikat pedig súlyosan megsebesítettek. A jelentés írása közben érkezett hír szerint az orosz katonai parancsnokság az elfogott gyilkosok közül egyet a város központjában nyilvánosan akart kivégeztetni. A hír valódiságáról azonban a magyar rendőri szervek nem tudtak meggyőződni.⁸⁹ Az orosz parancsnokság az elfogott garázdálkodókat a legsúlyosabban büntette, a bűntények kivizsgálását a rendőrséggel közösen végezte, ami a lakosságot bizonyos mértékig megnyugtatta. A moszkvai hármastalálkozót, vagyis a külügyminiszteri értekezletet, nagy várakozás kísérte, mert a béke megkötésétől várták az emberek a helyzet jobbrafordulását. Általános volt a vágy a teljes megbékélés irányában.⁹⁰

A lakosságot sújtó egyik legfőbb baj az infláció volt. A felülbélyegzés vagy az úgynevezett pénzdézsmá nem váltotta be a reményeket, a pénzhiány nem csökkentette az árakat, az emelkedés folytatódott. A munkásság és a tisztviselőréteg elkeseredett volt, a parasztságnak viszont nem voltak élelmezési gondjai. Ez növelte az ellentéteket. Kecskeméten és Kalocsán a nép nem volt megelégedve a kormány munkájával és összetételével. Felütötte a fejét az antiszemitizmus is.⁹¹

Az újjáépítést leginkább az anyagihiány hátráltatta. A gép- és az igaerőhiány ellenére az őszi mezőgazdasági munkák időben befejeződtek. A szovjet parancsnokság ökröket bocsátott a parasztság rendelkezésére. Az állatok viszont nagy súlyvesztéssel kerültek vissza, mert állítólag nem megfelelően élelmezték őket. Az adózás és a terménybeszolgáltatás vontatottan haladt. A parasztság körében nagy elkeseredést váltott ki a jótételi beszolgáltatás, melyet a legszigorúbban hajtottak végre a vármegyében. Kecskemét város búza- és rozsvetőmagot adott kölcsön a következő évi termésig azoknak a gazdáknak, akiknek vetőmagjuk sem maradt.⁹²

1945. december 31-én a Dél-Pest Vármegye területén kezelt ügyek száma 11 779 volt, az ügyészségnek átadtak 1231 főt, internáltak 1380 főt, rendőri felügyelet alá helyeztek 2984 főt, és szabadlábra helyeztek 218 főt. A politikai őrizetesek száma a jelentés napján 30 fő, a politikai internáltak száma pedig 167 fő volt. A Bácskából áttelepített svábok létszáma, akiket ideiglenesen a kecskeméti internálótáborban helyeztek el, 222 fő volt.⁹³

A Vidéki Főkapitányság politikai megerősítése

1946 januárjában a Magyar Kommunista Párt vezetése a Vidéki Főkapitányság megerősítését szorgalmazta, és kettős feladatot tűzött a szervezet elé. Önállóan is kellett nyomoznia az ország bármely területén, ugyanakkor a területi szervek irányítását és ellenőrzését is el kellett látnia. A vidéki osztályok, elsősorban Szeged, Debrecen, Pécs, Nyíregyháza, Kecskemét, Gyöngyös, Sopron, Szombathely

megerősítése érdekében hat-tíz tapasztalt politikai nyomozót rendeltek át a városokba Péter Gábor osztályától. 1946 februárjában az Országos Politikai Nyomozócsoport megnevezést az Offenzív Alosztály és a Deffenzív Alosztály váltotta fel, de mindkettő végzett vidéki kiszállásokat is, az utóbbi pedig a nyilvántartásokat is vezette. 1946 júliusában viszont már tíz alosztályból állt a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály.

Az elvesztett 1945-ös választás miatt a kommunista párt vezetése kénytelen volt tudomásul venni a koalíciós kormányzás tényét, a rendőrség feletti befolyását azonban nem engedte csorbítani. 1946-ban gyakran napirendre került a pártvezetés fórumain a rendőrség ügye. Farkas Mihály január 21-én tájékoztatta a Politikai Bizottságot arról a megegyezésről, amelyet a kispárttal kötöttek a vezető rendőrségi pozíciók elosztásáról. A kispárt kapta a Vidéki Főkapitányságot, de kommunista lett a főkapitány-helyettes (Tömpe András). Nagy Imre belügyminiszter január 31-én terjesztette elő azt a javaslatot, amely a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály átszervezését irányozta elő, hogy irányítani tudja a vidéki szervezetet, de önálló nyomozásra is képes legyen az ország bármely területén. Nyolc vidéki osztály, közte a kecskeméti politikai osztály működését felülvizsgálták, szervezetileg megerősítették, *„hogy azok a reakció minden legkisebb mozgolódásáról pontosan és kimerítően értesülve legyenek”*.⁹⁴

1946 februárjában országos értekezletet tartottak, amelyen Tömpe András nehezményezte, hogy nem értesült jelentős nyomozásokról és letartóztatásokról, amelyeket a vidéki politikai osztályok hajtottak volna végre. Hamarosan megszervezték a vármegyei politikai osztályok ügyeletét és jelentőszolgálatát, amelynek már naponta kellett rövid összefoglalókat továbbítania a központi szervezeteknek és a szovjeteknek. 1946. február 28-án ismét értekezletet tartottak a politikai rendészeti osztályok vezetőinek. Az értekezleteket rendszeresítették, a vármegyei és a városi főkapitányságok politikai osztályvezetői minden hónap negyedik keddjén Budapesten találkoztak és tanácskozást tartottak. A vármegyei és városi főkapitányok pedig minden hónap második keddjén értekezletet tartottak a székhelyükön az alárendelt járásai és városi kapitányok számára, amelyen a politikai osztályvezetők is részt vettek.

Dr. Szebenyi Endre miniszteri osztályfőnök az elfogadás előtt álló új törvényt, az 1946. évi VII. törvénycikket, vagyis a köztársaság védelméről szóló jogszabályt harangozta be, amely jogi kereteket adott a politikai rendőrség működéséhez. Tömpe András a beszédében hangsúlyozta, hogy stabilizálódott a vidéki főkapitányság szervezete, ezután a tervszerű felderítő és megelőző munkára akarták helyezni a hangsúlyt. A nyugatról hazatérő hadifoglyok, közöttük a katonatisztek, a rendőri felügyelet alatt állók, a nem igazoltak, a volt nagybirtokosok és a csendőrök alkották az elsődleges célpontot. A népbíróságok által felmentettek kötelező internálását írta elő Tömpe, és az igazoló bizottságok határozata sem gátolta meg a politikai rendőrséget: ha jónak látták, az igazoltak ellen is eljárást indíthattak.

Lantos András rendőr őrnagy, Baja város Rendőr-főkapitányság politikai rendészeti osztályának a vezetője javasolta, hogy az internálásra kijelöltek körét terjesszék ki a Baross Szövetség vezetőire és tagjaira, a Nemzetvédelmi Kereszt birtokosaira, a levante mozgalom vezetőire, a KISKA, vagyis a kiegészítő katonai alakulatok tagjaira, a zsidó bérlőknek felmondó bérleménytulajdonosokra, a korábbi csendőrségi és rendőrségi besúgókra, a nagykereskedőkre és az árueosztókra is.⁹⁵

A vármegyei és a törvényhatósági jogú városi főkapitányságok politikai rendészeti osztályvezetőinek havonta országos értekezletet tartottak Budapesten. 1946. április 30-án is volt egy ilyen értekezlet, amelyen az egyik legfontosabb eredménynek a jelentőszolgálat megszervezését jelölték meg. Minden vármegyei politikai osztálynak ügyeletet és jelentőszolgálatot kellett fenntartania, és ha egyben törvényhatósági jogú város volt a székhely, akkor összevonták a városi politikai osztály ügyeletével. Deák László rendőr százados az 1946. évi VII. törvénycikket ismertette. Bárd Dezső rendőr alezredes Dél-Pest vármegye képviselőjében pedig azt sérelmezte, hogy a késedelmesen kiutalt fizetések miatt huszonhat rendőr adta be a lemondását, mert mire megkapták a pénzt, már a felét sem érte.⁹⁶

A Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának létszáma 1946-ban

1946. március végén, a központ alosztályain 273, a vidéki osztályokon pedig 1340 fő szolgált. Az Offenzív Alosztály létszáma 89, a Defenzív Alosztály létszáma 21, a Hazahozatali Kormánybiztosság létszáma pedig 49 főt tett ki. 1946. március 15-éig 196 946 ember érkezett haza a kormánybiztosságon keresztül. A Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (VFK PRO) hatósági területén 1946. március 15-én 10 460 internált volt, rendőri felügyelet alatt állt 15 250 fő, és 410 személy volt őrizetben.⁹⁷ A Központi Politikai Tanosztály végezte a rendőrök képzését, továbbképzését.⁹⁸

A többi államvédelmi szervezethez hasonlóan a VFK PRO létszáma is gyorsan emelkedett. 1946. június 10-én a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának központi alosztályain már 324-en dolgoztak, a vidéki osztályokon pedig 1401-en. Az Offenzív Alosztály létszáma 114 fő, a Defenzív Alosztály létszáma 29 fő, a Hazahozatali Kormánybiztosság létszáma 93 fő volt. 1946. június 1-jéig 258 208 ember érkezett haza a kormánybiztosságon keresztül. A Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya hatósági területén 1946. május 31-én 10 149 internált volt, rendőri felügyelet alatt állt 14 408 fő, és 1077 személy volt őrizetben. A Központi Politikai Tanosztályon zavartalanul folytak az előadások.⁹⁹

1946 augusztusában elindultak a nyomozói képzések is. A Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságról Baráth Mihály rendőr századost hathetes rendőrtiszti tanfolyamra vezényelték Budapestre. Kovács Gábor rendőr nyomozó hadnagy, Balogh Roland rendőr nyomozó főhadnagy és Bócz László rendőr nyomozó alhadnagy nyomozó tanfolyamon vett részt Kecskeméten. Helyükre a bűnügyi osztályról Tóth II. József rendőr nyomozó hadnagy, Szabó Sándor rendőr nyomozó alhadnagy és Remeczki István rendőr került a politikai osztályra.¹⁰⁰ Hasonló volt a helyzet a kiskunfélegyházi kapitányságon is. Augusztus 1-jétől Ehrmann László rendőr nyomozó alhadnagy és Fekete Sándor rendőr nyomozó alhadnagy volt nyomozói tanfolyamon Kecskeméten. A kunszentmiklósi kapitányságról Hárfás László rendőr nyomozó főhadnagy és ifj. Kello György alhadnagy vett részt a kecskeméti nyomozótanfolyamon. Helyettük Varga Károly és Antal László próbarendőr lett beosztva. A kiskunhalasi kapitányságról Bárány József rendőr nyomozó főhadnagy, a kalocsai kapitányságról pedig Kishonti József rendőr nyomozó főhadnagy volt nyomozói tanfolyamra vezényelve Kecskemétre.¹⁰¹

Kecskemét város rendőrsége 1946 elején

1946. január közepén Dél-Pest vármegyében kemény téli időjárás uralkodott, a hófúvások miatt igen nehéz volt a közlekedés. A járási kapitányságok a jelentéseiket csak erős késéssel tudták beküldeni, ezért a határidő öt nappal való meghosszabbítását kérték.¹⁰²

1946. január 1-je és január 15-e közötti időszakban a Dél-Pest Vármegye területén kezelt rendőrségi ügyek száma 13 424 volt. Az ügyészségnek átadtak 11 412, internáltak 1730, rendőri felügyelet alá helyeztek 3223, szabadlábra helyeztek 173 főt. A politikai őrizetesek száma a jelentés napján 27, a politikai internáltak száma pedig 168 fő volt. A Bácskából áttelepített svábok még mindig a kecskeméti internálótáborban tartózkodtak, a létszámuk változatlanul 222 fő volt.¹⁰³

1946. január 14-én dr. Dános Endre rendőr őrnagy, a kecskeméti városi politikai osztály vezetőhelyettese jelentése szerint a városban két embert vettek őrizetbe, rendőri felügyelet alatt tizennégy személy volt, a rendőri őrizetesek száma két fő, az internáltak száma hatvanhat fő volt.¹⁰⁴ A beszámoló szerint a pártok közötti torzalkodás megszűnt, elsősorban az infláció miatt volt elégedetlenség a kormánnyal szemben.

1946. január 7-én ünnepélyes keretek között iktatták be tisztségébe dr. Szádeczky-Kardos Lászlót, Kecskemét törvényhatósági jogú város új főispánját. Szádeczky a Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja volt, és a székfoglalójában együttműködésre szólította fel a pártokat.

1946. január 11-én foglalta el dr. Mikes Iván rendőr ezredes Dél-Pest Vármegye, valamint Kecskemét törvényhatósági jogú város főkapitányi székét, aki a Független Kisgazdapárt jelöltje volt. A közvetlen környezetébe tartozó rendőr főhadnagy, gépirókisasszony és egy altiszt visszaadta a tagsági igazolványát, és kilépett a kommunista pártból.

A szovjetek által elkövetett gyilkosságok, fosztogatások és rablások január elején teljesen megszűntek, ugyanis a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiküldött négy orosz tábornokot az ügyek kivizsgálására. Kecskemétet és Dél-Pest vármegyét megerősített orosz járőrök fésülték át, erőszakoskodásról nem futott be jelentés. A Vörös Hadsereg elleni hangulat mindig a helyi csapattestek magatartásától függött, a békésebb időszak nyilván javított a szovjet csapatok megítélésén.¹⁰⁵ 1946. január 14-ére virradóra viszont a kecskeméti városi szeszfőzdet kirabolták, a kár százmillió pengő volt. Az év első napjaiban a vissza nem tért háborús bűnösök bűnlajstromának összeállítását végezték a politikai rendőrségen a kecskeméti népgyűzség utasítására.¹⁰⁶

A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságának tervezett létszám bővítése

Dr. Mikes Iván 1946. február 1-jén, vagyis nem sokkal a kinevezése után javaslatot tett a Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága rendőrtiszti helyeinek betöltésére. A tervezet szerint a vezető, dr. Mikes Iván ezredes helyettese dr. Vásárhelyi Zoltán alezredes lett volna. Segédtisztnak dr. Buzás János főhadnagyot javasolta Mikes, aki a Nemzeti Parasztpártot erősítette. A vármegyei szervezési rendeletben nem volt rendszeresítve a helyettes a vármegyei főkapitány számára, csak a városi főkapitányságnál volt helyettesi állás. Mikes szerint ez nem volt tartható, mert a nagy területű Dél-Pest vármegyében a szakszerű vezetés

megkövetelt egy helyettest is. A kihágási osztályhoz egy alezredesi vezetői és egy őrnagyi beosztotti állás volt rendszeresítve. Az alezredesi állás betöltetlen volt, a helyettes Ury Endre főhadnagyot az igazoló bizottság áthelyezésre ítélte. Dr. Morvay Konrád és Ury Endre személyével megoldhatónak látta a kérdést Mikes Iván. A vezetői állás betöltésére dr. Szabó József nyugalmazott címzetes rendőrfőtanácsos kinevezését javasolta, aki 1945 áprilisa óta foglalkozott az új és teljesen gyakorlatlan rendőrbírák betanításával, ezért is nélkülözhetetlen volt a kinevezése. A bűnügyi osztály vezetője dr. Sahin-Tóth István őrnagy, az SZDP tagja volt. A vármegyében 9 járási és városi kapitányság, valamint 48 biztosság volt, ezért egy osztályvezető-helyettes fogalmazói állás is szükségessé vált, amelynek a betöltésére Czorják Józsefet javasolta Mikes. Az igazgatásrendészeti osztály vezetője az ekkor még szociáldemokrata párttagnak mutatkozó Imre Gábor volt, akinek szintén szüksége volt egy helyettesre, aki egyben a fogalmazói feladatokat is ellátja. Az állásra Spányi Béla hadnagyot találta a legalkalmasabbnak.

A politikai osztályon a szervezés szerint egy alezredesi, egy őrnagyi és egy főhadnagyi állás volt. Az osztály vezetője, Bárd Dezső alezredes a kommunista párthoz tartozott, és Barát Breyer Mihály százados és Kalmár György hadnagy is itt dolgozott, ők is kommunisták voltak. Bárd Dezső a városi politikai osztály vezetését is ellátta, mert az ott szervezett alezredesi állást nem töltötték be. Az őrszemélyzeti osztály vezetője a kommunista Szüle István őrnagy, a helyettese pedig a szociáldemokrata Zentai Imre főhadnagy volt. Ezen az osztályon egy vezetői és egy beosztotti állást rendszeresítettek, ami a vármegye nagy területe miatt itt is kevésnek bizonyult, ezért Mikes Iván szükségesnek tartotta még két helyettes beállítását: Hargittai Frigyes főhadnagyot, aki a vármegyei politikai nyomozó csoport vezetője volt, és Kiss Balázs alhadnagyot, aki ekkor állománykezelőként működött. A segédhivatal rendszeresített létszáma tíz fő volt, a vezetője a szociáldemokrata Bérczy József őrnagy volt. Beosztottak: Bézi Béla főhadnagy (SZDP), Rizsányi Irén hadnagy (MKP), Bárány László hadnagy (SZDP), Galambos József alhadnagy (MKP), Czombos Mihály alhadnagy (FKgP), Nagy Lászlóné alhadnagy (FKgP), Tormássy Éva alhadnagy (MKP), Halász Imréné alhadnagy (MKP). További három főt kért Mikes, Selmecz László rendőrségi hivatali főtisztet, Dobos Olga rendőrségi tisztet és Kő Ferencné kiegészítő munkaerőt.

A nyomozói karba tartozott Irinyi Ivanits József alhadnagy (MKP), Simon Kornél alhadnagy (MKP), Szőke Tibor alhadnagy (MKP), Vásárhelyi Gyula alhadnagy (SZDP), Zsigmond Zsigmond alhadnagy (SZDP), ifj. Bodócs József alhadnagy (SZDP). Hargittai Frigyes politikai csoportvezető átkérte magát a felügyelői karba, a helyére Novák Illés rendőr őrmestert javasolta Mikes. Zsigmond Zsigmond alhadnagyot az újabb igazolási eljárás folyamán állásvesztésre ítélték, a helyére Tóth József budapesti nyomozó alhadnagyot kérte a főkapitány a Budapesti Főkapitányság bűnügyi osztályától. További két nyomozót is kért Mikes, név szerint Bereczki Sándort és Jágfalvi Miklóst.¹⁰⁷

Mikes szerint: *„Ez idő szerint mind a tiszt karban, mind pedig az őrszemélyzetben is hibák vannak. Az általános kinevezéseket hivatali elődöm intenciói szerint állították össze, és ennek következtében olyan egyének kerültek kinevezésre, akik egyáltalán nem valók a rendőrség kötelékébe. A felszabadítás utáni időszakban történtek Kecskeméten olyan dolgok, amelyekért kizárólag azok lesznek felelősségre vonva, akik a cselekedetekben tevékenyen részt vettek. Itt főleg a rendőrség munkájára gondolok. A vezetőtől kezdve majdnem minden egyes ember a szabálytalanságok tömegét követte el, miáltal a rendőrség jó hírnevét alaposan beszennyezték. Ezt a hibát idők folyamán lehet csak rendbe hozni. Az általános kinevezések kapcsán az*

volt az elv, hogy csupán munkáspártba beiratkozott pályázó nyerhet kinevezést. Így a pályázók csoportosan iratkoztak be a munkáspártokba, noha elgondolásuk szerint szabad véleménynyilvánításukat más pártokban szívesebben kifejezték volna. Ennek eredménye meg is látszik, mert ha összehasonlítást végzünk az egyes párttagsági megoszlás között, megállapíthatjuk, hogy a szociáldemokrata és a kommunista párt igen nagy arányban vezet az országos választásokon döntő sikert aratott kisgazdapárttal szemben.”¹⁰⁸

Budapestről további tizenhárom rendőr áthelyezését kérte dr. Mikes Iván, és azt a húsz főt is megemlítette, akit Zsornai vezérőrnagy megígért, és a Vidéki Főkapitányságon felesleges létszámban voltak: „Ha a most áthelyezni kért rendőrtiszteket és rendőröket megkapom, akkor igen rövid idő alatt igen eredményes munkát tudok és fogok végezni.”¹⁰⁹ Dr. Mikes Iván azonban nem válthatta be az ígéretét, ugyanis 1946. március 31-én rendelkezési állományba helyezték, hamarosan leváltották, később pedig szervezkedés miatt eljárást indítottak ellene, és bebörtönözték.¹¹⁰

1946. március 31-én dr. Balassa Gyula rendőr altábornagy, országos főkapitány vizsgálatot tartott Dél-Pest Vármegye és Kecskemét Város Főkapitányságain, melynek során Baráth Mihály rendőr századost, a városi politikai osztály előadóját és Sztraka József rendőrnyomozó századost, a városi politikai osztály nyomozó csoportjának a vezetőjét állásukból azonnal felfüggesztette.¹¹¹ Mikes Iván helyére már 1946. március 29-én kinevezték Imre Gábort. A Belügyminisztérium egyébként Kecskemét egész területére mindössze 130 rendőrt engedélyezett, amely a háború előtti létszám felét sem érte el. A rendőrök élelmezése és ruházkodása nagyon rossz volt, egyenruhával csak az állomány fele rendelkezett, és a fizetésük is alacsonynak számított, az ipari munkások fizetésének csak a felét tette ki. A nehéz megélhetési viszonyok miatt sok rendőr kérte a leszerelését.¹¹²

Nyomozás az 1919-es fehérterror szereplői ellen

1946 elején belügyminiszteri utasításra három hónapos nyomozás során felderítették az 1919–1921 között a Duna–Tisza közén lezajlott fehérterror és politikai gyilkosságok elkövetőit. A nehéz körülmények között lefolytatott eljárás a gyilkosságok nagyobb részét felderítette, jóllehet az eltelt huszonhét év alatt a résztvevők, szemtanúk meghaltak, elköltöztek vagy nem emlékeztek a történetekre, a sértettek pedig nem akartak a borzalmakról beszélni. Dél-Pest vármegyei közigazgatási felsővezetői a központi nyomozók vizsgálatát nyílt beszédekben is támadták. A gyilkosságok színhelyei Kecskemét és környéke, Lakitelek, Orgovány, Izsák, Máriaháza, Gyármajor, Lajosmizse 80-100 holdas gazdáinak tanyái voltak.

A nyomozó hatóságok az áldozatokat három csoportba osztották: 1. kommunisták, kommunistagyanús egyének, román fogságból hazatért vöröskatonák; 2. zsidók; 3. a gyilkosok személyes haragosai, béresei, summások, parasztok, akik annak idején például béremelést követeltek, vagy vagyontárgyaikra pályáztak az elkövetők. A Kecskeméti Népügyészségnek 31 fő gyanúsítottat adtak át, a kecskeméti főkapitányság politikai osztálya további öt főt internált, mert ellenük nem volt elegendő bizonyíték a vádemelésre.¹¹³ Héjjas Iván és társai ügyében március 12-én Izsák községbe is kiszálltak a politikai nyomozók. Megállapították, hogy a község túlnyomó része tagja volt az Ébredő Magyarok Egyesülete szervezetének. A nyomozó közegek utána Kiskunfélegyházára mentek, ahol Bakos József helyi lakos 1919-es cselekményeit nyomozták, illetve Francia Kiss Mihály ügyében is puhatolóztak.¹¹⁴ Őt

azonban csak az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlás során tudták kézre keríteni.

Makai János jánoshalmi gyógyszerész, Kőrösi Sándor és Szabó Gusztáv kiskunhalasi lakosok ellen is nyomozás folyt az 1919-es politikai gyilkosságok ügyében. A nyomozást Klemm Gábor rendőr nyomozó százados vezetésével egy nyomozócsoport végezte, őket a Vidéki Főkapitányságról küldték ki.¹¹⁵

Kiskunfélegyháza 1946 első felében

Kiskunfélegyházán a köztársaság megalakulásától várta a lakosság az élet jobbrafordulását. A politikai pártok működésében a választások lezajlás óta szélcsend állt be, belső ügyekkel voltak elfoglalva. A földek mintegy fele volt bevetve. Rumjancov őrnagy, az új városparancsnok kinevezése óta – állítólag – javult a közbiztonsági helyzet, kevesebb volt a szovjet kilengés, bár 1946. március 9-én a Kiskunfélegyházi Torna Klub Testező Köre bált rendezett, és előadást megzavarta egy részeg orosz tiszt lövöldözése. Az előző hetekben körülbelül tízezer szovjet katona vonult ki a városból, sok mindent magukkal is vittek, ami „személy- és közvagyonot képezett”.¹¹⁶

A kiskunfélegyházi politikai osztály munkáját is nagyban hátráltatta a közlekedési eszközök hiánya.¹¹⁷ Kiskunfélegyházán a kormánnyal és a köztársasági államformával szemben bizalmatlanság volt, főleg a katasztrofális gazdasági helyzet miatt. Az árak ismét többszörözödtek, emiatt a kormányt okolták az emberek. A szénhiány miatt három hétig szünetelt a közvilágítás, de nagy volt a hiány sóból, lisztből, kenyérből, olajból és gyufából is. Az újjáépítés még nem indult meg, az igaerőhiány miatt a tavaszi munkák is lassan kezdődtek el, és a havazás is hátráltatta a mezőgazdasági tevékenységet. A Szovjetunióval kapcsolatban gyakran rémhírek terjedtek. A rádióhírek miatt a szovjet-angol ellentét fokozódása is beszédtema volt. Pálmonostorán 1946. február 1-jén a köztársasági ünnepségen tüntettek a kommunista párt ellen a kiscgazdák. A kiskunfélegyházi politikai rendőrség B-egyénei útján nyomozást folytatott a helyi Katolikus Legényegylet és az Actio Catholica ellen, mert a MADISZ-t rágalmozgatták.¹¹⁸ Május 7-én politikai akadémiai előadások kezdődtek a városban. Az első előadást Öveges István gimnáziumi tanár tartotta a „Társadalom fejlődése az őskommunizmustól a szocializmusig” címmel, amely nagy sikert aratott.

A termelők általában nagyon bizalmatlanok voltak a pengővel szemben, az árak rohamosan emelkedtek. A rendőrségi beosztottak körében nagy elkeseredést váltott ki, hogy mire megkapták a fizetésüket, már csak a felét érte annak, mint amit a felsőbb hatóság korábban megállapított. Kiszállási díjat egyáltalán nem kaptak, így ha fogolykísérést végeztek, kénytelenek voltak koplalni. Állandó volt a papír, az írógép és az irodaszerek hiánya. A helyi orosz városparancsnokságok a rendőrséggel karöltve próbálták megakadályozni a kóborló orosz katonák atrocitásait.¹¹⁹

Kiskunfélegyházán az infláció elszabadulása majdnem tisztviselősztrájkot eredményezett, amit a munkáspártok beavatkozása hiúsított meg. A piacon 1 zöldborsó 1 milliárd pengőbe került, egy szakmunkás 4–8 milliárdot keresett egy héten. A napszámosok napi 60 kilogramm kukoricát vagy 5 liter bort kértek, amely pénzre átszámítva 50 milliárd pengőt ért. Elterjedt a hiedelem, hogy augusztus végéig a szovjetek elhagyják az országot, ami széles körben nagy örömet szerzett. Kiskunfélegyházán 1946. június elején szovjet csapatok vonultak keresztül, és

elterjedt a rémhír, hogy kitört a háború az angolok és az oroszok között. Elégedetlenek voltak az emberek a Szovjetunióval, mert nem engedte haza a hadifoglyokat, ugyanakkor a béketárgyalásokon támogatást reméltek tőle az országnak.¹²⁰

1946 júliusában a forint közeli bevezetését várta mindenki. A kiskunfélegyházi polgármester a piacnapokon maximálta az árakat, így akarta azokat egy napra rögzíteni, de kísérlete kudarcba fulladt. A piac reggel 6 órakor kezdődött, mire 7-kor kidobolták az árakat, már a duplájára emelkedett mindennek az ára. A rögzített árakat nem tüntették fel, ezért a vásárlók és az eladók tájékozatlanok voltak. A legtöbb járásban és községben a közellátás ellen volt panasz, az ellátatlanok két-három hónapos késéssel kapták meg a fejadagjukat.¹²¹

Az infláció miatt pengő helyett áruval kellett mindenért fizetni, a só, a liszt és egyéb áru szerepelt valutaként. Egyes helyeken pénzért semmit sem lehetett kapni. Az újjáépítést az anyagihiány hátráltatta. Kiskunfélegyházán a tanyai iskolában egyáltalán nem volt berendezés, a tanulók téglákon ülve, a térdükön írtak. A tanító táblahiány miatt a falra írta fel a leckét. Sem ajtó, sem ablak nem volt az épületen.

Az adópengő inflációja miatt lehetetlen helyzetbe került az adózás. Előfordult, hogy a tisztviselők összeadták az adót, mert az sokkal kevesebb fáradságot és költséget jelentett, mint az adóbehajtás. A sokféle adó és a gyakran változó intézkedések miatt az adóhivatalok nem tudtak szabályszerű könyvelést folytatni. Az adómorál is nagymértékben csökkent. Az infláció miatt a piacokon a kereskedők sem pénzért, sem adójegyért nem adtak semmit. Mindenki türelmetlenül várta az új pénzt.¹²² 1946. július 15-én Kiskunfélegyházán a statáriális bíróság ítélete folytán nyilvánosan kivégezték Szabó Sándor 34 éves és Papp József 45 éves kiskunfélegyházi lakosokat.¹²³

Váradi Kálmánnak, Kiskunhalasi járási rendőrkapitányának visszaélései

Kiskunhalason Váradi Kálmán járási kapitány önkényeskedései miatt volt nagy elégedetlenség. Rettegésben tartotta a községek és a tanyák lakosságát, a bántalmazásokat gyakran maga végezte, rendőrei 10-12 éves gyermekek vallatásától sem riadtak vissza. 1945 októberében Milán Gyula őrizettest kicserélte az Ukrajnába szállítandó svábok táborában egy jánosalmi svábra, így Milán Gyulát kivitték Ukrajnába. A járás lakossága tömeggyűléseken már többször követelte Váradi Kálmán elbocsátását.¹²⁴ A túlkapások mellett az is nehezítette a kiskunhalasi rendőrség feladatát, hogy az őrszemélyzet létszámában itt is nagy hiány volt.

Kiskunhalason a lakosság a köztársaság megalakulását örömmel vette, a város díszközgyűlést tartott az alkalom tiszteletére. A közgyűlés felhívást adott ki, hogy Vorosilov marsallt és Tildy Zoltánt táviratilag üdvözljék. Élelmiszerhiány nem volt, de az iparcikkek megfizethetetlenek voltak. Az adó miatt nagy volt az elkeseredettség, mivel a különböző adópengőket és a rendeleteket nem értették az adózók.¹²⁵ Kiskunhalason a politikai osztály vezetője sajtóközleményben szólította fel a kereskedőket és a termelőket, hogy kötelesek törvényes fizetési eszköznek elfogadni a pengőt.¹²⁶ 1946. június 22-én Kiskunhalason tüntetést szervezett a piactéren az FKgP a polgármester, dr. Kovács Tibor ellen. A nagygyűlés szónoka az FKgP helyi vezetője, Nagy Szeder István volt, aki megszavaztatta az egybegyűlteket, hogy a polgármester a helyén maradhat-e. Miután senki sem tette fel a kezét, öttagú bizottság kereste fel a polgármestert, akivel közölték a nagygyűlés határozatát.

Kovács Tibor arra hivatkozott, hogy a nemzeti bizottság törvényesen választotta meg, és csak a pártja, az MKP vagy a képviselőtestület mozdíthatja el a helyéről, ezért nem mondott le. A nagygyűlésre a rendőrség negyven géppisztolyos rendőrt és tíz nyomozót vont össze, ami kellő elrettentő hatással bírt, rendzavarás nem történt.**127**

Kiskőrösön a járműhiány akadályozta leginkább a politikai rendőrség munkáját.**128** Ezenkívül a politikai osztályon kevés volt a személyzet, a papír és az írógép. A rendőrlegénység körében nyomott volt a hangulat a kinevezések elhúzódnása miatt. 1946 elején az a veszély fenyegette a községet, hogy amennyiben a rendőrség legényeit nem nevezi ki hamarosan a belügyminiszter, a gazdaságban fognak elhelyezkedni, és a település rendőr nélkül marad. A politikai osztálynak tíz községre kellett felügyelnie, de csak négy nyomozója volt ekkor, a nyomozók közlekedési eszköz hiányában nem tudták a munkájukat végezni.**129** Kiskőrösön egyébként Makinovszki Károly volt az első, akit a köztársaság védelméről szóló törvény alapján vettek őrizetbe, ugyanis Akasztón azt a kijelentést tette, hogy *„feketéző gazember itt az alispántól kezdve a miniszterekig mindenki”*. A politikai osztály dr. Kerényi András népügyész utasítására Budapestre, a Markó utcai ügyészségre szállíttatta.**130**

Kecelen gyűlést szervezett az MKP, amelyen Szántó Imre a Termelési Bizottság *„reakciós”* tagjainak működését kifogásolta. Dubai István és felesége lerángatta az emelvényről, és megverte a szónokot. A gyűlés nem volt bejelentve, ezért a rendőrség csak később értesült az esetről. Dubai Istvánt és az esetenél szintén jelen lévő Flaisz Istvánt Kalocsára internálták.**131**

A kunszentmiklósi járásban és magán Kunszentmiklóson is örömmel vették az emberek a köztársaság kikiáltását, de a pénz romlása nagy elkeseredést okozott itt is. Izsákon és Fülöpszálláson surlódások voltak a pártok között, amelyeket személyi ellentétekre lehetett visszavezetni. A fülöpszállási bíró állítólag szabotálta a község munkáját, ezért megfigyelés alatt állt. A tavaszi mezőgazdasági munkák megindultak. A tanyákon és a községekben az orosz katonák sokat garázdálkodtak, Kunszentmiklóson viszont a szovjet városparancsnokság minden túlkapásnak elejét tudta venni, de ebben az is közrejátszott, hogy Kunszentmiklóson nem voltak jelentős létszámú orosz csapatok.**132**

Pálmonostorán 1946. február 1-jén a nemzeti bizottság határozata alapján megünnepelték a köztársaság kikiáltását. A kommunista párt szónokát közbekiáltásokkal meg akarták akadályozni beszédének elmondásában. Ács János, Pozsár József, Jakab Sándor, Kiss Illés, Lantos József, Rabi Illés, Kiss T. János, Huszka Alajos, Kurucsi Ferenc és Katona András ellen közigazgatási eljárást foganatosítottak.**133**

A Dunavecsei Járási Kapitányság Politikai Osztálya vezetője Gróf Gábor százados volt 1946-ban. Dunavecseken a lakosság meglepedéssel vette tudomásul a köztársaság kikiáltását és a kormány személyi változásait. Érdeklődéssel figyelték a háborús főbűnösök tárgyalásait is. A vasútvonal és a dunai védgát újjáépítése rendben folyt, ezért nem kellett félni a tavaszi árvízről. A Dunavecsei járásban a megromlott vasútvonalat igyekeztek helyreállítani. A hadifoglyok nagyobb számú hazabocsátását várták az emberek.

A közelmúltban lezajlott munkáspárti tüntetéseken, amely minden jelentősebb városban és községben megtörtént a megyében, antiszemita hangokat is lehetett hallani *„a reakciós elemek befolyása miatt.”***134**Az egész járási politikai osztályt

igénybe vette egyébként a svábok internálása. Az emberek az oroszok és az angolok közötti nézeteltérésben reménykedtek. A beszolgáltatás és az adózás itt is nagy elégedetlenséget váltott ki.¹³⁵ A németek kitelepítése mellett a többi nemzetiség kitelepítése is szóba került. Olyan véleményeket lehetett hallani, hogy ha a szomszéd országból csak úgy átrakják a magyarokat, a magyar kormánynak is ezt kellene csinálnia. A munkáspártok és a kisgazdapárt vitájához azt a megjegyzést fűzték, hogy ennek nem lesz jó vége, ebből országos forradalom lesz.¹³⁶

Dunavecscén az olaj, a petróleum és a zsír beszerzése lehetetlen volt. A rossz ellátás miatt sok volt az élelmiszerlopás. Mindenki az UNRRA-szállítmányt várta. A rendőrök a kevés fizetés és a ruhaellátás hiányosságai miatt sorra lemondtak. A mezőgazdaság eszköz- és igahiánnyal küszködött. Taba Miklós ordasi kántortanítót le akarták tartóztatni július 1-jén, de a tömeg nem engedte. Gróf Gábor százados, a politikai osztály vezetője tizenkét rendőrrel feloszlatta a csoportosulást. Taba Miklóst és Belbát Jenőt letartóztatták.¹³⁷

A kalocsai városi rendőrség 1946 elején

Kalocsán 1946 elején a kormány bukását várták az emberek, és a kalocsai kisgazdák is elégedetlenek voltak az ország vezetésével, tiszta kisgazda kormány megalakulásában reménykedtek; Sisitka József kisgazda képviselő városban tartózkodása is tápot adott ennek.

A járás sváb községeiben, így Hajóson is, ekkor folytak a ki- és betelepítések. Az újonnan érkezők főleg kommunisták voltak, és nem viselkedtek kifogástalanul. A pártok gyűlést hívtak össze, hogy elsimítsák a telepesek és a régi lakosok közötti ellentéteket. Rádi rendőr őrnagy együttműködésre szólította fel őket, Sisitka képviselő viszont tiltakozott a kitelepítésnél alkalmazott erőszakos módszerek miatt: *„Elég volt a gyömrői és ahhoz hasonló esetekből!”*¹³⁸ Dr. Lontay Istvánt, a volt kalocsai polgármestert a népbírósi tárgyalás után szabadlábra helyezték, és Győrbe távozott. A kalocsai politikai osztály azonban visszahozta és rendőrségi őrizetbe vette Lontayt.¹³⁹

A szovjetektől egyenesen rettegett Kalocsa lakossága, és mindenki félt egy újabb háborútól is. A pártok között éles ellentétek voltak, Baksza József városi MKP-titkárral már egyik párt sem volt hajlandó együttműködni, viselkedésével elriasztotta a munkásokat, akik inkább az SZDP-be iratkoztak be. Ruzsinkó Mihály, az MKP járási titkára is igyekezett izolálni Bakszát, leváltatni azonban nem tudta. Végül szakadás következett be a városban az MKP szervezetében. Baksza József, aki a polgármesteri tisztséget is betöltötte, minden tekintélyét elvesztette, mert *„munkakerülőkkel, hamiskártyásokkal és volt nyilasokkal vette körbe magát”*. Vele szemben állt Ruzsinkó Mihály járási titkár csoportja, akik elítélték Baksza összeférhetetlen viselkedését, amellyel nagy erkölcsi kárt okozott a kommunista pártnak. Az SZDP helyi vezetése sem volt hajlandó együttműködni Bakszával.

1946. április 14-én, vasárnap a város képviselőtestülete összeült, hogy a helyi közigazgatást megtisztítsa a reakciós és a nem oda való elemektől. Minden párt listáján Baksza József polgármester szerepelt az első helyen. Ruzsinkó Mihály volt a legesélyesebb jelölt a tisztségre, de ekkor még nem sikerült Bakszát leváltani.¹⁴⁰ Június 7-én tüntettek ellene a beszolgáltatásoknál és a jóvátételi munkára történő behívásoknál elkövetett szabálytalanságai miatt. Este körülbelül 1500 főnyi, főleg munkáspárti tagokból álló tüntető vonult Baksza lakása elé. Az SZDP párttitkára

felszólította Baksát, hogy feleljen a tömeg előtt a feltett kérdésekre, de ez nem történt meg. Ezután a demonstrálók rendben széteszlottak. Június 8-án Szélig István többekkel együtt Kalocsára ment, és Baksát lemondásra bírták. Június 10-én a Kalocsára érkező Házi Árpád alispán is elfogadta a lemondását.¹⁴¹ 1946 nyarán a kalocsai kommunista párt titkára Pécsi László lett, a korábbi vezetőt, Vörös Józsefet leváltották. A kalocsai szakszervezetek vezetőjét, Grandpierre Emilt is leváltották, és kizárták a szervezetből.¹⁴²

A személycserék után a lakosság hangulata javult, a rémhírek kezdtek alábbhagyni. Az ország nyomorát sokan a szovjet jóvátétel számlájára írták. Általában erős volt a szovjetellenes hangulat. Károlyi Mihály közeli hazajövetelével kapcsolatban elterjedt, hogy új pártot fog alakítani a kizárt kisközgazda képviselőkből és az SZDP jobboldali elemeiből,¹⁴³ amelynek Kossuth Párt lesz a neve, és ő lesz a köztársasági elnök.¹⁴⁴

1946 májusában Kalocsa kisközgazda képviselője, Sisitka József tagja lett a B-listázó bizottságnak, a rendőrség megtisztítását tervezte, hogy az FKGP is megfelelően legyen képviselve a rendőrség szervezetében. Május 19-én az MKP népgyűlést tartott Kalocsán, amelyen Pongrácz Zsuzsanna és Földes Mihály mondott beszédet. Meglehetősen kevesen voltak jelen az eseményen. Sokan kérték a pártba való felvételüket a B-listától való félelem miatt, de a pártnapok a mezőgazdasági munkák miatt kevés hallgatót vonzottak. A közellátással kapcsolatban mindenhol nagy zavar volt, a zsír- és a lisztellátás akadozott. Az újjáépítéssel kapcsolatban komolyabb eredményt egyetlen város sem tudott felmutatni. Kalocsán a módosabb gazdák vonakodtak a beszolgáltatást és a jóvátételt teljesíteni, a rendőrség a legszigorúbban járt el velük szemben.

Mindszenty hercegprímás május 29-én Kalocsára érkezett, diákok üdvözölték az érseki kastély parkjában. Május 30-án meglátogatta a katolikus intézeteket az érseki titkár kíséretében, délután beszédet tartott a jezsuita gimnáziumban, a felekezeti iskolák szükségességét hangoztatta, amihez a szülők hathatós támogatását kérte.¹⁴⁵

Június 12-én és 13-án Paprikanapot tartottak Kalocsán, amelyen Dobi István földművelésügyi miniszter is megjelent. Mindenki az 1946. augusztus 1-jei stabilizációt várta, mert a termelők az árujukat pénzért már nem adták oda. Kalocsán a tojás vált az egyedüli fizetőeszközzé. Az iparosok és a közalkalmazottak nem tudtak semmit sem vásárolni, mert pénzben kapták a fizetésüket, ráadásul a vidéki nagykereskedők is felverték az árakat, amit a rendőrség erélyes ellenőrzésekkel igyekezett megakadályozni. A napszám 25-30 kilogramm termés volt.

Politikai hangulatjelentések a Duna–Tisza közéről

1946 március elején Kecskeméten az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezetek 178 köztisztviselő nevét tartalmazó listát nyújtottak be a főispánhoz, és követelték az elbocsátásukat. Internáltak, rendőri felügyelet alatt állók és az igazoló bizottságok által elmarasztaltak is voltak a listán.¹⁴⁶ A követelés nyomatékosítása érdekében 1946. február 22-én tüntetést szerveztek a városban, amit azonban ellentüntetők zavartak meg. Az elbocsátások március végén még nem történtek meg, arra csak a nyár folyamán került sor.¹⁴⁷

1946. március 9-én Baján is nagyszabású tüntetésre került sor, amelyet a baloldali pártok és a szakszervezetek tartottak a „reakció és a reakciós köztisztviselők” elleni fellépés jelszavával. Táviratban kérték a miniszterelnöktől Hódy György és Veres Pál kisgazda vezetők eltávolítását. A beszédek után a tüntető tömeg zárt sorokban vonult a hivatalok elé, ahol a jobboldali érzelmű alkalmazottak elbocsátását követelték. A Baja közelében lévő Vaskúton is tüntetést szervezett az MKP. A beszédek után a községháza elé vonultak, a jegyzőnek névsort adtak át, amelyen az elbocsátandó tisztviselők neve szerepelt. A felsoroltak elhagyták a munkahelyüket, a tömeg pedig a kommunista párt székházába vonult, majd rendben széteszlott.¹⁴⁸ Kiskunhalason 1946. június 22-én tüntetés volt, a mintegy 550 fő a polgármester lemondását követelte.¹⁴⁹ Nem mindig zajlottak azonban békésen a megmozdulások. 1946 elején Fajszon a feldühödött tömeg majdnem agyonverte Koplányi Mártont, aki a földigénylő bizottság elnöke és a nemzeti bizottság titkára volt, és a gyanú szerint visszaéléseket követett el a földosztásnál. Az eset után őt is rendőri felügyelet alá helyezték.¹⁵⁰

„Van [...] a vidéki tömeggyűléseknek egy visszatérő és mindenütt mutakozó érdekessége. A gyűléseken nagy számban vesznek részt a helyi munkásszervezetek, hatósági személyek és a parasztság széles rétege. A parasztságnak és a munkáságnak ez a népgyűlési találkozója nem csak egy koalíciós tüntetést, hanem mélyebben gyökerező régi kapcsolatokat fejez ki. Ezeken a gyűléseken jut kifejezésre, hogy a paraszt és munkás országépítő szövetsége élő valóság” – olvashatjuk a tüntetésekről szóló egyik jelentés értékelésében.¹⁵¹ A tüntetések következtében a köztisztviselők a munkáspártok irányába puhatolóztak, hogy belépésükkel elkerüljék a B-listázást és az elbocsátást.¹⁵²

Az 1946. március 1-jétől március 15-éig tartó időszakban Dunavecscén sok rémhír terjedt el, ezek közé tartozott például, hogy az oroszok összeszedik a rádiókat és a kerékpárokat, rövidesen ki fog törni az angol–orosz háború.¹⁵³ A Budapestről érkező feketézők hordták a rémhíreket, köztük olyanokat, hogy Rákosi Mátyás átvette a hatalmat, és egymillió katonát kell kiadnunk az oroszoknak, amibe a hadifoglyokat is beleszámítják. Az ország vasúthálózatát viszont az amerikai hadsereg fogja megszerezni, a vagonok USA jelzéssel fognak közlekedni. Kiskunfélegyházán az a hír járta, hogy az orosz csapatokat Magyarországon körbezárták az angolszász seregek, és foglyoknak tekinthetők. A lakosság teljesen a rémhírek alapján ítélte, nagy tömegek várták az orosz–angolszász háború kitörését. Külpolitikai téren a lakosság teljesen tájékozatlan volt, mert ekkor még nem működtek napilapok, és rádiója is csak nagyon kevés embernek volt. A józanabbak viszont a békeértekezlet közeli megtartásában reménykedtek.

1946 elején Dél-Pest vármegye területén a pártélet változatlanul csendes mederben folydogált, főleg személyi kérdésekben acsarkodtak a pártok. Az újjáépítés szünetelt. A Budapestről érkező utasok és feketézők rémhíreket terjesztettek a parasztság körében: például olyat, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszállta a Magyar Nemzeti Bankot és a Pénzverdét, vagy például, hogy nagy különbség van a nyugatról és a Szovjetunióból hazatért hadifoglyok állapota között. A belügyminiszter rendelkezése értelmében a megalakult vadásztársaságok fegyverviselési és vadászati engedélyt kaptak. A lakosság ellátásában egyébként igen nagy szerepet játszott ekkoriban az elejtett vadak húsa.¹⁵⁴ A közellátási helyzet romlott, a készletek kifogyóban voltak. A március 15-i ünnepségek viszont rendben lezajlottak.

Kiskunhalason a város lakosságának hangulata feszült volt, a nagy többség politikai jellegű változásokat remélt. Március 14-én a Magyar Kommunista Párt fáklyás

felvonulást szervezett. A rendezvényen Turán László gimnáziumi tanuló kétszer is hangosan bekiabálta, hogy „*Le a kommunistákkal!*”. A kiskunhalasi politikai rendőrség őrizetbe vette és rendőri felügyelet alá helyezte. A gazdasági helyzet Kiskunhalason is nagyon rossz volt az infláció miatt. **155**

A Kiskőrösi járás területén a lakosság politikai hangulata kielégítő volt 1946 elején. Kiskőrösön március 15-én az SZDP népgyűlést tartott, Marosán György nemzetgyűlési képviselő 400–500 ember előtt tartott beszédet. A pártok ünnepi vacsorákat és táncmulatságokat rendeztek az alkalom tiszteletére. A nemzeti bizottság vacsoráján Házi Árpád alispán is részt vett, majd a kommunista párt vacsorájára is elment.

Kiskőrös község lakosságának többsége szlovák nemzetiségű volt, egy bizottság propagandát fejtett ki az áttelepülés érdekében. Egy külügyminisztériumi tisztviselő szerint mintegy háromszáz fő jelentkezett áttelepülésre, főleg baptisták és pünkösdisták. Március 24-én népgyűlést tartottak, amelyen körülbelül kétszáz fő vett részt. Március 14-én Soltvadkerten kommunistaellenes feliratok jelentek meg a házak falán, a nyomozás megindult.

Kiskunfélegyházán március 15-én népgyűlést és felvonulást tartottak a Függetlenségi Front pártjai. A tavaszi munkák nagy erővel folytak, az újjáépítés viszont állt. A gazdasági helyzet rossz volt, a kormány erélyes intézkedéseit várták az emberek az árak letörése érdekében. Az orosz városparancsnok erélyes intézkedésekkel igyekezett meggátolni a városban és a környékén állomásozó nagy létszámú orosz katonaság kilengéseit.

Kunszentmiklóson a politikai pártok közötti viszony kielégítő volt. Izsák és Fülöpszállás községekben viszont a többségben lévő kiscgazdák gyakran leszavagták a munkáspártokat a községi és a nemzeti bizottsági ügyekben. Izsákon a lakosság nyomására elbocsátottak egy községi tisztviselőt. A tavaszi munkák itt is folytak, munkaerőhiány ugyan nem volt, de a gazdasági helyzet katasztrofálisnak volt mondható. Kunszentmiklóson nem tartózkodott orosz katonaság, ennek ellenére a tömegek itt is nagyon várták az angolszász beavatkozást. A fülöpszállási főbíró ellen a kunszentmiklósi politikai osztály vizsgálatot indított jobboldali magatartása miatt. Hollósi Pál nyugalmazott izsáki csendőr ellen izgatás miatt indult eljárás, internálni akarták. **156**

Az orosz katonai városparancsnokság kezdeményezésére Kecskemét város a Budai úti római katolikus temetőben impozáns hősi emlékművet emelt az elesett szovjet katonák számára. Az emlékmű felavatása egybeesett 1945. április 4-e első évfordulójával. **157** A korabeli jelentés szerint Kecskemét városa nagy lelkesedéssel ünnepelt, kivonult az összes társadalmi egyesület, intézmény, iskola, hivatalos szerv küldöttsége, továbbá a honvédség és a rendőrség képviselői is. A városból elszármazott Molnár Erik népjóléti miniszter is megjelent a kíséretével. Körülbelül 30-40 000 ember éltette a Vörös Hadsereget. Beszédet tartott Tóth László polgármester, Molnár Erik, valamint a szovjet városparancsnok. A beszédek sűrűn szakította félbe a tömeg éljenzése, amellyel a Vörös Hadsereget és a szovjet–magyar barátságot éltették. Az emlékünnepegy végén az elesett szovjet hősök emlékére az orosz díszszakasz háromszoros díszsortüzet adott. Az esemény a Himnusz és az Internacionálé hangjai mellett ért véget. A jelentés arról azonban nem szólt, hogy a lelkesedés mennyire volt őszinte vagy kényszeredett. **158**

Ugyanez a május 1-jei ünnepekre is igaz volt, amelyekbe a munkáspártok mellett az NPP és az FKgP is bekapcsolódott. A korabeli beszámoló szerint az eseményen a dolgozók nagy számban és lelkesedéssel vettek részt. Dél előtt 11 órakor kezdődött a felvonulás Kecskeméten, amelyen zárt rendben, zászlók alatt vonultak fel a dolgozók. A rekkenő meleg ellenére több ezren voltak az eseményen. A tömeg a beszédek szüneteiben a B-lista minél gyorsabb foganatosítását követelte, és sürgette a „reakciós” tisztviselők eltávolítását a hivatalokból. Az ünnepély és a majális a legteljesebb rendben folyt le.¹⁵⁹ Az adópengő rohamos emelkedése hihetetlen árdrágulást okozott. Május 11-én a színházban tüntetés volt az infláció ellen, melyre a szakszervezet vezetésével nagy számban vonultak ki a közhivatalok tisztviselői. A színházból zárt sorokban, némán vonult fel a város főútvonalain a fizetés rendezéséért demonstráló tisztviselői réteg. Május 13-án Kecskemét határában többfelé esett a jég, de a kár szerencsére nem volt jelentős. Orosz–magyar kultúresteket és hangversenyeket is rendeztek a hónapban a városban, amelyek igen szép látogatottságnak örvendtek.¹⁶⁰ A szovjetekkel szembeni ellenséges hangulat enyhülni látszott, a kecskeméti főkapitányság ugyanakkor jelentette, hogy május elején egy hétfős kecskeméti családot teljesen kiirtottak és kiraboltak.¹⁶¹

Rákosi Mátyás az augusztus 20-i ünnepeket Kecskeméten töltötte ezekben az években.¹⁶² 1946-ban munkás-paraszt nagygyűlés volt, amelyen ő maga ismertette a forint bevezetésével és az árakkal kapcsolatos problémákat.¹⁶³

1946. augusztus 20-án az MKP nagy tömeg részvételével Baján is felvonulást és népgyűlést rendezett a munkás-paraszt szabadság tiszteletére. Nagy számban képviseltette magát a megye szláv ajkú lakossága is. A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Szövetsége Délszláv Tagozatának népes csoportja színpompás népviseletben emelte a felvonulás szépségét.¹⁶⁴

A forint kibocsátását nagy örömmel fogadták a vármegye területén. A piacokon sok volt az áru, a nagy kínálat miatt az árak is csökkentek.¹⁶⁵ A forint iránti bizalom hamarosan megerősödött, áru volt bőven, de az alacsonyan megállapított fizetések miatt nem vásároltak az emberek, az iparcikket is drágának találták.¹⁶⁶ A „*suttogó propaganda*” és a spekuláció később rontotta a forint értékét, a pesti kereskedők túl sokat adtak az áruért. Ennek ellenére a kereslethez képest elég nagy volt az árukínálat, aminek a pénzhiány volt az oka. A tisztviselő réteg viszont elégedetlen volt az aránytalanul kevés fizetés miatt. A havi 200-300 forintos kereset a lakbér és a villany kifizetésére sem volt elegendő.¹⁶⁷

Baján a rossz gazdasági helyzet miatt sok iparos visszaadta az engedélyét, mert az adópengőben megállapított adókat nem tudták megfizetni. Az infláció óriási volt: „*Sok vonatkozásban a pengő mint fizetési eszköz divatját múlta, a kereskedők csak aranyban vagy idegen valutában, főként dollárban számolnak.*”¹⁶⁸

Március 8-án a bajai törvényszék előtt 150 főnyi tüntető követelte Dutkai József, a bácsalmási földigénylő bizottság elnökének szabadlábra helyezését, akit a bíróság felmentett és szabadlábra helyezett, de a politikai rendőrség internálta. Kovács Mihály volt vaskúti rendőr kiszabadítását is követelték. A kérést dr. Szabolcska Károly, az államügyészség vezetője teljesítette, miután a minisztériumtól engedélyt kapott rá.¹⁶⁹ 1946. április közepéig a Bács-Bodrog vármegyei főkapitányság politikai rendészeti osztálya 160 főt internált, rendőri felügyelet alá helyezett 219 főt, és szabadlábra helyezett 29 személyt. Az ügyészségnek 418, más rendőrhatalóságnak 226 személyt adtak át. Az összes iktatott ügy 3339 aktára rúgott.¹⁷⁰

A vármegyei kapitányság központi hivatalánál és az alárendelt, bajai, bácsalmási és jánoshalmi járási kapitányságoknál működő politikai osztályok március első felében 6 főt internáltak, 2 internálást megszüntettek, 13 főt vettek őrizetbe, és rendőri felügyelet alá helyeztek 3 főt. A vármegye lakossága nagy figyelemmel kísérte a béketárgyalásokat, pártállásra tekintet nélkül elítélte a szlovákiai magyarokkal szembeni bánásmódot, a kitelepítési szándékot. Az SZDP által augusztus 18-án, az MKP által augusztus 20-án rendezett népgyűléseken hangot is adtak ennek a szónokok. Gazdasági téren a forint vásárlóereje megnyugtatta a nagyközönséget, a parasztok azonban elégedetlenek voltak az agrárrolló kinyílása miatt. A cséplés befejeződött, a termés gyenge közepes lett. A beszolgáltatás rendben folyt. A nagy szárazság a kukoricában, a burgonyában, a szőlőben és a legelőkön a szénában jelentős kárt okozott. 1946 augusztusában a Bács-Bodrog vármegyei főkapitányság megbízott vezetője Körmöczy József rendőr őrnagy, a városi politikai osztály vezetője Lantos András rendőr őrnagy volt.¹⁷¹

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vezetői posztok túlnyomó többségét a Magyar Kommunista Párt tagjai töltötték be a politikai rendőrség újonnan megalakult területi szerveinél. 1945 októberében a vidéki politikai rendőrség vezetői közül harmincan voltak kommunisták, négyen szociáldemokraták, és csak egy fő volt az FKgP tagja. 1946 júliusában a körülbelül kétszáz politikai rendészeti osztályvezetői állásból százhuszonegy volt az MKP kezében.¹⁷² Más adatok szerint 1946 nyarán 26 vármegyei főkapitányság, 12 városi főkapitányság, 34 városi kapitányság és 128 járási kapitányság volt, ezeken politikai rendészeti osztály is működött, kivéve a 12 városi főkapitányságot. A 162 politikai rendészeti osztály vezetője közül az MKP tagja volt 96 (59,2 százalék), SZDP 30 (18,5 százalék), NPP 6 (3,7 százalék), FKgP 3 (1,8 százalék) pártonkívüli 2 (1,3 százalék), betöltetlen állás 25 volt.¹⁷³

Az 1946-ban végrehajtott B-listázás során körülbelül ötezer rendőrt távolítottak el az éppen csak megszilárduló testülettől. A teljes létszámból a Magyar Kommunista Párt tagja volt 11 700 fő, a Szociáldemokrata Párthoz tartozott 9000 fő, a Nemzeti Parasztpárt 1300 rendőrt delegált, a Független Kisgazda Párt pedig 2100 fővel képviseltette magát.¹⁷⁴ A számokból is látszik, hogy a kommunista párt pozíciói a kezdetektől nagyon erősek voltak a rendőrségen belül.

Az 1945. november 4-én lezajlott választások után Nagy Imre lett rövid időre a belügyminiszter, majd 1946. március 20-án Rajk Lászlót nevezték ki erre a posztra, aki határozott központosítást hajtott végre. 1948 augusztusától Kádár János töltötte be ezt a pozíciót.¹⁷⁵ 1946. március 31-én az új belügyminiszter, Rajk László adott ki rendeletet a Vidéki Főkapitányság szervezetéről és tevékenységéről. Július 27-én az ő előterjesztése alapján tárgyalta meg az MKP Központi Titkársága a politikai rendőrség helyzetét. Ezen határozták el a két politikai rendészeti osztály egyesítését és az új államvédelmi szervezet létrehozását, amely egységesen működött az ország egész területén.¹⁷⁶ 1946 októberében Rajk László rendelettel olvasztotta be a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályába a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, és Péter Gábor vezetésével létrejött az országos hatáskörű Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, amely közvetlenül a belügyminiszternek volt alárendelve.¹⁷⁷

¹ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. december 14. Félhavi helyzetjelentés.

² Gyarmati, 2011: 39.

³ ÁBTL 4.1. A-3242/1. 5.

⁴ Baczoni, 2002: 79–110.

⁵ Palasik, 2000: 35–36.

⁶ Az 1945. évi 1690. M.E. számú rendelet szövege erről.

⁷ Baczoni, 2002: 79–110. A Vidéki Főkapitányság első vezetőjét, dr. Krisztinkovich Antal rendőr-főtanácsost szeptember 5-én dr. Szimon István rendőr vezérőrnagy követte. 1946 májusában dr. Komáromy László rendőr-altábornagy volt a vidéki főkapitány, helyettesei pedig Ratulovszky János és Kunodi Páskán Ferenc.

⁸ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1690/1945. M.E. rendelete alapján hozták létre a testületet.

⁹ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 9–62.

¹⁰ ÁBTL 4.1. A-3242/1. 8.

¹¹ Uo. 16.

¹² Baczoni, 2002: 84–85.

¹³ Uo. 79–110.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3242/1. 24.

¹⁵ Rigó, 2014: 110.

¹⁶ Uo. 123.

¹⁷ Uo. 125.

¹⁸ Uo. 184.

¹⁹ Uo. 360.

²⁰ Bánó Mihály 1918. szeptember 16-án született Szolnokon. Alig múlt 26 éves, amikor Kecskemét és Dél-Pest vármegye főkapitánya lett. Uo. 185–187.

²¹ PIL 274. f. 11. cs. 6. ö. e. 142. Jelentés Kecskemét város rendőrségéről. 1945. május 10. A jelentést Tömpe András rendőr főtanácsos írta.

²² Uo. 143–146. Jelentés Kecskemét város rendőrségéről. 1945. május 4. Dr. Nagy Imre rendőrkapitány jelentése.

²³ Uo. 147–154. Kimutatás a Magyar Rendőrség Kecskeméti Főkapitányságához beosztottokról. 1945. április 27.

²⁴ Rigó, 2014: 191.

²⁵ Uo. 201.

²⁶ Uo. 207.

²⁷ Uo. 207–208. A kötet 359. oldalán Deméni Lászlóként szerepel az ideiglenes főkapitány.

²⁸ Uo. 194. Moskovits Miklós szerepel Moskovics Miklós, Magyarfi Miklós és Magyarffy Miklós néven is, Rosenstein Ibolya pedig használta a Rosenfeld Ibolya, Rosenberg Ibolya, Rédey Ibolya és a Ráday Ibolya nevet is.

²⁹ Uo. 212.

³⁰ PIL 274. f. 11. cs. 6. ö. e. 155. Jelentés Kiskunfélegyháza közbiztonsági és közellátási helyzetéről. A jelentés az 1945. januári állapotokat tükrözi. Az iratra kézzel ráírva: „*Utasítani a pártot, hogy a közmunka fizetés rendezését, fegyveres őréséget, éjjeli szolgálatot vigye keresztül. II.4. R.*”

³¹ Uo. 155.

³² Uo. 157–159. Dr. Nagy Imre jelentése Kiskunfélegyháza rendőrségéről. 1945. április 26.

³³ Uo. 163. Tömpe András jelentése a kiskunfélegyházi rendőrség működéséről. 1945. május 9-én.

³⁴ Uo. 160–161. Kimutatás a kiskunfélegyházi rendőrség kapitányságának állományába tartozó tisztekről és tisztviselőkről. 1945. április 26.

³⁵ Uo. 162. Kimutatás a kiskunfélegyházi rendőrség kapitányságának állományába tartozó tisztekről és tisztviselőkről. 1945. április 26.

³⁶ A Baross Szövetség (Baross Szövetség Kereskedő, Iparos Rokonszakmák és Termelők Országos Egyesülete) 1919-ben alakult gazdasági-érdekvédelmi egyesületként. A keresztény kereskedők, iparosok, vállalkozók és gazdák érdekeinek képviselőjét látta el.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-97584. 5.

³⁸ Uo. 9.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. 5.

⁴¹ PIL 274. f. 11. cs. 6. ö. e. 156. Jelentés Kiskunmajsa közbiztonsági és közellátási helyzetéről. Kézrel ráírva: „Megállapítani, ki ez a Szentiványi. A párt gondoskodik a rendőrség megtisztításáról és kézbevételeéről. II.4. R.”

⁴² ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. Hangulatjelentés. Kecskemét, 1946. május 29-én. Fazekas r. ny. szds. készítette.

⁴³ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 9–62.

⁴⁴ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. október 31. Helyzetjelentés és tevékenységi kimutatás.

⁴⁵ ÁBTL 1.1. 4. d. Államrendőrség Bajai Kapitánysága, Politikai Osztály. 285/1. Pol. 1945. Félhavi jelentés. Baja, 1945. szeptember 20.

⁴⁶ Uo. 17. tétel. Töredék irat. Körmöczy József vármegyei politikai osztályvezető aláírásával. 1945. augusztus 29-én.

⁴⁷ Uo. 3. d. 14. tétel. 285-5/1945. Pol.1. Magyar Államrendőrség Bajai Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. október 30. Félhavi jelentés.

⁴⁸ Uo. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. november 14. Félhavi hangulatjelentés.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. december 14. Félhavi helyzetjelentés.

⁵¹ Uo. 4. d. 17. tétel. Töredék irat. Körmöczy József vármegyei politikai osztályvezető aláírásával. 1945. augusztus 29-én.

⁵² Uo. 5. d. 1950285/3. Pol. 1945. A Magyar Államrendőrség Bajai Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya félhavi jelentése. Baja, 1945. október 14.

⁵³ Uo. 4. d. 285/1. Pol. 1945. Államrendőrség Bajai Kapitánysága, Politikai Osztály. Félhavi jelentés. Baja, 1945. szeptember 20.

⁵⁴ Uo. 3. d. 14. tétel. 285-5/1945. Pol.1. Magyar Államrendőrség Bajai Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. október 30. Félhavi jelentés.

⁵⁵ Uo. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. október 15-től október 31-ig Bács-Bodrog vármegyében politikai hangulatról szóló jelentés.

⁵⁶ PIL 274. f. 11. cs. 1. ö. e. Jelentés a rendőrség országos szervezetének tárgyában. Budapest, 1945. május 23. Bővebben: Baczoni, 2002: 91., ill. 79–110.

⁵⁷ Uo. 79–110.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 9–62.

⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-3242/1. 11.

⁶¹ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 165–227. Jegyzőkönyv a vidéki politikai rendőrség konferenciájáról. 1945. október 1–3.

⁶² Uo. 9–62.

⁶³ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 3081/1945. pol. Dél-Pest vármegye, Kecskemét. A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály félhavi jelentése. Kecskemét, 1945. november 29.

⁶⁴ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 165–227. Jegyzőkönyv a vidéki politikai rendőrség konferenciájáról. 1945. október 1–3.

⁶⁵ Baczoni, 2002: 79–110.

⁶⁶ Gyarmati, 2011: 60.

⁶⁷ ÁBTL 1.1. 5. d. 351/1945. Vmfk biz. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságának jelentése. Kecskemét, 1945. október 14.

⁶⁸ Uo. 5. d. 351/1945. Vmfk biz. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságának jelentése. Kecskemét, 1945. október 14. Bánó Mihály írta alá a jelentést.

⁶⁹ Uo. 5. d.

⁷⁰ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 42/1945. Vm. Pol. A Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. november 14. Félhavi hangulatjelentés.

⁷¹ Uo.

-
- ⁷² Rigó, 2014: 216. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1700/1945. M.E. sz. rendelete szövege erről.
- ⁷³ Uo. 217.
- ⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-78365. Dr. Halasy Barna ügye. Dömötör Jenőt korábban Dosler Jenőnek hívták, amit Dózler Jenőnek is írtak.
- ⁷⁵ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 3081/1945. pol. Dél-Pest vármegye, Kecskemét. A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága PRO félhavi jelentése. Kecskemét, 1945. november 29.
- ⁷⁶ Rigó 2014: 217–218.
- ⁷⁷ Gyarmati, 2011: 61.
- ⁷⁸ Rigó, 2014: 360.
- ⁷⁹ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. november 14. Félhavi hangulatjelentés.
- ⁸⁰ Uo. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. november 14. Félhavi hangulatjelentés.
- ⁸¹ Uo. 42/1945. Vm. Pol. 3. d. 14. tétel. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. november 14. Félhavi hangulatjelentés.
- ⁸² Uo.
- ⁸³ Uo.
- ⁸⁴ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 285-8/1945. Pol. Magyar Államrendőrség Bajai Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. december 13. Félhavi jelentés.
- ⁸⁵ Uo. 42/1945. Vm. Pol. Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1945. december 14. Félhavi helyzetjelentés.
- ⁸⁶ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. április 30. Félhavi hangulatjelentés.
- ⁸⁷ Uo. 3081/1945. pol. A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály félhavi jelentése. Kecskemét, 1945. november 29. Dr. Dános Endre készítette a jelentést.
- ⁸⁸ Uo. 3081/1945. pol. A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály félhavi jelentése. Kecskemét, 1945. december 30.
- ⁸⁹ Uo.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ Uo. 1299/1945. Vm.pol. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1945. december 31. Félhavi hangulatjelentés.
- ⁹² Uo. Kalmár György rendőr hadnagy készítette a jelentést.
- ⁹³ Uo.
- ⁹⁴ Bacsoni, 2002: 79–110.; Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009.
- ⁹⁵ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 9–62.
- ⁹⁶ ÁBTL 1.1. 5. d. 354/1946. VFP biz. A vármegyei és a thj városi főkapitányságok politikai rendészeti osztályvezetőinek országos értekezlete. Budapest, 1946. április 30.
- ⁹⁷ Uo. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ⁹⁸ Uo. 328/1946. VFP.biz. 1946. április 15-étől 30-áig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. május 22.
- ⁹⁹ Uo. 442/1946. VFP biz. A MÁR VF PRO 1946. május 15-étől május 31-éig terjedő időszakra vonatkozó jelentése. Budapest, 1946. június 10.
- ¹⁰⁰ Uo. 3. d. 14. tétel. Kimutatás a Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságon lévő változásokról. Kecskemét, 1946. augusztus 15. A kimutatást Bárd Dezső r. alezredes készítette.
- ¹⁰¹ Uo. Kimutatás a Dél-Pest Vármegyei Főkapitányságon lévő változásokról. Kecskemét, 1946. Augusztus 15. Bárd Dezső r. alezredes készítette.
- ¹⁰² Uo. 3081/1945.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. január 16. Félhavi jelentés. Bárd Dezső r. alezredes írta alá a jelentést Vm.pol.oszt. vezetőként.
- ¹⁰³ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. január 21. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁰⁴ Uo. 3081/1945.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. január 14. Félhavi jelentés.

- ¹⁰⁵ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. január 21. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁰⁶ Uo. 3081/1945.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. január 14. Félhavi jelentés.
- ¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-124110/a. 593–600. Az irat sajnos hiányos, ezért nem minden rendőrségi szervezeti egységről van adat.
- ¹⁰⁸ Uo. V-124110/a. 597.
- ¹⁰⁹ Uo. 599.
- ¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-124110. 105.
- ¹¹¹ ÁBTL 1.1. 5. d. 355/1946. VFP biz. Tájékoztató a politikai osztályvezetők számára az 1946. április 1-jétől április 30-áig terjedő időre. Budapest, 1946. május 27.
- ¹¹² Rigó, 2014: 360.
- ¹¹³ ÁBTL 1.1. 4. d. 328/1946. VFP.biz. 1946. április 15-étől 30-áig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. május 22.
- ¹¹⁴ ÁBTL 1.1. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ¹¹⁵ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 30. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹¹⁶ ÁBTL 1.1. Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. február 4. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹¹⁷ Uo. Bárd Dezső r. alezredes írta alá a jelentést a vármegyei politikai osztályának vezetőjeként.
- ¹¹⁸ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. április 30. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹¹⁹ Uo. 140/1946.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. május 15. Félhavi jelentés.
- ¹²⁰ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. június 28. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²¹ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. július 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²² Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. július 31. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²³ Uo. Az ok nem derült ki a dokumentumokból, talán fegyverrejtegetés, de inkább szabotázs vagy közellátás veszélyeztetése lehetett.
- ¹²⁴ Uo. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ¹²⁵ Uo. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. február 4. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²⁶ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 15. Félhavi hangulatjelentés. Dr. Mikes Iván ezredes volt a megyei főkapitány ekkor.
- ¹²⁷ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. június 28. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²⁸ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. február 4. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹²⁹ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 15. Félhavi hangulatjelentés. Kalmár György r. hadnagy írta alá a vm. Pol. Oszt. Vezető távollétében.
- ¹³⁰ Uo. 140/1946.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. május 15. Félhavi jelentés.
- ¹³¹ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. április 15. Félhavi hangulatjelentés.

- ¹³² Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. február 28. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹³³ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹³⁴ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. február 28. Félhavi hangulatjelentés. Bárd Dezső r. alezredes készítette a jelentést.
- ¹³⁵ Uo. A Magyar Államrendőrség Dunavecsei Járási Kapitányság Politikai Osztálya. Szám nélküli irat, dátum nélkül. Hangulatjelentés. Szabó Károly r.nyom. alhadnagy készítette.
- ¹³⁶ Uo. A Magyar Államrendőrség Dunavecsei Járási Kapitányság Politikai Osztálya. Szám nélküli irat, 1946. június 7. Hangulatjelentés. Szabó Károly r.nyom. alhadnagy készítette.
- ¹³⁷ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. július 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹³⁸ Uo. 3081/1945.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya, Kecskemét. 1946. február 28. Félhavi jelentés.
- ¹³⁹ Uo. Kalmár György rendőr hadnagy készítette a jelentést az osztályvezető helyett.
- ¹⁴⁰ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. április 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁴¹ Uo. 140/1946. Vm.pol. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. június 14. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁴² Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. augusztus 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁴³ Uo. 5. d. 355/1946. VFP biz. Tájékoztató a politikai osztályvezetők számára az 1946. április 1-jétől április 30-áig terjedő időre. Budapest, 1946. május 27.
- ¹⁴⁴ Uo. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. április 15. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁴⁵ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.:1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. május 31. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁴⁶ Uo. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ¹⁴⁷ Rigó, 2014: 316. és 321.
- ¹⁴⁸ ÁBTL 1.1. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ¹⁴⁹ Uo. 5. d. 6/405-1946. Eln. Félhavi jelentés a rendőrhatalóságok működéséről. Budapest, 1946. július 15.
- ¹⁵⁰ Uo. 3. d. 14. tétel. 140/1946.pol. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya, Kecskemét. 1946. január 30. Félhavi jelentés. Bárd Dezső r. alezredes írta alá a jelentést a politikai osztály vezetőjeként.
- ¹⁵¹ Uo. 4. d. Biz. 6/275/1946. A MÁR VF PRO félhavi jelentése a rendőrhatalóságok működéséről. Budapest, 1946. május 15.
- ¹⁵² Uo. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.
- ¹⁵³ ÁBTL 1.1. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 30. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁵⁴ 140/1946.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. Uo. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya, Kecskemét. 1946. január 30. Félhavi jelentés. Bárd Dezső r. alezredes írta alá a jelentést a politikai osztályvezetőjeként.
- ¹⁵⁵ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. március 30. Félhavi hangulatjelentés.
- ¹⁵⁶ Uo.
- ¹⁵⁷ Uo. Különjelentés. 279/1946.pol. Kecskemét, 1946. április 5. Az orosz hősi emlékmű felavatása.
- ¹⁵⁸ Uo.
- ¹⁵⁹ Uo. A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. május 15. Hangulatjelentés. 476/1946. VFP sz. rendelet alapján készült.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Uo. 4. d. Biz. 6/275/1946. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály félhavi jelentése a rendőrhatalóságok működéséről. Budapest, 1946. május 15.

¹⁶² Rigó, 2014: 269.

¹⁶³ Uo. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály. Kecskemét. 1946. augusztus 31. Félhavi hangulatjelentés.

¹⁶⁴ Uo. 5. d. 351/1945. Vm: 28/52-1946. Köz.sz. A Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitányságának félhavi jelentése a rendőrhatalóságok működéséről. Baja, 1946. augusztus 23.

¹⁶⁵ Uo. 3. d. 14. tétel. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. augusztus 15. Félhavi hangulatjelentés.

¹⁶⁶ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. augusztus 31. Félhavi hangulatjelentés.

¹⁶⁷ Uo. 140/1946. Vm.pol. Hiv.szám.: 1110/1945. VFP. A Magyar Államrendőrség Dél-Pest Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Kecskemét. 1946. szeptember 15. Félhavi hangulatjelentés.

¹⁶⁸ Uo. 4. d. 225/1946. VFP.biz. 1946. március 1-jétől március 15-éig terjedő időre vonatkozó jelentés. Budapest, 1946. március 28.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Uo. 3. d. 14. tétel. A Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztály, Baja. 1946. április 14. Tevékenységi jelentés. Szám nélküli irat.

¹⁷¹ Uo. 5. d. 351/1945. Vm: 28/52-1946. Köz.sz. A Magyar Államrendőrség Bács-Bodrog Vármegyei Főkapitányságának félhavi jelentése a rendőrhatalóságok működéséről. Baja, 1946. augusztus 23.

¹⁷² Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 9–62.

¹⁷³ Baczoni, 2002: 79–110.

¹⁷⁴ ÁBTL 4.1. A-3242/1. 13.

¹⁷⁵ Palasik, 2000: 40–41.

¹⁷⁶ Baczoni, 2002: 79–110.

¹⁷⁷ Cseh, 1999: 73–74.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.1. Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának iratai 1945–1946

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-97584 Vécsei Béla

V-124110 Mikes Iván, dr. és társa

V-124110/a. Mikes Iván, dr. és társa

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3242/1. Az állam biztonsági szerveinek kialakulása a felszabadított

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. Magyar Kommunista Párt iratai

11. cs. Az MKP Karhatalmi Osztály iratai
1945–1948

Hivatkozott irodalom

Baczoni, 2002

Baczoni Gábor: Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, 1945–1946. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Budapest, Történeti Hivatal. 79–110.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 73–90.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. 1. köt. *A politikai rendészeti osztályok története 1945–1946*. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó. 9–62.

Palasik, 2000

Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 33–55.

Rigó, 2014

Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest–Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó.

„Mozart” és „Fekete”
Egy hírszerzési dosszié különös története
I. rész

1962. július 4-én az Egyesült Államok római nagykövetsége a fővárosba akkreditált diplomaták számára tartott fogadásán Loneslati Slaheddin tunéziai konzul egy, a Vatikáni Rádiónál¹ dolgozó német újságírót mutatott be a magyar tanácsosnak, Garzó Ferencnek. Ez a véletlen találkozás egy összetett és komplex politikai cselszövés kezdetét jelentette, mely látszólag nem keltette fel az olasz hatóságok gyanakvását, és több mint két éven keresztül a Vatikán és az olasz belpolitika iránt érdeklődő, Rómában szolgálatot teljesítő, a Varsói Szerződés állambiztonsági szolgálatához tartozó számos tisztet foglalkoztatott abban a sorsdöntő időszakban, amikor a kelet–nyugati kapcsolatoké volt a főszerep. Az „egységes” középbal koalíció kialakulásához, amit 1960–62 között az Amintore Fanfani kereszténydemokrata politikus egyszínű kormánya előzött meg, olyan nemzetközi jelentőségű események járultak hozzá, mint a II. Vatikáni Zsinat előkészületei és a Szentszék részéről a szovjet tömb felé irányuló óvatos nyitási politika elindítása.²

Jelen tanulmány a „Mozart” fedőnevű terjedelmes hírszerzési dosszié többszintű olvasatát javasolja, melyet a magyar kémiszolgálat nyitott a német származású újságíróról, Gottfried Kusenről.³ Azoknak az információknak az elemzéséből indul ki, melyeket az újságíró a magyar biztonsági szolgálatoknak nyújtott, de vizsgálni fogja az érintett személyek életrajzát és a Varsói Szerződés különböző politikai rendőrségei közötti együttműködési mechanizmusokat is.

Egy barátság fenomenológiája: „Fekete” és Kusen

Gottfried Kusen alakja azonnal felkeltette annak az embernek a figyelmét, akit beszélgetőtársa a magyar nagykövetség tanácsosaként⁴ mutatott be, de párhuzamosan – „Fekete” fedőnéven és főhadnagyi fokozatban – a Belügyminisztérium III/I-3-D alosztályánál a római rezidentúra operatív tisztjének feladatkörét is betöltötte.⁵ Hivatásos kém volt tehát, akinek az volt a feladata, hogy bizalmas információkat gyűjtsön a Vatikán szovjet tömbbel kapcsolatos politikájáról. Az első találkozást azonnal követte egy vacsorameghívás július 21-én a Trastevere egyik éttermébe, majd egy harmadik találkozás július 26-án a libériai követségen. A harmadik eszmecsere után, a nyári szabadságok előestéjén, ami miatt a diplomáciai védelem alatt álló tisztek arra kényszerültek, hogy felfüggeszék munkájukat, nehogy felkeltsék az olasz hatóságok gyanúját, „Fekete” el tudta küldeni Budapestre új kapcsolatának első jellemzését, mely Kusennel folytatott beszélgetéseinek gyümölcse volt, és amelyet a már említett tunéziai konzul is megerősített.

A hatvankét éves újságíró elmesélte, hogy Németországban, egy nagypolgári családban született és nőtt fel. A családjával való, húszas évekbeli politikai (csatlakozott a szocialista mozgalomhoz) és személyes ellentétei (olasz nőt vett feleségül, amit rokonai rossz szemmel néztek) meggyőzték arról, hogy el kell hagynia hazáját. Miután jogi tanulmányokat folytatott Rómában és Nápolyban, de nem szerezte meg a diplomát, 1934-ben az olasz fővárosban telepedett le és a második világháború kitöréséig újságíróként dolgozott. Baloldali meggyőződése miatt a német kormány megfosztotta állampolgárságától, és évekig

megtagadta tőle a beutazási engedélyt Németországba. Mindennek ellenére Kusen szerint a fasiszta rendszer összeomlása és a náci megszállás egzisztenciális fordulópontot jelentett számára. A megszálló német hatóságok visszavonták hontalansági státuszát, és Wilhelm Canaris, az Abwehr⁶ parancsnoka arra utasította, hogy összekötő tisztként lépjen be a csapattestébe. Kusen megerősítette „Feketének”, hogy különböző európai fővárosokban voltak megbízatásai, és hogy a második világháború végén amerikai fogságba esett, és mint exnáci kém csak a britek közbenjárásának köszönhetően menekült meg, akik aztán összekötő tisztként alkalmazták a brit megszállási zónában a német hatóságokkal való kapcsolattartáshoz.

A harmadik találkozás után sem sikerült „Feketének” megállapítania, hogy Kusen hány éve dolgozik a Vatikáni Rádió német nyelvű adásánál, és azt sem, hogy ő lehet-e a Szentszékkal történő kommunikáció fő eszköze. Kusen amiatt háborgott, hogy 80 ezer líra havi bért kap (amit a nyugatnémet kormány 60 ezer lírával kiegészített, mert Kusen belföldi diplomáciai közlőnyt szerkesztett), mely kompenzáció azonban nem fedezte a szerkesztőségben végzett munkáját mennyiségi és minőségi szempontból sem. Ami a legjobban meglepte a szerény családból származó és egy európai fővárosban élete első fontos feladatát ellátó fiatal tisztet, „Feketét”, az új kapcsolatának életrajzában a családi milióból kiinduló ideológiai keresztveződések ellentmondásai voltak. „Fekete” azzal a ténnyel találta magát szembe, hogy amennyire nagy jelentőségű, annyira gyanús beszélgetőtársat kell irányítania: egy kevésbé szorgalmas és kevésbé szocialista elkötelezettségű diáknak talán kapóra jött volna, hogy a fasiszta Olaszországba emigráljon, és itt csak tartózkodási engedéllyel rendelkezve, hontalan státusza ellenére sikeres beilleszkedési stratégiát alkalmazzon, melynek segítségével beházasodott egy nápolyi gyökerű gazdag nemesi családba. A felesége, aki mindenhová követte és a háború okozta minden nehézségben segítette, a második világháború befejezése után elhagyta, és arra kényszerítette, hogy ő gondoskodjon három gyerekükéről, és a háború utáni újjáépítési nehézségek ellenére korábbi társadalmi helyzetükhöz méltó életmódot biztosítson számukra. Az időskori magányhoz és a különélés miatti traumához hozzá járult még az egyre növekvő érzelmi eltávolodás gyermekeitől (a legidősebb gyermeke, szélsőjobboldali nézeteket valló fia Németországba költözött, és a katonai karriert választotta, míg az egyik lánya annak ellenére, hogy a Szárazföldi Parancsnokságok Főparancsnoksága egyik magas rangú tisztjének feleségeként Rómában élt, visszautasított minden kapcsolatot az apjával). Amint azt az 1962–63-as évekre vonatkozó összefoglaló jelentés is tanúsítja, még a gyakorlatlan „Feketének” is sikerült felismernie, hogy Kusen részéről erős a vágy, hogy beszélgetőtársai érdekesnek tartsák.⁷ „Fekete” valószínűleg ráértett arra, de soha nem adta tovább feletteseinek, hogy a család által elutasított, de szakmailag megbecsült, morálisan az ötvenes évek homofób társadalma által megbélyegzett Kusen családi nézeteltéréseinek oka a homoszexualitása lehetett.

Kusen nemcsak látszólag fogadta el a fiatal kém társaságát, de a Kádár-féle szocializmus aktív támogatójának is mutatkozott, amely pont abban az időszakban fontolgatott a hruscsovi formától élesen eltérő fordulatot. Kusen az első találkozásuktól kezdve nem titkolta, hogy fontos szerepet játszik a Vatikánból áramló információk továbbításában. Anélkül, hogy valaki erre készítette volna, a szovjet tömb egyik képviselőjének, egy alig ismert diplomatának elárulta a náci megszálló hatalmakkal való együttműködését, miközben kinyilvánította a szocializmus iránti szimpátiáját is (mely tényről azonban, tette hozzá bizalmasan, nyugati ismerősei nem tudnak, és megkérte „Feketét”, hogy senkivel ne beszéljen erről). Miután megemlítette, hogy a főbb nyugati államok kémszervezeteinek, a franciákat kivéve, vannak intézményi képviselői is, Kusen hozzátette, hogy jól ismeri a szovjet nagykövetség tanácsosát, egy bizonyos Ivanovot, sőt ez utóbbinak javasolta is, hogy Nyikita Hruscsov, a

Szovjet Kommunista Párt főtitkára⁸ küldje el jókívánságait XXIII. János pápának, annak nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Kusen azt is felajánlotta, hogy információkkal szolgál a Vatikáni Rádió adásának igazgatójáról, a jezsuita Lukácsról.⁹

Mivel lehetne viszonzni ezt a sodró kommunikációs áradatot? Azoknak a tisztéknek, akik Budapesten és Rómában is követték ezt a sokat ígérő, de ugyanakkor bizarr esetet, nem volt túl nagy gyakorlatuk a kettős játszma és a bonyolult operatív kombinációkban. „Fekete” és felsőbb irányítója is – Földes György őrnagy, az a tiszt, aki 1962-től 1966-ig „Tarnai” fedőnéven vezette a követséget – lényegében diplomáciai szolgálatra beosztott állambiztonsági tiszték voltak. Tarnai 1947-ben lépett be a kommunista biztonsági szolgálatba, amikor még be sem töltötte 17. életévét. Felettesei szerint a rendőrség szervezetei többet jelentettek neki egyszerű munkahelynél: segíthették, hogy megértse a világot.¹⁰ „Fekete” 1953-ban lépett szolgálatba, miután történelmet és gazdaságtudományt hallgatott az egyetemen, mely egy észak-magyarországi parasztcsaládból származó fiatal számára lehetővé tette, hogy olyan általános kulturális ismeretekre tegyen szert, amelyek *„jóval felülmúlták a belügyminisztérium átlagának ismereteit”*. Római külszolgálat 1960-ban kezdődött, melyet csak egy rövid, 1956–1957 közötti londoni megbízatás előzött meg.¹¹ Egy agnosztikus vagy netán erőszakosan vallásellenes társadalmi közegben felnőtt és a vallással szemben ideológiailag ellenséges apparátusban tevékenykedő ember számára nagyon nehezen lehetett megérteni a vatikáni kormány belső működésének összes mechanizmusát. A pápai udvar szertartásos és udvarias megközelíthetlensége nehézséget okozott azoknak az állami funkcionáriusoknak, akik néhány hónappal korábban diszkrét nyomozásokat vagy egyenesen kihallgatásokat folytattak a *„katolikus reakció”* képviselői ellen. Az ötvenes évek eme *„diplomata belügyesei”* kezdetleges olasztudásukat nem családban sajátították el (nagy részük nagyon szegény közegben nőtt fel, anélkül hogy lehetőségük lett volna külföldiekkel érintkezni), hanem a Belügyminisztérium által szervezett felsőfokú iskolák intenzív idegen nyelvi kurzusain.

Amint azt a Nagy-Britanniába és Kanadába szökött magyarok között folytatott magyar kémtevékenységet vizsgáló történészek kiemelték, az *„új kémek”* első generációjának szakmai és kulturális határai ott húzódtak, hogy gyűjtötték, feldolgozták és felhasználták a diszkrét csatornákon keresztül érkező információkat.¹² 1962 őszén azonban, és Kusen esetében, a kíváncsiság erősebbnek bizonyult az ideológiai fenntartásoknál. A római rezidentúra döntését az a felfokozott várakozás indokolta, mellyel a Varsói Szerződés országai a II. Vatikáni Zsinat¹³ előestéjén a Szentszék Kelet-Európa felé történő politikai nyitását követték. Az a stratégia, amit XXIII. János pápa és legszűkebb munkatársai a hidegháború által konszolidált sémákat felforgatva elszántan, még azon az áron is követték, hogy ellenséggé teszik a Kúria fontos részeit és a nyugati katolikus világot, fontos szerepet játszott a békés egymás mellett élés politikájának kidolgozásában.¹⁴ XXIII. János irányváltásával a magyar hatalom már 1958 őszétől tisztában volt, amikor a római magyar követség sajtóhivatalának felelősétől, Alceste Santinától, aki nem mellesleg a rezidentúra egyik leghasznosabb kapcsolataként működött, részletes jelentés érkezett a magyar állambiztonsági szervek részére a Szentszék tervezett lépéséről.

„XXIII. János a közeljövőben meg is akarta oldani a magyar helyzetet. A konklávé Tedeschini bíboros azt mondta, hogy XII. Pius arra kényszerítvén Mindszentyt, hogy ne hagyja el az országot, megoldhatatlanná tette a kérdést. A logika azt követelte, látván immár Mindszenty népszerűtlenné válását, hogy el kell őt távolítani oly módon, hogy Rómába hívják és a Kúriánál valamilyen másodrendű feladattal bízzák meg. Roncalli még pápává választása előtt helyeselte Tedeschini álláspontját, emlékezve még a XII. Pius életében kifejezett

ellenvéleményére, megsejtén, hogy a bonyolult helyzetet a közeli jövőben meg kell oldani. Ezt bizonyította annak a francia püspöknek a több mint egy hetes jelenléte is Rómában, aki a kelet-európai kérdések megbecsült szakértője. Roncalli hívta meg Ruppot, akit azóta ismert, hogy nuncius volt Párizsban. Hogy Roncalli ezekben a napokban a kelet-európai egyházak helyzetével foglalkozott, egy másik fontos tényező is alátámasztotta: néhány napja Rómában tartózkodik Kelet-Németország püspöke, mons. Spuelbeck, és nem utazott még el Rómából Wyszyński. Ezekhez a tényekhez hozzájárul még egy lengyel katolikus küldött, Stanislaw Stomma jelenléte is, akit a lengyelországi ellenzék vezetőjének tartanak. Ezzel teljesebb képet kapunk arról, hogy mi forrong a Vatikánban. Stommának rendszeres kapcsolata és megbeszélései voltak a londoni lengyel kormány Szentszéknél lévő nagykövetségével. Ennek a nagykövetségnek a tanácsosa, prof. Majestovic volt a legaktívabb, abban, hogy a vatikáni képviselőkkel is megszervezze ezeket a kapcsolatokat. Nyilvánvaló hogy ezekből a konzultációkból megoldás és iránymutatás született. Mert nemcsak a Mindszenty kérdést kell megoldani (ez a legnehezebb), hanem Stepinac zágrábi érsek kérdését is. Az a két levél, amelyet XXIII. János pápa ennek a két bíborosnak küldött, akik nem tudtak jelen lenni a konklávéban, nagyon rövid és pusztán formális volt, semmilyen utalás nem volt a két bíboros, és azon országok egyházainak a helyzetére, melyhez a bíborosok tartoznak.¹⁵ Mivel azt kérdeztem monsignore barátomtól, hogy a jelenlegi Pápának szándékában áll-e a számtalan üres magyarországi püspöki és érseki széket, mint például Esztergom, Pécs, Veszprém stb. betölteni, a válasz a következő volt: az általános irányelv igen, de előbb a Mindszenty-ügyet kell megoldani. Attól függ, hogy fog elindulni ennek az ügynek a megoldása a közeljövőben, figyelembe véve a magyar kormány reakcióit is. Jugoszláviával és Csehszlovákiával kapcsolatban is hasonlóan fognak eljárni.”¹⁶

Magyarországnak más, ezt az eljárást támogató érvei is voltak. A Kádár János irányítása alatt álló régi-új rendszer volt a felelős a szovjet vezetőkkel együtt az 1956. október–novemberi forradalom elfojtásáért és a rá következő bírósági eljárásokért, és emiatt a nyugati világ, ide értve Olaszországot is, évekig erkölcsileg elítélte és a diplomáciailag elszigetelte a rendszert. 1960-tól azonban magyar részről az első részleges amnesztiát további békülékeny gesztusok követték Olaszország irányába (kulturális eseményekre szóló meghívások, a „polgári” sajtóorgánumokat szolgáló 19 olasz újságíró számára vízum kiadása), főként a firenzei Giorgio La Pira¹⁷ polgármester, a kereszténydemokrata szenátor, Pier Carlo Restagno és elsősorban a RAI elnöke, Ettore Bernabei felé.¹⁸ 1962 szeptemberében a római követség élére egy nyájas modorú és elődeihez képest finomabb ízlésű kommunista került, Száll József, aki Villini utcai rezidenciáját azonnal a politikusok, művészek és olasz üzletemberek találkozóhelyévé alakította.¹⁹ Néhány év alatt a Magyarország és Olaszország közötti kereskedelmi cserék mennyisége exponenciálisan emelkedett. A hatvanas évek közepén a gazdasági fellendülésből éppen kijövő Olaszország, Ausztriával és Németországgal együtt Magyarország számára a fő kereskedelmi partnert jelentette, politikai téren pedig kiváltságos partnert.²⁰

Olaszország a folyamatosan erősödő olasz kommunista párttal, az ötvenes évekhez képest nyugodtabb politikai légkörrel és erőteljesen növekvő gazdaságával ideális támasznak tűnt a Kádár-rendszer azon próbálkozása számára, hogy egy reformorientált, sajátos szocializmus képét keltse a világban, a Szentszék azonban a bonyolult Mindszenty-kérdésen keresztül – a bíboros 1956-ban a budapesti amerikai követségre menekült – igen komoly akadályt jelentett ebben. A hatvanas évek elejéig a Vatikán a Mindszenty-ügy pozitív megoldásától tette függővé kapcsolatainak normalizálását Magyarországgal. A bíboros nem vehetett részt a zsinaton,²¹ mivel nem kapott utazási engedélyt a magyar hatóságoktól (több, nála együttműködőbb prelátus azonban elutazhatott az olasz fővárosba). A Mindszenty-ügynek a

magyar egyház általános ügyeitől való elválasztása a Szentszék részéről fordulópontot jelentett a probléma politikai kezelésében.

1962. szeptember 21-én a zsinat megnyitásának előestéjén a leköszönő római magyar követ, Simó Gyula búcsúlátogatásakor Ettore Bernabei bemutatta partnerének az Államtitkárság által a probléma megoldására kidolgozott tervet. A magyar kormány engedélyt ad a bíborosnak, hogy elhagyja az amerikai követséget és az országot, eközben a Szentszék garantálja, hogy Mindszenty nem tér vissza Magyarországra, kötelezi arra, hogy nem agitál Magyarország és a szocialista országok ellen, valamint a II. Vatikáni Zsinaton nem használ ellenséges hangnemet a szovjet tömbbel szemben. Bernabei arról is biztosította tárgyalópartnerét, hogy ráveszik a konzervatív Mindszentyt a lemondásra, és megnevezik utódját.²² A terv kissé korai volt (Mindszenty csak 1971-ben hagyta el az országot), de jól illeszkedett a Szentszék komplex politikájába: 1963-ban a görög katolikus Slipy ukrán érsek hasonló egyezmény következtében elhagyhatta a Szovjetuniót, és a Vatikánba költözött. Úgy tűnt, gyors megoldást hoz a magyar hatóságok azon beismerése, hogy Mindszentyvel és néhány más, politikailag kényelmetlennek tartott egyházi személlyel szemben diszkriminációt alkalmaztak, mindenesetre elhárította az akadályát annak, hogy a Szentszék és egy kommunista kormány politikai kapcsolatainak egy konkrét személyhez kötődő lelkiismereti kérdés álljon az útjába.

Gottfried Kusen dossziéjának elemzése lehetőséget nyújt általános összefüggések bemutatására is. A hatvanas évek eleje olyan periódust jelent, melyben a Varsói Szerződés biztonsági szolgálatainál, melyek addig a szovjet minta szerinti kétoldalú kapcsolat sémája szerint működtek, elindították az első többoldalú együttműködési terveket, melyeket a célpontokra és a megfigyelt személyekre vonatkozó szisztematikus információ csere kísért.²³ A kádári konszolidációs éveket, amely javította Magyarország nemzetközi képét, a magyar titkosszolgálati tevékenység megerősödése kísérte, és nemcsak az olyan „hagyományos” célpont ellen, mint a disszidensek közössége, hanem Ausztriával és Olaszországgal szemben is, melyek esetében földrajzi és politikai okok is megkönnyítették a beszivárgási műveleteket, tehát az új jelszavak („*békés egymás mellett élés*”) együtt éltek a régi ideológiai sémákkal vagy a soha fel nem adott, Nyugat elleni fegyveres támadás tervével.²⁴ A volt magyar állambiztonsági szolgálatok 2004 óta szabadon kutatható levéltára a Varsói Szerződés területén folytatott kémtevékenységekre és a hidegháborúra vonatkozóan is elképesztően bőséges dokumentációval szolgál, még egy olyan másodlagos jelentőségű színtér kapcsán is, mint az olasz.

„Mozart”: egy tippjelölt születése

1962 szeptemberében „Fekete” visszatért Budapestről Rómába, ahol feletteseivel és „Tarnai” rezidenssel együtt elemezték Kusen esetét, majd ismét felvette a kapcsolatot a nyugatnémet újságíróval. A sietség igencsak indokolt volt: a zsinat előkészítésének lázas heteiben a Belügyminisztérium éppen létrehozott hírszerző csoportfőnökségének,²⁵ annak az új struktúrájának, amely a belső tisztogatás után következett a Belügyminisztériumban, ahonnan több száz kémét távolítottak el, időszakosan éppen a Szentszék és Olaszország képezte egyik fő műveleti területét. A Szovjetunió egy kis csatlós államának biztonsági apparátusai számára, melyeknek a Vatikán még fizikailag elérhetetlen valóság maradt, Kusen mint forrás kétségkívül minőségi ugrást jelentett nemcsak ahhoz a számtalan, Magyarországon a zsinati atyák és kísérőik között toborzott és kiképzett hálózati személyhez képest, hanem azokkal az informátorokkal (legfőképp disszidált politikusokkal) szemben is, akik 1948-tól kezdve az olasz területen működtek.²⁶

Szeptember 17-én a szokásos közvetítő, a tunéziai konzul, Slaheddin útján telefonon egyeztetett találkozón Garzó is megjelent a súlyos betegség után lábadozó Kusen házában, a Calderini utca 60-ban. Slaheddin fontosnak tartotta előzetesen tájékoztatni magyar kapcsolatát arról, hogy Kusennek „felbecsülhetetlen értékű kapcsolata, hálózata van”,²⁷ melyet ravaszul és diszkréten használ. Tunéziában és más Maghreb-országokban például nem elhanyagolható szolgálat áll rendelkezésére nagy mennyiségű információval a Via Aurelián²⁸ található egyik dominikánus kolostorban működő illegális római bázis, az *Organisation de l'armée secrète* (OAS) illegális tevékenységére vonatkozóan. A német Kusen nem hanyagolta el a „második” Németországot, az olasz kormány által 1973-ig el nem ismert Német Demokratikus Köztársaságot sem: egy Rómába akkreditált újságíróval-filozófiaprofesszorral tartott kapcsolatot. Neki Slaheddin nem akarta elárulni a nevét, de „Fekete” később rájött arra, hogy a jezsuita Alighiero Tondiról van szó. A Pápai Gregorián Egyetem tanárát 1952-ben megfosztották katedrájától, miután csatlakozott a kommunista párthoz, majd később elhagyta Olaszországot, hogy a katolikus maradiság elleni küzdelem vándor apostolává váljon. Miután a szovjet tömb összes országát beutazta, és mindenhol tartott előadásokat, Tondi 1957-ben Kelet-Berlinbe költözött, és állást kapott a Humboldt Egyetemen, mint a politikai filozófia tanára, de később kiábrándult a keletnémet kommunista rendszerből, és 1962-ben visszatért Rómába, ahol filozófiából adott magánórákat.²⁹

Kusen vendége, „Fekete” mérlegelhette partnerei szorgalmát és jelentőségét. És valóban, a beszélgetés az algériai helyzettől a német kérdésig, a berlini fal közeli felhúzásig terjedt, de Kusen naprakésznek mutatkozott a magyar belpolitikai vonatkozásokat illetően is, meglehetősen kedvezőnek ítélve meg a magyar kommunista párt által előterjesztett normalizálási stratégiát. „Fekete” kérdésére, hogy a vatikáni köröknek mi a véleményük a magyar politikai változásokról, Kusen azt felelte, hogy partnerei (többek között Antonio Stefanizzi atya, a Vatikáni Rádió műszaki igazgatója, és Schmitz atya,³⁰ a rádió német nyelvű adásának igazgatója) pozitívan ítélték meg azt a „tényleges desztalinizálást”, amit megítélésük szerint a katolikus egyházzal való kapcsolatok megnyugvása követhet.³¹ A budapesti operatív központnak szánt észrevételeinek margóján „Fekete” értékelte Kusen „ártatlan szimpátiáját” és intellektuális felkészültségét. A Kelet-Németországra és a filozófiaprofesszorra tett utalás azonban kétségeket támasztott benne. Arra gyanakodott, hogy a Stasi már foglalkozik Kusennel, ezért azt javasolta feletteseinek, hogy indítsanak vizsgálatot. Ezért a magyar Belügyminisztérium 1962. november 12-én körsürgönyben fordult a társszervekhez.³²

Közben azonban a II. Vatikáni Zsinat megnyílásával új prioritásokat állapítottak meg Budapesten és ideiglenesen az óvatosság felfüggesztését javasolták, amint azt egy újonnan nyitott, „Canale”-nak, azaz „Csatornának” elnevezett objektum-dosszié is bizonyít, amelybe egészen 1965-ig gyűjtötték az eseményre vonatkozó információkat.³³ Az ősz folyamán Kusen és „Fekete” hírszerző tiszt között a kapcsolat konszolidálódott és teljesen operatív jelleget öltött, szinte heti rendszerességű találkozásokkal és az első géppel írott anyagok átadásával. A római magyar követség elégedett volt az anyagi ellenszolgáltatás nélkül kapott értékes információkkal, és forrását, vagyis Kusent, fedőnévvel látta el: 1962. november 19-én megszületett tehát „Mozart”.³⁴ A zsinat ünnepélyes megnyitásának előestéjén, október 10-én délután a még gyengélkedő „Mozart” nyomást gyakorolt „Feketére”, hogy menjen el a vatikáni fogadásra, és tárgyaljon a magyar delegáció Rómába érkezéséről, mely a Kúriánál heves vitát váltott ki.³⁵ Amint azt „Mozart” elmagyarázta, a katolikus világon belül az „újítók” és a „tradicionalisták” között folytatott vitában az előbbieket szempontjából a küszöbönálló zsinat a XII. Pius halálát követően elmélyült politikai és teológiai viták

gyümölcse volt.³⁶ Csak egy, a szegényekkel szolidáris és szociálisan érzékeny, erősen elkötelezett egyház szállhat szembe a kommunizmus és az ateista propaganda terjedésével, mely jelenséget „Mozart” és partnerei, többek között Loris Capovilla, XXIII. János pápa személyi titkára, ki nem iktatható, legfeljebb csak mérsékelhető adottságnak tartottak. A lehetőségeknek és a hangsúlyoknak ilyen változása, amit néhány évvel azelőtt még csak elképzelni sem lehetett volna, a Szentszék a szovjet tömb országaival szembeni stratégiájának újragondolására készítette. „Mozart” szerint a Szentszék végre megértette, hogy nincs értelme a nyílt politikai összecsapásnak. A vatikáni diplomata a kelet-európai katolikus országokban kialakult szocialista rendszerrel egy modus vivendi elérésén dolgozott. Arra kérték az egyes nemzeti egyházakat, hogy támogassák a helyi kormányok szociális-gazdasági programját, az egyéni szabadságjogok (beleértve a vallásgyakorlási lehetőség) fokozatos bővülésének érdekében.³⁷ „Mozart” úgy vélte, hogy Magyarország központi szerepet játszhat ebben az új szakaszban, mert a Magyarországról és Lengyelországból nagy számban érkezett zsinati atyák kemény csapást mérhettek az Ottaviani bíboros vezette konzervatívokra, akik a jánosi vonal ellenfeleiként a legcsekélyebb nyitást is elleneztek, és a zsinatot arra is fel akarták használni, hogy majd az újból ítélje el a kommunizmust. „Mozart” tudta, hogy elnyerte partnere bizalmát, ezért megengedte magának, hogy bíráló megjegyzést tegyen a szocialista országok valláspolitikájával kapcsolatban:

„Mindenképpen fontos lenne, ha lehetővé válna Mindszenty Rómába költözése azzal a feltétellel, hogy nem tér többet vissza hazájába. Kusen szerint ebben az esetben Mindszenty teljesen félre lenne téve és nemcsak, hogy nem jelentene többé akadályt számunkra, de ennek a súlyos problémának a megoldása a Szentszék és Magyarország számára is hatalmas előnyt jelentene. Kusen annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy a Zsinat után újra elő lehetne terjeszteni a Szentszék és a szocialista országok diplomáciai kapcsolatainak témáját is. Idáig a legnagyobb akadályt a vatikáni diplomácia jelentette, mert az a tradicionalisták kezében összpontosult, akik abszurd feltételeket támasztottak, melyeket a nyugati államok többsége sem tudott biztosítani – így például az egyházi esküvő elismerése vagy a felekezeti iskolák visszaállítása. Kusen szerint a jugoszlávokkal folytatott tárgyalások is ezek miatt a korlátolt vatikáni igények miatt akadtak el.”³⁸

Azt javasolta feletteseinek, hogy gyenge egészségi állapota és hajlott kora ellenére nagyon aktív forrását, aki politikai és emberi együttérzésről tett tanúbizonyságot, tegyék meg információs tanácsadónak. Úgy tűnt, hogy „Mozart” érdeklődik a római Magyar Akadémia iránt is, mely a Via Giulián található, az impozáns Falconieri Palotában, s amely a római magyar kémtevékenység fő központja volt.³⁹ Az 1962/63-as évadnyitó koncertre, melyet október 26-ára terveztek, kapott egy meghívót egy barátjával együtt, akinek azonban nem fedte fel a kilétét. „Fekete” arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista világ iránti kinyilvánított szimpátiája ellenére kapcsolatát a kelet-berlini követségen és a római szovjet nagykövetség állambiztonsági szerveinek referensén keresztül is ellenőrzik.

¹ A tanulmány eredeti címe: „Mozart”, *l'Ungheria e il Vaticano, 1962–1964. Il fascicolo di spionaggio come fonte storica*. (Fordította: Török Sára.) A fordítás második, befejező részét a *Betekintő* 2015/1. számában közöljük. ÁBTL 3.2.4. K-383. 12. „Fekete” operatív tiszt 1962. évi jelentésének másolata.

² Nemzetközi összefüggésben a legjobb források a következők: Riccardi, 1992; Stehle, 1993. Érdekes adalékok vannak Trasattinál (Trasatti, 1993). Az Ostpolitik jelentőségéről: Melloni (szerk.), 2006 (lásd elsősorban A. Melloni és G. Roccucci tanulmányát); G. Barberini, 2007. Erősen kritikus a magyar rezsim felé irányuló vatikáni nyitással szemben Adriányi, 2003. Az összehasonlíthatóság szempontjából nagy jelentőségű Agostino Casaroli Magyarországra vonatkozó bizalmas iratainak a magyar levéltárakból származó dokumentációval történő összevetése: Barberini (szerk.), 2008, 23–215. Az állam és az egyház kapcsolatainak hatvanas évekbeli

vonatkozásában lásd Cs. Szabó (szerk.), 2005. A kommunista időszakban elismert vallások jogi megítélésének kiváló elemzése: Sz. Köbel, 2005. A katolikus egyház és a kommunista hatalom viszonyrendszeréről Bánkúti–Gyarmati, 2010.

³ A Vatikáni Rádiótól érkezett hivatalos jelentés 2008. december 17-én: „*Gottfried Kusen 1949–1969-ig heti néhány alkalommal (német nyelvű bemondóként és fordítóként) a rádiós hírek munkatársa volt.*”

⁴ Az orosz kifejezés olyan hírszerző állást jelent, ami intézmény fedezte státuszt jelöl, ahol a személyzet kémkedési tevékenységet folytatott.

⁵ ÁBTL 2.8.1. 7383. Miután a budapesti egyetemen (1949–1953) bölcsész diplomát szerzett, Garzó belépett a biztonsági szolgálatba, ahol a „*katolikus reakcióval*” foglalkozott, és a katolikus vezetők 1956-os részvételét vizsgáló különböző bírósági eljárásokban vett részt.

⁶ A Reich titkos katonai szolgálata (melyik?) rezsimmel szemben egyre kritikusabb helyzetbe hozta a háború alatt, olyannyira, hogy felvette a kapcsolatot az angol titkosszolgálattal.

⁷ ÁBTL 3.2.4. K-383. 137–138.

⁸ 1961. november 5-i üzenetváltás. Zizola, 2000: 208.

⁹ ÁBTL 3.2.4. K-383. 12.

¹⁰ ÁBTL 2.8.2.1. 1072. Földes György 1962-től 1966-ig őrmesteri rangban (diplomáciai védelem alatt) „jogtanácsos”-ként tevékenykedett a római követségen.

¹¹ ÁBTL 2.8.1. 7383. 33–34.

¹² A brit esetről: Rainer, 2001: 69–86.; a kanadai esetről: Adam, 2008; Grúňová (szerk.), 2008: 122–141.

¹³ Barberini (szerk.), 2008: 25–36.

¹⁴ Erdemben Melloni, 2009. Angelo dell’Acquának a Szentszék titkárságán helyettesként betöltött szerepéről: Melloni (szerk.), 2004.

¹⁵ A Mindszentynek küldött távirat szövege Somorjai Ádám olasz–magyar kétnyelvű kötetéből: Somorjai, 2009: 174.

¹⁶ „*A bíborosok által a konklávé tárgyalta politikai problémák és a XXIII. János megválasztása miatti vatikáni politika orientációja és lehetséges fejlődése*”. Róma, október 15. (valószínűleg november 15. – S. B.) 1958. ÁBTL 3.2.4. K-1227. 18–19.

¹⁷ La Pirának azokban az években folytatott élénk diplomáciai tevékenységét is jól dokumentálja a pápához küldött számtalan üzenet: Riccardi–D’Angelo (szerk.), 2009.

¹⁸ Pankovics, 2005: 108–111. Bernabeinek a Szentszék és a kommunista blokk közötti kapcsolatok előmozdítása ügyében betöltött szerepéről lásd még Bernabei–Dell’Arti, 1999: 160–164.

¹⁹ Száll 1970-ig töltötte be Rómában a nagykövet szerepét. Miután hazahívták, disszidált, és feleségével Milánóban telepedett le. 1973-ban távollétében 15 év börtönre és vagyonelkobzásra ítélték az Olaszország részére végzett kémkedés miatt. ÁBTL 3.1.9. V-159771. 1–3. kötet. Az olasz Parlament egyik, a terrorizmussal és a vérengzésekkel foglalkozó 2001-es bizottsági beszámolója szerint Száll átállása az Olasz Védelmi Szolgálatnak volt köszönhető. 1975-ben Száll belépett a Propaganda 2. nevű fedett páholyba. A Köztársaság Szenátusa – Képviselőház, XIII. parlamenti ciklus, XXIII. dok. 64. számú. I. kötet, 3. könyv, 2001.100.

²⁰ Pankovics, 2005: 95. Az olasz–magyar kereskedelemről részletesen Bottoni, 2013.

²¹ Mindszenty az amerikai követségen őt meglátogató budapesti olasz követtől kapta meg a meghívást Csonka (szerk.), 1979: 263.

²² MNL OL 288. f. 32. cs. 14. ö. e. Simó beszámolója.

²³ Andrew–Mitrokhin, 1999: 651. A II. Vatikáni Zsinat alatti csehszlovák–magyar együttműködésről: Hal’ko2006: 81–87. A lengyel ügyről: Grajewski, 2008: 177–197.

²⁴ Arról, hogy Magyarország milyen szerepet töltött volna be Olaszország megtámadásában az ötvenes és hatvanas években, lásd Okváth, 2001: 689–706.; 2006: 34–53.

²⁵ Belügyminisztérium III/I. Hírszerző Csoportfőnöksége. A III/I-3. alosztály feladata volt, hogy Olaszország és Vatikán ellen kémkedjen. 1962 és 1964 között a III/I-3-D. alosztály végezte ezt, majd a hatvanas években több alkalommal átnevezték ezt a részleget. A hírszerzés szervezeti átalakulásáról bővebben: Tóth, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_2_toth_e (utolsó letöltés: 2014. október 12.)

²⁶ A zsinati atyák között jelen lévő informátorokról, az operatív tervekről és a magyar titkosszolgálatok rendelkezésére álló politikusokról, akik készek voltak 1963–64-ben a kétoldalú tárgyalások során nyomást gyakorolni a vatikáni hatóságokra, lásd: Fejérdy, 2011: 119–180. Lásd még Csorba, 2013.

²⁷ ÁBTL 3.2.4. K-383.14. Operatív jelentés. Róma, 1962. szeptember 28.

²⁸ Uo. 15.

²⁹ ÁBTL 3.2.4. K-383. 36. Az Alighiero Tondira vonatkozó, a Ministerium für Staatssicherheit (Stasi) által a magyar Belügyminisztériumnak 1963. június 13-án küldött információs tájékoztató másolata. Tondi 1954-ben a kommunista párt Központi Bizottságának meghívására Magyarországon tartózkodott. MNL OL 276. f. 54. cs. 283. ö. e.

³⁰ A konzervatív beállítottságáról ismert jezsuita Emil Schmitz 1954-től a Vatikáni Rádió német nyelvű szekciójának volt az igazgatója, majd vezette a dán, svéd és norvég nyelvű programokat is.

³¹ ÁBTL 3.2.4. K-383. 16. Operatív jelentés. Róma, 1962. szeptember 28.

³² Uo. 31.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-14963/17.

³⁴ ÁBTL 3.2.4. K-383. 39. Operatív jelentés. Róma, 1962. november 19.

³⁵ A II. Vatikáni Zsinaton való magyar jelenléttel Fejérdy terjedelmes tanulmánya foglalkozik: Fejérdy, 2011.

³⁶ ÁBTL 3.2.4. K-383. 20. Operatív jelentés. Róma, 1962. október 18.

³⁷ Uo. 21–22.

³⁸ Uo. 23.

³⁹ A földszinten az Alceste Santini újságíró által irányított sajtóiroda volt, az első és a harmadik emelet a Magyar Akadémia székhelye volt, míg a második emeleten az épület többi részétől teljesen elszigetelten adtak helyet a Pápai Magyar Intézetnek, melyet 1964-ig a második világháború után Rómába emigrált magyar papok vezettek, míg a Falconieri Palota második emeletén működő hírszerző tevékenységet a „Palota” fedőnevű objektív dossziékban dokumentálták: ÁBTL 3.1.5. O-20011, a „Velece” fedőnevűben pedig a római követségre vonatkozó operatív dossziékat: ÁBTL 3.2.5. O-8-200. A Pápai Magyar Intézet 1964 után beindult állambiztonsági behálózásáról Bandi, 2007: 174–188.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1.	Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai	7383	Garzó Ferenc
2.8.2.1.	BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai	1072	Földes György
3.1.5.	Operatív dossziék	O-14963/17.	„Canale”
		O-20011	„Palota”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	V-159771/1-3.	Száll József és társai
3.2.4.	Kutató dossziék	K-383	„Mozart”
		K-1227	„Alessandro”
3.2.5.	Operatív dossziék	O-8-200	„Velece”

276. f. Magyar Dolgozók Pártja iratai
54. cs. Titkárság iratai, 1948–1956
288. f. A Magyar Szocialista Munkáspárt iratai
32. cs. Külügyi Osztály (Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya, 1957–1989)

Nyomtatásban megjelent források

- A Köztársaság Szenátusa–Képviselőház, 2001
A Köztársaság Szenátusa–Képviselőház, XIII. parlamenti ciklus, XXIII. dok. 64.számú. I. kötet, 3. könyv.
- Csonka (szerk.), 1979
Napi jegyzetek. Amerikai követség 1956–1971. Szerkesztette: Csonka Emil. Vaduz, Mindszenty Alapítvány.
- Riccardi–D’Angelo (szerk.), 2009
Il sogno di un tempo nuovo. Lettere di Giorgio La Pira a Giovanni XXIII. (Szerkesztette: A. Riccardi és A. D’Angelo. Cinisello Balsamo (MI), San Paolo.
- Somorjai, 2009
Somorjai Ádám: Az apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. In *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Joseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. Tanulmányok és szövegközlések.* Budapest, METEM.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

- Bottoni, 2013
Stefano Bottoni: I rapporti commerciali italo-ungheresi durante la guerra fredda. Convergenze parallele? *Storicamente*, 9 (2013), art. 1, DOI 10.1473/stor430, http://www.storicamente.org/07_dossier/est/bottoni.htm

Hivatkozott irodalom

- Adriányi, 2003
Adriányi Gábor: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty*, Herne, Schäfer.
- Adam, 2008
C. Adam: *Eyes across the Atlantic. Hungary’s state security and Canada’s Hungarian’s, 1956–1989.*

-
- Andrew–Mitrokhin, 1999
C. Andrew – V. Mitrokhin: *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*. London, Penguin.
- Bandi, 2007
Bandi István: *Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambiztonsági módszertani megközelítésben. Egyháztörténeti Szemle, 2007 [VIII.]/1.*
- Bánkuti–Gyarmati, 2010
Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk. Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó.
- Barberini, 2007
G. Barberini: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso.* Bologna, Il Mulino.
- Barberini (szerk.), 2008
La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana. Szerkesztette: G. Barberini. Bologna, Il Mulino.
- Bernabei–Dell'Arti, 1999
E. Bernabei – G. Dell'Arti: *L'uomo di fiducia. Il retroscena del potere raccontati da un testimone rimasto dietro le quinte per cinquant'anni.* Milano, Mondadori. 160–164.
- Csorba, 2013
Csorba László: *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956.* Akadémiai doktori értekezés, kézirat.
- Fejérdy, 2011
Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Grajewski, 2008
A. Grajewski: *Security services of the Polish People's Republic against the Vatican in 1956–1978.* Grúňová, NLVD/KGB.
- Grúňová (szerk.), 2008
NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Service in Central and Eastern Europe 1945–1989. Anthology of the international and interdisciplinary Conference. Grúňová (szerk.) Bratislava, Nation's Memory Institute. 122–141.
- Hal'ko, 2006
Jozef Hal'ko: *A magyar és a csehszlovák titkosszolgálatok együttműködése a II. Vatikáni Zsinat „operatív feldolgozásában”.* In *Regnum – Magyar Egyháztörténeti vázlatok*, 1–2. 2006
- Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*”. *A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Melloni, 2009

A. Melloni: *Papa Giovanni. Un cristiano e il suo concilio*. Torino, Einaudi.

Melloni (szerk.), 2004

Angelo Dell’Acqua. Prete, diplomatico e cardinale al cuore della politica vaticana (1903–1972). Szerkesztette: A. Melloni. Bologna, Il Mulino.

Melloni (szerk.), 2006

Il filo sottile. L’Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli. Szerkesztette: A. Melloni. Bologna, Il Mulino.

Okváth, 2001

Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténeti Közlemények*, 4. sz. 689–706.

Okváth, 2006

Okváth Imre: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962. *Hadtörténeti Közlemények*, 1. sz. 34–53.

Pankovics, 2005

Pankovics József: *Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből (1956–1977)*. Budapest, Gondolat.

Rainer, 2001

Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. *Évkönyv IX*. Budapest, 1956-os Intézet. 69–86.

Riccardi, 1992

Riccardi: *Il Vaticano e Mosca, 1940–1990*. Roma–Bari, Laterza.

Stehle, 1993

H. Stehle: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*. EA. Zürich, Benziger.

Szabó (szerk.), 2005

A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szerkesztette: Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár.

Tóth, 2011

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz.

Trasatti, 1993

S. Trasatti: *La croce e la stella. La chiesa e i regimi comunisti in Europa dal 1917 ad oggi*. Milano, Mondadori.

Zizola, 2000

G. Zizola: *Giovanni XXIII. La fede e la politica*. Roma–Bari, Laterza.

A „horthysta katonatiszt” mint potenciális kém a Rákosi-korszakban

A Magyar Királyi Honvédség tisztjeinek 1945 utáni sorsát meghatározta „horthysta múltjuk” és az, hogy részt vettek a Szovjetunió elleni háborúban. Igazolási eljárásokon kellett átesniük, és sokukra internálás várt abban az esetben is, ha nem kellett a népbíróság előtt számot adniuk háborús cselekedeteikről. A kommunista hatalomátvétel után pedig tömeges eljárások indultak ellenük. Más „reakciós elemekkel” együtt a kommunisták saját hatalmi törekvéseik ellenségének tekintettek őket, és ennek megfelelően jártak el velük szemben.¹ A vádak egy része 1945 előttre datálódott, többnyire osztályharcos szempontból ítélve meg a tiszteknek az alárendeltjeikkel szembeni magatartását, sematikus, nem pontosított háborús bűnöket vagy németbarátságot és a „fasiszta múltat” számon kérve. A jelen bűneihez a szovjetellenesség és a népi demokrácia elleni tevékenység különböző formái sorolódtak, mint a Magyar Közösséghez vagy demokratikus pártokhoz való tartozás, az egyházakkal való együttműködés, kémkedés és szabotázs. Gyakori vád volt az angol-amerikai katonai támadásban és a Horthy-rendszer visszaállításában való reménykedés, valamint a kommunista párttal és vezetőivel való leszámolás szándéka is.² E nagy formátumú tervek a legjelentéktelenebb ügyekben is felbukkannak, és bár a perek többsége a kommunisták hatalmi céljait szolgáló koncepciók eljárás volt, függetlenül a vádlottak bűnösségétől vagy ártatlanságától, az iratok vizsgálatakor szembeötlő a jogszerűség látszatához, kereteihez való kényszeres – és irracionális – ragaszkodás.

A vizsgált iratokban feltűnően különválik a háborút követő évekre vonatkozó, valószínűleg tekinthető állítások rétege és a Rákosi-korszak külső és belső ellenségképét anakronisztikus módon visszavetítő, a kihallgatók által konstruált szövegrészek. Az 1945–46-ban nyugati hadifogságban levő katonák vélhették úgy, hogy még képlékeny a helyzet, hogy Magyarország sorsa nem dőlt még el, azt azonban csak a növekvő szovjet befolyás elkerülésének reménye tehetné hihetővé számukra, hogy az angolok és az amerikaiak – már a Szovjetunió ellen – folytatni fogják a háborút, vagy hogy támogatnának egy magyarországi fegyveres konfliktust. Ezen – visszatekintve utópisztikusnak tűnő – elképzelések-remények közzájön foroghattak a nyugati hadifoglyok körében, ám az valószínűtlen, hogy már akkor a népi demokrácia ellen szervezkedtek volna; bár nyilvánvaló, hogy nem azt tekintették kívánatos politikai rendszernek. Gyakran kerülhetett szóba az a feltételezés, mely szerint a nyugatról hazatérő tiszteket Szibériába fogják vinni, vagy a pilóták számára az a kilátás, hogy nem ülhetnek többé gépre.³ Ezek a félelmek motiválhatták a kémkedésre való vállalkozást is, ám a vallomásokban felidézett hírek nagy részének megszerzéséhez nem volt szükség különösebb konspirációra, hiszen azok az újságokban is szerepeltek: a földosztás, a vonatok zsúfoltsága, az egekbe szökő élelmiszerárak vagy az infláció nem volt titok a háború utáni Magyarországon. Úgy tűnik, a kémkedés lényege ekkor a naprakész információk összegyűjtése volt, bár az is felvetődött, hogy illegális „egyházi vonalat” építsenek ki Magyarországon.⁴

Egy korabeli per dokumentumai – előállítási és őrizetbe vételi javaslat, kihallgatási tervek, jegyzőkönyvek, a fogdahálózat jelentései, írásos vallomások, kiértékelések, vádirat, ítéletek – nem spontán keletkezett források, hanem a hatalom inspirációjára és akaratából jöttek létre. Az iratokból a politikai rendőrség és az igazságszolgáltatás működésének mechanizmusa mellett a koncepció felépülésének folyamata – és buktatói is – felsejlenek. Ezen források értéke sok szempontból vitatható, hiszen a szövegek – még ha szó szerinti idézetnek tűnnek is – többszörös szűrőn, illetve deformáción mentek át lejegyzésükig. Az elhangzottak írásba foglalásakor és a jegyzőkönyvek gépiratának elkészültekor is vannak szándékos és véletlen változtatások, hibák, nem említve az előzetes terveket, elvárásokat. A koncepciók eljárások irataiban foglaltak legnagyobb része eleve konstrukció, a megszólaló valós mondandója, szándéka és az eredeti szövegkörnyezet semmiképpen nem rekonstruálható pontosan, ám mégsem gondolhatjuk, hogy ezen dokumentumok nem tartalmaznak értékelhető információkat vizsgálódásunk tárgyához.

Az kétségtelen, hogy a nyugati katonai emigráció vezetői törekedtek az itthoni hírek beszerzésére, de az ellenséges politikai vagy kémtevékenységet folytatók jóval kevesebben lehettek, mint a fenti okokból elítéltek. A katonai kémügyekben a leggyakoribb vádak között szerepelt, hogy a gyanúsított együttműködött Martsa Sándor ezredessel,⁵ aki Magyarországra irányuló hírszerző hálózatot szervezett.⁶ Rajta kívül számos alkalommal felbukkant a francia „*vonalat*” képviselő Zákó András vezérőrnagy⁷ és Bak András,⁸ valamint Korponay Miklós⁹ neve is. Korponay még 1942-ben tervezte meg egy irreguláris, különleges alakulat – a kopjás mozgalom – létrehozását, amit 1944-ben Zákó András vezérőrnagynak a vezetésével valósítottak meg. A „*kopjások*” célja kis létszámú szabadcsapatok kiképzése után hírszerzés és a szovjet hadsereg hátában szabotázsakciók, bomlasztó tevékenység végrehajtása volt. A háború végén Ausztriába települve, majd hadifogságban is folytatták a szervezést, és felvették a kapcsolatot az angol és amerikai hírszerzéssel.¹⁰ A kopjás mozgalom 1949-ben beolvadt az év elején megalakult Magyar Harcosok Bajtársi Községébe (MHBK), folytatva annak tevékenységét.¹¹ Az emigránsok ügynökhálózat és futárok segítségével igyekeztek információkat szerezni Magyarországról, de 1948 és 1950 között az ÁVH és a Katonapolitikai Osztály hazai kapcsolataik nagy részét felszámolta.¹² Ennek ellenére az MHBK tovább folytatta tevékenységét, és a hazai eljárások sem zárultak le: 1950-től megindult a volt katonatisztek ellen a hidegháborús perek sokasága.

Ezek illusztrációjaként egy tipikus történetet idézek fel: Skriba Ferenc repülő százados 1952–53-as pere a légierők tisztjei elleni eljárások sorába illeszkedik,¹³ és kapcsolatba hozható a nyugati katonai emigrációra irányuló nyomozással is.¹⁴ Skriba személye egy 1950 novemberében kezdődött kémügy felgöngyölítése során került szóba, a per IV. rendű vádlottja, Németh István¹⁵ tett említést weissensteini találkozásukról. Felvetődhet a kérdés, hogy ha már ekkor ráterelődött a figyelem, miért nem együtt tárgyalták az eseteket. A dossziék anyagából erre eddig nem derült fény – hacsak az nem kívánt külön eljárást, hogy az említett per vádlottjai feltehetően végeztek futárszolgálatot és adatgyűjtést, Skriba viszont szinte bizonyosan nem lett beszerelve.

Az őt érintő eljárás előzményének tekinthető per középpontjában hét korábbi weissensteini hadifogoly állt. Az I. rendű vádlottat, dr. Lenk Jánost¹⁶ vallomása szerint Martsa Sándor 1946-ban, hazatelepülési szándékáról tudomást szerezve szervezte be: tízezer pengő díjazásért arról kellett adatokat gyűjtenie, hogy mi történik a hazatért katonákkal, milyen az ország politikai, gazdasági élete, mennyire

erős a határőrizet. 1945 és 1947 között többször járt Magyarországon, de 1945. október 6-tól már kettős ügynökként, miután a magyar elhárító szervek „megfordították”. E ponton kissé homályossá válik a történet, mert vallomása szerint erről tájékoztatva kinti kapcsolatait, továbbra is teljesített futárszolgálatot. 1947 áprilisában itthon ismét elfogták, és szökési kísérlet miatt közel egy évre internálták, de tevékenységével ott sem hagyott fel: internált társai közül sikerült három személyt beszerveznie a kopjások közé.¹⁷ Dr. Lenk János és társai ügyében 1952. április 25-én hirdettek ítéletet, őt hűtlenség és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés miatt első fokon halálra ítélték, de ezt másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítették.¹⁸

Témánk szempontjából a VII. rendű vádlott, Sz. D. személye is fontos: ő a legeredményesebb második világháborús magyar vadászpilóta volt, aki a 101., „pumas” repülőezredben szolgált.¹⁹ Sz. D.-t ezredtársai nyugati tevékenységéről faggatták, „rávallatták” Tóth Lajosra is.²⁰ Utóbbi egyike lett a nem sokkal később, 1951 februárjában szabotázs és kémtevékenység vádjával letartóztatott tizenhárom – zömében „pumas” – régi tisztnek, akiket a „repülős ügyben” állítottak bíróság elé.²¹ A fő vádpont szerint a honvédségbe beépülve „nyugaton maradt társaik megbízásából” kémkedtek, és arra készültek, hogy a bekövetkező háború esetén gépeikkel átálljanak a támadó angolokhoz.

A Skriba Ferenc repülő százados elleni eljárás menetében és a felmerült vádakban sok a hasonlóság a fentiekkel. Bár Németh István vallomásában rá nézve terhelő adat nem hangzott el, az ÁVH látókörébe kerülve nem sok esélye volt arra, hogy elkerülje a gyanúsítást. A koncepciók perек lefolytatása ezen a szinten is pontos koreográfia szerint történt: két vastkos dossziéja²² nagyszabású esetet sejtet, ám az iratokból a korban „átlagos” történet bontakozik ki: a háborút és a hadifogságot követő útkeresés, a kialakuló új viszonyok közötti eligazodás – beilleszkedés? – igényével tett lépések sora.

Skriba Ferenc háromgyermekes családapja, 1938-tól tartalékos, majd 1941-től a légierő hivatásos tisztje lett. 1945 tavaszán alakulatával Ausztriába vonult vissza, és hamarosan angol hadifogságba került. A magyar kórház gépkocsivezetője lett, a gyógyszer- és betegszállítások kapcsán viszonylag nagy mozgásszabadságot élvezve. 1945 októberében térhetett vissza Magyarországra, igazolása után jegyzői tanfolyamot végzett, majd Kőszegen helyezkedett el, 1946-ban a kommunista pártba is belépett. 1950-ben behívták a Magyar Néphadseregbe, mert a légierő 1949-ben megkezdődött, rohamléptékű fejlesztésében szükség volt a képzett pilótákra. Politikai okokból azonban már 1951-ben elbocsátották a régi tiszti állomány 80 százalékát,²³ és sokuknak bírósági eljárással is szembe kellett nézniük. Ez várt 1952-ben Skriba Ferencre is, akinek ügyét Németh István vallomása alapozta meg: „1945 júliusában részt vett a weissensteini táborban Vasvári volt altábornagy,²⁴ Martsa ezredes, Korponai Miklós vezérkari százados vezetésével tartott értekezleten, amelyen a Magyarország ellen irányuló felderítőmunkát és az ezzel kapcsolatos feladatokat tárgyalták meg.”²⁵ E megbeszélésen Németh szerint szó volt még Magyarország dunántúli részének az angolok és a Szent László hadosztály²⁶ által való megszállásáról is.

A vallomások tartalmát nyilvánvalóan befolyásolták a kihallgatók elvárásai, sugalmazásai és az „elv”, amely szerint pusztán a gyanúsított jelenléte egy feltételezhetően ellenséges környezetben elegendő bizonyíték bűnösségére. Ha ugyanis ott volt, együtt is kellett működnie az árulókkal/kémekkel.²⁷ Nem lehet

tudni, hogy Németh saját tapasztalatai alapján következtethetett arra, hogy Skriba Ferencet is beszervezték Weissensteinben, vagy kihallgatóinak nyomására állította ezt. Saját hírszerzői tevékenységéről nyilatkozva Németh István elmondta, hogy 1946 tavaszán azt a feladatot kapta Martsától, hogy a Magyarországról érkezett személyeket hallgassa ki. Csupán két esetről számolt be, amikor az instrukciók alapján katonai, politikai, gazdasági és ipari jellegű híreket gyűjtött.²⁸ Különösen érdekes az a néhány mondat, melyekben Németh Martsa Sándor helyzetértékelését idézi fel, mert amennyiben ez valóban 1946 tavaszán hangzott el, azt mutatja, hogy az ezredesnek igen pontos képe volt a kialakult viszonyokról, ugyanis arról beszélt, hogy a győztesek között „*lapuló ellentétek vannak, melyek a későbbiek során egész biztosan éles formában fognak megnyilvánulni. Beszélt arról, hogy Magyarországon jelenleg a Kisgazdapárt abszolút többséggel futott be a választáson, ennek dacára a hatalom nem Nagy Ferencé, hanem Rákosi Mátyás kezében van, aki szerinte Moszkva embere. Ugyancsak beszélt arról, hogy a magyar értelmiségiek helyzete a megváltozott magyarországi rendszerben teljesen kilátástalan, mert Magyarországon is ugyanúgy mint a Szovjetunióban, az értelmiséget likvidálni fogják!*”²⁹

A Martsával való kapcsolattartás gyanújába kevert Skriba Ferenc elleni eljárás megindítását a kor kívánalmainak megfelelően számos ideológiai töltetű váddal támasztották alá: „*Szülei 7 hold földdel rendelkező kulák-korcsmárosok voltak, apósa a múltban nyilas szervező volt, néPELLenes tevékenységéért 3 év börtönbüntetésre ítélték. Tényleges katonai szolgálatának letöltése után mint karpaszományos tartalékos tiszti iskolát végzett, tisztté avatása után 1938-ban továbbszolgálatot vállalt. A Horthy-hadseregben beosztottaival kegyetlenkedett, indokolatlanul kötetett ki embereket, géppisztollyal kényszerítette ki nyugatra beosztottait. Rendszeresen tesz Párt- és Szovjetunió-ellenes kijelentéseket. Baráti köre Párt- és Szovjetunió-ellenes volt horthysta tisztekből áll, akik legnagyobb része hírszerzéssel gyanúsítható.*”³⁰ A továbbiakban hangsúlyozzák azt a tényt, hogy angol fogságba került, és a „*Szövetséges Haderők Katonai Kormányhivatala*” által kiadott, a CIC³¹ által is láttamozott különleges igazolvánnyal rendelkezett. A későbbiekben disszidálás elősegítésével és államtitok megsértésével is bővült a vádak sora.

Skriba Ferenc ügyének dokumentációjában a szokványos nyomozati és bírósági iratok mellett fogdahálózati jelentések is nagy számban találhatóak. Az őrizetbe vett katonatiszt bizalmába férkőző, annak hangulatát, magatartását, az ügyével kapcsolatos megnyilvánulásait jelentő zárkatárs – fedőneve „Bozsó István” – feltehetően maga is fogoly volt, akit ígéretekkel vehettek rá az ügynöki szerep vállalására. Jelentései ugyanis nem arról tanúskodnak, hogy kényszer alatt cselekedett: kommentárjai, személyes-személyeskedő megjegyzései, sőt a kihallgatóknak szóló tanácsai készséges együttműködőt sejtetnek. Kiletét nem sikerült feltárni, saját szerepére, életének tényeire vonatkozó megjegyzést pedig ritkán közöl jelentéseiben. Bár többször említi, hogy 1945 előtt a katonai hírszerzés tisztje volt, jelentéseinek stílusa, megszövegezése alapján okunk van kételkedni abban, hogy iskolázott ember volna. Azt sem tudjuk, valóban tett-e olyasmit, ami miatt bíróság elé állíthatták volna – fedőtörténete meghiúsult disszidálási szándékról szól. Politikai megnyilvánulásai egyértelműek: rendszerhűségét különféle módokon és bizonyára nem véletlenül több alkalommal is kifejezésre juttatja. Az ügy vizsgálata szempontjából e dokumentumok azért fontosak, mert nagyon jól kiegészítik egymást a kihallgatási tervek és jegyzőkönyvek, valamint a zárkatárs jelentései, melyek ügynöknek a kihallgatás menetében játszott szerepéről is informálnak.

1952. január 31-én készült el az első, Skriba Ferencre vonatkozó kihallgatási terv.³² Az ebben felsorolt kérdések a továbbiakban is ismétlődnek majd: életrajzi adatai mellett múltbeli magatartása, nyugatra településének tényei, ottani tartózkodási helye, társai érdekelték az ÁVH-t. Adatokat kértek a hadifogolytáborokról, a megszállási zónákról, weissensteini látogatásáról, a számára kiállított igazolványról, s végül a Szent László hadosztályról, a kopjásokról, a pumásokról. E napon kelteződött „Bozsó István” első jelentése³³ is. Beszámolója szerint Skriba Ferenc *„felzaklatott idegállapotban jött be. Állítása szerint semmi olyasmit nem csinált, ami miatt letartóztathatták volna.”* Reménykedik abban, hogy hamar kiengedik, de azt is elképzelhetőnek tartja, hogy hamis tanúvallomások alapján bent tartják. Próbálja kitalálni, miért tartóztatták le, legvalószínűbb okként egy 1951. decemberi megjegyzését említi, amikor bírálta egy szovjet repülési szakszöveg hibás fordítását. Mint később megtudta, ezt rossz néven vették, és elképzelhetőnek tartja, hogy emiatt hozták be. Családjára hivatkozva azt állította, miattuk se tett volna semmi büntetendőt. Zárvatársától aziránt érdeklődött, verik-e a foglyokat – „Bozsó” azt válaszolta neki, hogy őt korábban megfenyegették ezzel. Skriba másnapi kihallgatásán³⁴ csak annyit mondott el, hogy a hefti magyar kórház gépkocsivezetőjeként mozoghatott szabadon az angol zónában – a sokat emlegetett *„CIC igazolványt”* is ezért kapta. Weissensteinből csak egyetlen ismerősére emlékezett, még a táborvezető neve sem jutott az eszébe.

„Bozsó István” február 1-jei jelentéséből³⁵ tudjuk meg, hogy Skriba Ferencet éjszakánként hallgatták ki, s hogy letartóztatását továbbra is tévedésnek tartja. Állítja, hogy bűncselekményt nem követett el, elmeséli élettörténetét, benne azt is, hogy 1950-ben a több fizetés és egyéb anyagi előnyök reményében lett ismét hivatásos tiszt. „Bozsó” válaszul saját fedőtörténetét adta elő, mely szerint a Ganz Villamossági Művek statisztikai hivatalában dolgozott, és az itthoni állapotok miatt disszidálni akart. A jelentésben további tervét is vázolta: *„Ahogyan mélyül ismeretségünk a továbbiakban, úgy közlöm vele a további »történetet« az eligazítás értelmében.”* „Bozsó” idézi Skribának a kihallgatójára tett megjegyzését is: *„...azt a rosszindulatú magatartást, amivel előadója a kérdéseket taglalta, nem merte volna feltételezni. Sérti, hogy nem hisznek neki, elmondása szerint már bánja, hogy hazajött. Úgy tűnik, rájött, miről is szól letartóztatása: félre akarják állítani, mert ő az utolsó régi tiszt a repülőtéren.”*

Az ugyancsak február 1-jén készült vizsgálati terven³⁶ egy kézírásos, bíráló széljegyzet találkozó, olvashatatlan aláírással: *„Hevesi szds. elvt. Csináljanak másik, valóban vizsgálati tervet, mert ez nem az! A feladatok össze vannak keverve, az intézkedések sablonosak, egyáltalán nem kielégítőek.”* A négyoldalas iratba több helyen belejavítottak, megváltoztatva a vizsgálat feladatainak megfogalmazását, sorrendjét. A terv aláírói Szigeti Jenő és Zagg János államvédelmi főhadnagyok voltak, a későbbiekben – talán a kritikai megjegyzések hatására – Zaggot felváltja a kihallgatási eljárást végigvivő Velyó Sándor államvédelmi főhadnagy. Ettől függetlenül továbbra is előfordulnak számon kérő megjegyzések, javaslatok az iratokon, míg Velyó a *„hálózati elvtársak”* odafigyelését hiányolja: *„...Skriba ügyében több esetben kértem az illetékes hálózati osztály alosztály vezető elvtársat, hogy küldje át hozzám az ügy illetékes előadóját. Azonban csak ígéretet kaptam, de az illetékes elvtárs nem jött el hozzám.”³⁷*

A tervben összefoglalták az ügy előzményeit, megfogalmazták a vizsgálat célját: felderíteni Skriba Ferenc múltját, hírszerzői munkáját és egyéb, népköztársaság-

ellenes cselekedeteit. Kihallgatásain a továbbiakban állandó elem az 1945 nyarán lezajlott weissensteini látogatással kapcsolatos kérdéssor, firtatva „a Magyarország ellen irányuló felderítő munkát és ezzel kapcsolatos feladatokat”. A „CIC igazolvány” alapján bizonyítottnak látják az angol kémkapcsolatot, meglétét csak Skriba beszerzésével tudják magyarázni, s kihallgatói azt is feltételezik, ő is beszerezett másokat. Lehetséges kapcsolatai közül leginkább Martsa Sándorra vonatkozó információkat akarnak szerezni. Minden alkalommal hivatkoznak a Németh István vallomásában szereplő „tényre”: Martsától feladatokat kapott Weissensteinben. A tervben említett vádak bizonyításához a zárkaügynöktől kapott jelentések egyelőre nem járulnak hozzá.

Skriba Ferencet február 2-án³⁸ háborús és népellenes bűncselekmények elkövetésével vádolták meg, mert kesztyűlopás miatt kiköttette egyik emberét. Parancsnoki kötelezettségeit – így a kapott tájékoztatóknak az alakulat előtt való kihirdetését, ezzel a háborús propaganda hirdetését is – terhére rótták, és beismertették vele ezen „bűneit”. „Bozsó” aznapi jelentése szerint³⁹ hangulata változó volt. Tréfált, és miután rájött, hogy az őrség figyeli őket, színészkedett is. Úgy tűnik, még hitt abban, hogy pere jogszerűen fog lezajlani: abban reménykedett, hogy a bíróság előtt visszavonhatja fenti vallomását. A két nappal későbbi fogdahálózati jelentésben⁴⁰ az áll, hogy Skriba magába mélyedt, szótlan, hiányzik neki a családja. „Bozsó” szerint egyre kevésbé óvatos, mert eddig őelőtte is állandóan hangoztatta a népi demokráciához való hűségét, de most arról beszélt, „az események nem húzódnak tovább egy évnél”. Elmondta, hogy újabb bűncselekményt olvastak fejére – még egy kiköttetést, mellyel azonban a hadbírósgától mentette meg beosztottját –, de „ennek dacára viccelődött és kedélyeskedett.” „Bozsó” gyanakvóan jegyzi meg: „Nem akarok ferde irányú következtetéssel élni, de az a színezete van a dolognak, mintha örülne.” Jellemzi is a megfigyeltet: „Elméleti felkészültsége egészen jó. Inkább gyakorlati tapasztalásokon keresztül csiszolódott ki. Szeret magabiztosan nagyhangú lenni, sok esetben nagyzó magatartást tanúsít. Nincsen különösebben kétségbe esve, helyzetét eléggé tisztán látja...”

Február 5-én derült fény arra, milyen legális indoka volt Skribának a weissensteini látogatásra az inkriminált időpontban: ⁴¹ Bojárshki Dezső orvos százados és Boldizsár András orvos főhadnagy sofőrjeként járt ott. Ők az amerikai zónában tartózkodó családtagjaik áthozatalához szükséges engedélyeket akarták Weissensteinben elintézni, és három beteget is szállítottak, tehát indokolt volt az út. Ennek ellenére a kihallgató belekötött Skriba Ferenc vallomásába, és nem akarta elhinni, hogy hét év elteltével nem emlékszik a nevekre, útvonalra, a táborbeli gyakorlatra. „Bozsó” következő jelentése⁴² jól illusztrálja a megvádolt ember reakcióit: hogyan próbálja értelmezni a vele történeteket, logikus válaszokat keresve a vádakra. Skriba nem veszi (veheti?) észre, hogy a konstruált történetet akkor is felépítik, ha semmilyen használható információt nem ad hozzá.

A továbbiakban ismét kihallgatták Németh Istvánt, aki megpróbálta felidézni 1945 nyári, weissensteini találkozásukat. Úgy emlékszik, Skriba ekkor nemcsak vele, hanem négy vádlott társával is megbeszélést folytatott, és elmondása szerint látott egy feljegyzést, melyből arra következtetett, hogy Martsa ezredes feladattal bízta meg, de arról nem tud, hogy be is szervezte volna. Ennek ellenére a tábor vezetőivel való tárgyalás résztvevői között is megemlíti Skriba nevét, márpedig ekkor „Magyarország dunántúli részének az angolok segítségével történő megszállását

tárgyalták meg”.⁴³ Ezek nyilvánvalóan terhelő tények voltak Skribára nézve, pedig a későbbiekben kiderült, „feladata” csupán egy Heftbe szóló levél kézbesítése volt.

Az idő előrehaladtával a zárkaügynök jelentései egyre színesebbek lettek, egyre részletesebben taglalja a hallottakat, és fogalmazza meg Skribával kapcsolatos következtetéseit: *„Magatartása ügyének tényleges valóságával kapcsolatosan mereven elzárkózó. Arckifejezésén szinte látszik, hogy hogyan igyekezik előttem a kihallgatásával párhuzamosan, a lent hangoztatottaknak megfelelően lépést tartani. Megfontoltan, tudatossággal csak olyan dolgokról tesz említést, mellyel a kihallgatáson is »operál«. Aztán utólagosan is hozzáfűzi, hogy »állandóan figyelnek bennünket«. [...] Általában egész lényén, ahogy megnyilvánul, látszik, hogy félre akar mindenkit vezetni, még önmagát is. [...] Elejtett kijelentései és előre kiszámított kérdéseimre is sok esetben kerülő úton válaszol, és ha ténylegességgel adja meg rá is a választ, akkor azt nem tudatosan teszi. Van annyira általánosságban »dörzsölt«, hogy idefent elhallgatott dolgait, csak úgy egyszerűen nem adja le az alig egy hét óta megismert zárkatársának. Elkövetkezendő vele szembeni feladatom legközelebbi feladata [sic!], miután a kérdezősködést viszonylag állandóan felszínen tartom, hogy a kettőnk között levő kapcsolatot igyekszem még jobban mélyíteni, mert jelen esetben zárkózottabb egyénnel állunk szemben.”*⁴⁴ E részlet kapcsán utalok vissza azon megjegyzéseimre, hogy „Bozsó” állítása – miszerint a 2. vkf. osztály tisztje volt – kétségbe vonható a jelentések többnyire zavaros fejtegetése, értelmetlen fordulatai, primitív megfogalmazása és számtalan hibája miatt.

Az újabb vizsgálati tervben⁴⁵ és a kihallgatásokon is ismétlődnek a feladatok és a kérdések, „Bozsó” jelentéseiben azonban feltűnnek új elemek, melyek a vádlott lelkiállapotának, viselkedésének megváltozásáról árulkodnak. Skriba újra és újra leszögezi: nem fog olyan dolgokat beismerni, melyeket nem követett el, és hogy bizonyára *„horthysta tisztként”* gyanakodnak rá.⁴⁶ Tipikus fordulat érlelődik: olyan témákról beszél, melyek megerősíthetik az ellene esz-kábált vádakát: arról, hogy az időjárás (nagy hó volt) alkalmas lenne a nyugatiaknak a támadásra, és *„gyerekes tervezetésekbe kezdett”* a közeli háború utáni helyzetet elképzelve: esetleg ő lesz Kőszeg polgármestere vagy apósa utóda-ként főerdész.⁴⁷ Február 19-ére jutott el odáig, hogy kijelentette: *„...borzalmas állapotok ezek – folytatja – minden konkrétum nélkül letartóztatták csak pusztán annak a gyanújával, hogy esetleg be van szervezve, mert három ízben járt W.-ben mikor szállított valamit.”*⁴⁸ Február 20-án fizikai erőszakról is beszámolt „Bozsó”-nak: korábban az éjszakai kihallgatásokat, a vég nélküli állattatásokat⁴⁹ említette, ekkor viszont azt is, hogy egyik kihallgatója megrúgta. A weissensteini történet folytatását is ekkor mondta el „Bozsó”-nak: Bojárszki Dezső családját keresve, már az amerikai zónában, Skriba elszakadt társaitól, akiket az amerikaiak igazoltattak, és mert nem találták rendben az előzőleg az angoloktól kapott zónaátlépési engedélyüket, őrizetbe vettek. Skriba kétféle verziót is előadott a folytatásról: az egyik szerint az ő bátor fellépése, a másik szerint weissensteini kapcsolataik révén szabadultak ki társai.⁵⁰

Február 22-én⁵¹ „Bozsó” feljegyezte a fogoly ismételt panaszát: *„legvadabb elgondolásába se jutott volna eszébe, hogy »így« fognak vele »kitolni«”. Skriba vergődését érzékelteti kétségbeesett ötlete: a jelentés szerint arról sző tervet, hogy levelet ír Rákosinak, kérve, ügyét „párttaghoz méltóan vizsgálják felül”. Az ismerősének, Piros László⁵² sógornőjének címezett üzenetet kidobná az ablakon, remélve, eljut egészen Rákosiig. „Bozsó” értetlenül szemléli a zárkatársa viselkedésében bekövetkező változást, minden empátiát nélkülöznek vele*

kapcsolatos megjegyzései. Kétségbe vonja szavait, ironikus megjegyzéseket tesz rá, de az nem derül ki, volt-e személyes motivációja ellenséges viselkedésének.

A kihallgatások alapján 1952. február 22-én született meg Skriba Ferenc szigorúan titkos őrizetbe vételi javaslata.⁵³ Ebben – az előállítási javaslatból ismerős tények mellett – már vallomására is hivatkoznak: *„Beismerem, hogy a beosztottaimmal szemben embertelen fenyegetési eszközöket alkalmaztam, továbbá a fasiszta háborús célok érdekében propagandát fejtettem ki.”* „Bozsó” jelentése alapján idézik – ilyen formában feltehetően soha el nem hangzott – szavait: *„A vele együtt levő fogdahálózat előtt állandóan a »rendszerváltásról« beszél, és hogy ő milyen funkciót fog majd annak idején betölteni. Kijelentette a fogdahálózat előtt azt is, hogy több alkalommal foglalkozott már a hazaárulás szándékával, amit kizárólag a családjára való tekintettel nem követett el, de most már erősen bánja, hogy azt nem hajtotta végre.”* (Kiemelés – P. J.)

„Bozsó István” továbbra is Skriba cellatársa maradt, célja olyan helyzet megteremtése volt, melyben az „elszólja magát”. Módszerei közé tartozott, hogy valótlanságot állítva provokálta, máskor a hiúságára vagy gyengeségére apellált, de volt, hogy régi emlékek, dalok felelevenítésével keltett nosztalgikus hangulattól várta a megfigyelt kitárulkozását. Megpróbált szorongást is ébreszteni benne, arra hivatkozva, hogy mint katonatiszt komoly felelősségre vonásra számíthat.⁵⁴ Mivel úgy érzi, így nem sikerült célba érnie, a következő zavaros tervet vázolta jelentésében: *„...a továbbiak folyamán úgy fogom meg a kérdést, [...] hogy azzal a »polgári-szellemi fölényel«, melyet úgy életem folyamán, de túlnyomórészt jelen munkáim levezetésén keresztül felszedtekkkel, melyet ellestem az őrizeteseiktől és eddigi letartóztatott »társaimtól«, egyszerűen letöröm a szarvát.”*⁵⁵ Másnap iránymutatást kért, hogyan viselkedjék a megváltozott helyzetben: *„Minden kétséget kizáróan olyan kijelentéseket tett ügyére vonatkozólag, melyet aztán a későbbiekben teljesen megmásítva mondott el. Éreztessem-e vele azt, hogy megbántva érzem magamat akkor, amikor én közléseket teszek neki, vagy pedig hagyjam a kérdéseket szabadon kialakulni magától?”*⁵⁶

1952. március elejére Skriba Ferenc depresszióssá vált, egyre csak ártatlanságát hangoztatta. Az ügynök szerint azért kevésbé magabiztos, mert rájött, hogy az ÁVH-nak vannak információi a weissensteini táborban történekről. Ugyanakkor nyíltabban beszélt „Bozsó”-val, aki azt közölte vele, hogy 1945 előtt a 2. vkf. osztályán teljesített szolgálatot. E jelentés egyes részei is teljesen érthetetlenek, zavarosak, mint például a következő mondat: *„Erre vonatkozólag már nem tudtam választ kicsikarni belőle, mert bár eljutott az értelméig valószínűen a hozzáfűzése, de elmerült gondolatainak »megközelíthetetlennek hitt sötétségébe«.”*⁵⁷ Skribának minden oka megvolt a lehangoltságra, bezárkózásra, mert ekkor vált számára egyértelművé a vád, mely szerint 1945-ben hadifogolyként beszervezték, majd hazaküldték, fő feladata a disszidensek segítése lett volna. „Bozsó” a továbbiakban tanácsokkal látta el az elbizonytalanodó és nyilvánvalóan megijedt Skribát, aki úgy vélte, a háború alatt elkövetett *„népellenes tetteiért”* – a két fenyegetésért – el fogják ítélni, az 1949-es disszidálási ügy még *„kialakulatlan formáját éli”*, a weissensteini összeesküvésben való részvételére pedig nincsenek bizonyítékok. Továbbra is azon morfondíroz, hogyan korigálhatja majd a tárgyaláson a kihallgatási jegyzőkönyvet – észrevette ugyanis, hogy abba olyan kérdés és válasz is bekerült, ami nem hangzott el. Skriba tehát továbbra is próbál logikusan cselekedni. „Bozsó” pedig – saját fedőtörténetének megfelelően – a disszidálási ügyel provokálja: *„Az eligazításnak megfelelően továbbfejlesztettem ügyemet. És miután a teljes letörtség látszatát*

igyekeztem mutatni, kifejezésre juttattam, hogy az eddigi ügyrészemet lezárták, és áttértek újól a határátlépési kísérletem részleteire. És azt feszegetik, hogy miért éppen Nagyszölnök irányában mentem a határ felé, mikor Szentgotthárdnál átlépve a szovjet zóna sokkal keskenyebb. Itt engedni sejtettem neki, hogy arrafelé azért tartottam, mert meghatározott helyen vártak rám akik kíségettek volna a határon.”⁵⁸ Ezzel sikerült is fogolytársát beugratnia, mert az helyismeretét eláruló tanácsokkal látta el, javasolva, mondja azt, hogy a határ kanyarulata és a sorozatos igazoltatások elkerülése miatt választotta meg útvonalát.

Skriba egyre nyugtalanabbá vált – „Bozsó” március 10-én úgy írta le, hogy „a sarokbaszorítottak tépelődése” jellemzi. A zárkaügynök eufemisztikusan „ráhatásoknak” és „kihallgatási formáknak” nevezi az atrocitásokat, az alváshiányt, bántalmazást, sötétzárkát. Az erőszakos kényszerítő eszközök mellett Skribánál is próbálkoztak ígéretekkel: egy szembesítés után egyik kihallgatója „prédikációt” tartott neki, és utalt arra, hogy vallomása esetén minimális ítélettel megúszhatja a dolgot, sőt van rá lehetősége, hogy az ötéves terv befejezésekor esetleg amnesztiában részesülhet. Skriba zárkabeli megjegyzése szerint ez csak „nyomozati fogás” lehetett, s abban is kételkedik, hogy az ötéves tervet befejezik. Ezen a napon „Bozsó” majdnem lebukott fogolytársa előtt, mert reggel az ő – abban a hitben, hogy fogolytársa kihallgatáson van – megkérdezte tőle, hogy kér-e két kenyeret.⁵⁹ Az eset elkerülte Skriba figyelmét, az ügynök iránti bizalma megmaradt, sőt egyfajta természetes szolidaritás is kialakult részéről, pedig „Bozsó” egyre átlátszóbb módon, nyíltan manipulálta.

A kihallgatási jegyzőkönyvekben márciusban egyre összefüggőbb változatokban kezd feltűnni az 1945-ös kémkedési história. Az iratok megszövegezése az első pillanattól nélkülözte a hitelességet-hihetőséget, de ezekben a napokban végképp irreálissá vált, annyira egyértelmű, hogy a jegyzőkönyvek nem a valóban elhangzottakat tükrözik, hanem konstruált szövegek. Am a másfél hónapja tartó vizsgálati fogság felőrölte Skriba ellenállását, és március 11-én inkább bevallotta, amivel vádolták, csak legyen vége a kihallgatásoknak.⁶⁰ „Bozsó” március 12-ei jelentésében idézi Skribának az egyik tanúvallomással kapcsolatos megjegyzését. Mátray Károly, Martsa Sándor segédtisztje beszélt kihallgatásakor a kopjásokról, és „félrevezetett magyaroknak” nevezte őket, mert már látja: itthon éppen ellenkezője folyik annak, mint amit a nyugati emigrációban híresztelnek. Skriba kommentárja a következő volt: „...vajon szegényből mi válhatta ki, hogy ekkora marhaságokat papírra vetett: a kötélről menekült-e meg ezáltal vagy pedig egy minimálisabb ítélet reményében tette?”⁶¹ Az eset érdekessége, hogy 11-én valószínűleg ő maga is hasonló indíték alapján dönthetett arról, hogy beismerő vallomást tesz.

Hangsúlyozandó, hogy magyarországi hírszerzésre irányuló tevékenység valóban volt a weissensteini táborban – de hogy ebben Skriba részt vett volna, azt semmilyen bizonyíték nem támasztotta alá. A következő napokban igyekezett korigálni beismerő vallomását, rossz emberismerőnek és megfigyelőnek mondvá magát. Öt nappal később vissza is vonta vallomását: „Nem tudok tovább hazudni. Beismerem, hogy a megelőző kérdésekben hazudtam. Mivel semmiféle feladatot Martsa ezredestől nem kaptam. Azért hazudtam, mert a kérdésekre választ kértek, nem fogadták el, hogy nem emlékszem a dolgokra, így kigondoltam egy valószínűséget. Állítottam azt, hogy feladatot kaptam. Beismerem, hogy ezt azért tettem, hogy abba hagyják az ilyen irányú kérdéseket. Fenntartom azonban vallomásomnak azt a részét, hogy én a kintlevő magyar hadfoglyok között propagandát fejtettem ki, anélkül, hogy erre bárki is felkért volna. Ezt beállítottágomnál fogva tettem.” Annyit

tett hozzá, hogy ő csak a családja miatt jött haza, más oka – kémkedés, futárszolgálat – nem volt erre.⁶²

„Bozsó” jelentései – zavarosságuk ellenére – híven tükrözik Skriba törekvését, hogy megpróbálja irányítani sorsát. Beismerő vallomását a zárkában azzal indokolta, hogy „látta, ezeknek ez kell”. Az ügynök szerint előtte is igyekszik „mellébeszélni”, és úgy véli, csak azért tett beismerő vallomást, mert a végsőkéig kimerült.⁶³ Anyi könnyebbsége volt, hogy – mint az ügynöknek elmondta – nem mindegy, melyik szobában „állítják”. A közelebbiben meghallja ugyanis, amikor az őt ellenőrizni indul – megnyikordul a széke –, ezért ő is „ülve állhat”.⁶⁴ Megjegyzésének következménye: néhány nappal később már arra panaszkodott, mennyire fáradt – a jelentés nyomán nyilván jobban odafigyeltek arra, hogy ne tudjon pihenni.⁶⁵

1952. március 20-án Skriba ismét beismerte: voltak olyan feladatok, melyeknek az elvégzésébe beleegyezett, mivel egyetértett azokkal. Ilyen volt például a Magyarország gazdasági és politikai helyzetéről való információszerzés vagy a Kisgazdapárt támogatása.⁶⁶ Kihallgatói azonban nem voltak elégedettek vele, mondván ezt egyszer már visszavonta, tehát hazudik. Magánzárkával, sőt akasztással fenyegetőzve⁶⁷ próbálták kicsikarni vallomását. Április 2-án derült ki, hogy Skriba összesen négy alkalommal, hivatalos ügyben járt Weissensteinben, és állította, semmilyen politikai megbeszélésen nem vett rész.⁶⁸ További kihallgatásain sem sikerült megtörni ellenállását, végül 1952. április 22-én készült el ügyében a szigorúan titkos befejező javaslat.⁶⁹ Ebben szerepelt a beosztottaival való durva bánásmód és a Szovjetunió elleni propaganda beismerése, de a háborús vagy népellenes bűncselekmények tagadása is és az, hogy a tanúvallomások sem erősítik meg a kémkedés gyanúját. Kihallgatója, Velyó Sándor főhadnagy ezek alapján javasolta a vizsgálat befejezését és Skriba átadását a Katonai Ügyészségnek. Az ügy kiértékelését ugyanő készítette el, s ebben szükségesnek tartotta „Az ügyben folytatott hálózati munka hiányosságai” címmel összefoglalni a hátráltató tényezőket. Véleménye szerint az ügyet nem kezelték komolyan: „...miután a nevezett a vizsgálati osztályra került egyetlen egy esetben sem jöttek el a hálózati elvtársak az eredményt illetve az eredménytelenség okait átbeszélni. esetleg segítséget nyújtani a helyi ismeretek alapján.” „A vizsgálati munka hiányosságai” között megemlítette: „Az ügy kezdetén nem minden esetben lett készítve napi kihallgatási terv, vagy ha lett is az nem volt alapos, sok kérdéseket [sic!] ölelt fel. Azok nem a már előzőleg tett vallomások alapján készültek el.” Hibák történtek a szembesítésekénél és a tanúkihallgatásoknál is, véleménye szerint ezért nem lehetett az ügyet igazán eredményesen lezárni.⁷⁰ Mivel kezdetben nem ő vezette a kihallgatásokat, utóbbi kritika leváltott elődjének szól.

A vádirat végül 1952. szeptember 2-án⁷¹ készült el. Skriba Ferencet hadbíróság elé állították, az elsőfokú ítéletet 1953. április 1-jén,⁷² a másodfokút 1953. június 1-jén⁷³ hozták meg. A vádak a következők voltak: háborús bűntett, a demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés előkészítésére alkalmas cselekmények elkövetése, összeesküvés és kémkedésről való feljelentési kötelezettség elmulasztása, folytatólagosan elkövetett izgatás, kétrendbeli tiltott határátlépéshez való segítségnyújtás és államtitok megsértése. Első fokú ítélete háborús bűnökért és a népi demokratikus államrend, valamint államtitok megsértéséért 15 év börtönbüntetés volt, mellékbüntetésként 10 év eltiltás a közügyek gyakorlásától, lefokozás és vagyonelkobzás, másodfokon 6 évre ítélték a mellékbüntetések meghagyásával. Börtönbüntetése mérséklésének oka az volt, hogy bizonyítottság hiányában a háborús bűnök vádja alól felmentették, maradt az izgatás, a népi

demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés feljelentésének elmulasztása és az államtitok megsértése. Skriba Ferenc börtönbüntetését 1953-ban a felére csökkentették.⁷⁴

Ügyében a kérdés végig az volt, hogy mely vádak alapján tudják elítélni, és nem az, hogy bűnös-e – azt előre eldöntötték. „Horthysta” katonatiszt és légiőrös múltjával, úgy tűnik, semmiképpen nem maradhatott ki az áldozatok, a meghurcoltak sorából akkor sem, ha kémtevékenységet végül a szoros fogdahálózati megfigyelés ellenére sem tudtak rábizonyítani. Annak feltárása, hogy további életútját hogyan befolyásolta elítélése, további kutatást igényel, operatív kartonjára azonban két alkalommal – 1970-ben és 1987-ben – felkerült, hogy mentesül a hátrányos jogkövetkezmények alól. Ez alapján valószínűsíthető, hogy 1956-ban nem exponálta magát; az újabb stigmát jelentett volna a nyilvántartásban.

¹ A tanulmány az „Egy Rákosi-korszakbeli kémper a zárkaügynök békaperspektívájából” (*Acta Historica*, Tomus CXXXI. Szerk. Almási Tibor. Szeged 2010. 67–82.) című munka bővített változata. A témáról részletesebben: Okváth (szerk.), 2001; Gyarmati és társai (szerk.), 2013; vonatkozó tanulmány: Ötvös, 2012.

² Pihurik, 2013: 456–472.

³ ÁBTL 3.1.9 V-85140/1. 102–105. Kihallgatási jegyzőkönyv Szentgyörgyi Dezső 1950. december 15-ei vallomásáról. 103.

⁴ ÁBTL 3.1.9 V-85140. 44–52. Kihallgatási jegyzőkönyv dr. Németh István 1950. november 4-ei vallomásáról. 51. Dr. Németh István hallomás alapján azt is állította, Mindszenty József „*hirdette vagy akarta*” az angolszász megszállást Magyarországon. Uo. 71–73. Kihallgatási jegyzőkönyv dr. Németh István 1950. november 18-ai vallomásáról. 72.

⁵ Martsa Sándor (1893–1969) ezredes, az ausztriai Weissensteinben levő C hadifogolytábor megszervezője, majd parancsnoka volt.

⁶ Zsitnyáni, 2002: 1087.

⁷ Zákó András (1898–1968) vezérőrnagy, 1944. október 16-tól a Honvéd Vezérkar 2. (hírszerzés, kémelhárítás) osztályának és az Államvédelmi Központnak a vezetője volt.

⁸ Bak András (1912–?) vezérkari százados.

⁹ Korponay Miklós (1919–1987) vezérkari százados, a magyar katonai emigráció egyik fő szervezője.

¹⁰ Haraszi (szerk.), 2007: 309–310.

¹¹ Az MHBK 1949. január 1-jén alakult meg kisbarnaki Farkas Ferenc (1892–1980) vezérezredes vezetésével.

¹² Zsitnyáni, 2001: 185.; Ötvös, 2012: 64–65.

¹³ Markó, 2001: 163–164.

¹⁴ Zsitnyáni, 2001: 178.

¹⁵ Dr. Németh István (1905–?) jogász, a háború idején tartalékos tisztként több beosztásban szolgált, 1943-tól hadbíróként, 1945 májusában esett angol hadifogságba. A peranyag társaira is vonatkozó, jelentős része megtalálható dossziéiban: ÁBTL 3.1.9. V-85140 és ÁBTL 3.1.9. V-85140/1.

¹⁶ Dr. Lenk János (1922–?) jogot végzett, 1943-ban avatták doktorrá, ezután hadbíró lett. 1945 májusában esett amerikai hadifogságba.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11987/3. 36. Kihallgatási jegyzőkönyv dr. Lenk János 1950. november 20-ai vallomásáról.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9 V-85140. 247–266. A budapesti katonai törvényszék ítélete. A II–VII. rendű vádlottak börtönbüntetésben részesültek. Dr. Lenk Jánosnak 1956-ban a váci börtönből sikerült kiszabadulnia, ezután külföldre távozott. ÁBTL 3.1.5. O-14581/40.

¹⁹ Jelvényükön egy pumafej volt, innen az ezred tagjainak közkeletű elnevezése.

²⁰ ÁBTL 3.1.9 V-85140/1. Dr. Németh István és társai. 106–107. Kihallgatási jegyzőkönyv Szentgyörgyi Dezső 1951. január 12-ei vallomásáról.

²¹ Markó, 2001.

²² ÁBTL 3.1.9. V-103461 és 3.1.9. V-103461/1.

²³ A kiképzés hiányosságai miatt 1953-ig az új pilóták 10%-a, közel kétszáz fiatalember veszítette életét gyakorlatozás közben. Gyarmati, 2011: 285–286.

²⁴ Vasváry József (1898–1984) altábornagy.

²⁵ ÁBTL 3.1.9 V-85140. 71–73. Kihallgatási jegyzőkönyv, dr. Németh István 1950. november 18-ai vallomása. Az idézeteket – mivel stílusuk, fordulataik, sőt hibáik is jellemzőek – szöveghűen, de a rövidítéseket feloldva, a súlyos helyesírási hibákat korrigálva közlöm.

²⁶ 1944 októberében felállított elit hadosztály. 1945 tavaszán Ausztriába vonultak, májusban megadták magukat az angoloknak, akik nem fegyverezték le alakulataikat, hanem őrzésvédelmi és karhatalmi feladatokkal bízták meg őket.

²⁷ A bíróság így vélekedett a kémkedési vádakat következetesen tagadó Szentgyörgyi Dezső esetében is, aki 1945–46-ban több alkalommal feketéző úton volt Ausztriában, ezért bizonyítottan tekintették beszervezését: „*A többi vádlottra is vonatkozó tényállásból következtetve nem tételezhető fel, hogy Ujszászi [György százados] nem használt volna fel alantas céljaira egy olyan használható [embert], aki az osztrák-magyar határon ismételten átkelt illegális úton, s aki egyéb magatartása alapján erre megbízhatónak mutatkozott, mint ez Sz. D. VII. rendű vádlott vonatkozásában is [fenn]állott.*” ÁBTL 3.1.9 V-85140. 247–266. A budapesti katonai törvényszék ítélete. 262. Az 1956. július 11-én tett javaslatban hétéves büntetésének a félbeszakítását és Szentgyörgyi Dezső egyéni kegyelemben részesítését már azzal indokolták, hogy vallomását a bíróság előtt visszavonta, egyéb bizonyíték pedig nem volt arra, hogy kémkedett. ÁBTL 3.1.9 V-85140. 285.

²⁸ ÁBTL 3.1.9 V-85140. 53–57. Kihallgatási jegyzőkönyv dr. Németh István 1950. november 11-ei vallomásáról. 53.

²⁹ Uo. 54. Németh Istvánt hazatérési szándékának kinyilvánítása után 1946 májusában Martsa felszólította, hogy itthon tartsa távol magát a politikától, ne hívja fel magára a figyelmet, és „*fejtsen ki kémtevékenységet részére*”. Innentől – nyilván nem véletlenül – a Berkesi-regényekből ismerős fordulattal folytatódik a történet, mert mint kiderült, Németh végül is nem szerzett és továbbított híreket, de évekkel később kapott egy levelet Martsától, melyben az a tejjel és vegyszerrel írás fortélyaira is kioktatta. Uo. 55.

³⁰ ÁBTL 3.1.9 V-103461. 12–14. Javaslat Skriba Ferenc előállítására. 1952. január 30.

³¹ Counter Intelligence Corps, az Amerikai Egyesült Államok Kémelhárító Szervezete.

³² ÁBTL 3.1.9 V-103461. 45. Skriba Ferenc kihallgatási terve. 1952. január 31.

³³ Uo. 48. Bozsó István jelentése az 510/2-es zárkai magatartásáról. 1952. január 31.

³⁴ Uo. 50–53. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. február 1.

³⁵ Uo. 54–55. Bozsó István jelentése. 1952. február 1.

³⁶ Uo. 56–59. Vizsgálati terv. 1952. február 1.

³⁷ Uo. 189. Kihallgatási terv. 1952. április 18.

³⁸ Uo. 64–66. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. február 2–4.

³⁹ Uo. 60–61. Bozsó István jelentése. 1952. február 2.

⁴⁰ Uo. 69–70. Bozsó István jelentése. 1952. február 4.

⁴¹ Uo. 72–75. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. február 5.

⁴² Uo. 76. Bozsó István jelentése. 1952. február 5.

⁴³ Uo. 88–93. Németh István vallomása. 1952. február 7. Benne utalás Mátray (Mátrai) Károly századosnak, Martsa Sándor segédtisztjének, a dr. Lenk János és társai elleni per III. rendű vádlottjának feljegyzéseire is.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9 V-103461. 94–95. Bozsó István jelentése. 1952. február 7.

⁴⁵ Uo. 98–102. Vizsgálati terv. 1952. február 8.

⁴⁶ Uo. 112–113. Bozsó István jelentése. 1952. február 11.

⁴⁷ Uo. 138. Bozsó István jelentése. 1952. február 15.

⁴⁸ Uo. 148. Bozsó István jelentése. 1952. február 19.

⁴⁹ A kihallgatott személynek hosszú időn át mozdulatlanul, szorosan fal felé fordulva kellett állnia. Fizikai erőszakot ilyenkor nem kellett elviselnie, de az órákon át tartó állattatás nagy megpróbáltatást jelentett, gyakran eszméletvesztéshez vezetett.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9 V-103461. 151–152. Bozsó István jelentése. 1952. február 20.

⁵¹ Uo. 151–152. Bozsó István jelentése. 1952. február 22.

⁵² Piros László (1917–2006), 1950-től az ÁVH határőrségének parancsnoka.

- ⁵³ ÁBTL 3.1.9 V-103461. 15–17.
⁵⁴ Uo. 224–227. Bozsó István jelentése. 1952. február 26.
⁵⁵ Uo. Ez esetben a szöveg jellemző helyesírási hibáit nem javítottam.
⁵⁶ ÁBTL 3.1.9 V-103461. 233. Bozsó István jelentése. 1952. február 27.
⁵⁷ Uo. 261–265. Bozsó István jelentése. 1952. március 3.
⁵⁸ Uo. 275–276. Bozsó István jelentése. 1952. március 5.
⁵⁹ Uo. 299–301. Bozsó István jelentése. 1952. március 10.
⁶⁰ Uo. 303–305. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. március 11.
⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-103461/1. 9–10. Bozsó István jelentése. 1952. március 12.
⁶² Uo. 41–44. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. március 17.
⁶³ Uo. 28–30. Bozsó István jelentése. 1952. március 14.
⁶⁴ Uo. 71. Bozsó István jelentése. 1952. március 21.
⁶⁵ Uo. 75–78. Bozsó István jelentése. 1952. március 24.
⁶⁶ Uo. 64–66. Skriba Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. március 20.
⁶⁷ Uo. 110. Bozsó István jelentése. 1952. március 29.
⁶⁸ Uo. 124–126. Feljegyzés Skriba 1952. április 2-ai vallomásáról.
⁶⁹ Uo. 217–219. Szigorúan titkos befejező javaslat Skriba Ferenc ügyében. 1952. április 22.
⁷⁰ Uo. 238–239. Skriba Ferenc ügyének kiértékelése. 1952. május 5.
⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-103461. 319–321. Vádirat Skriba Ferenc és társa ellen. 1952. szeptember 2.
⁷² Uo. 327–331.
⁷³ Uo. Skriba Ferenc és társai. 333–335.
⁷⁴ ÁBTL 2.2.1. I/10. 2./73–74. Operatív nyilvántartások. Skriba Ferenc operatív kartonja.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.1.	Operatív nyilvántartások	
	I/10. 2./73–74.	Skriba Ferenc operatív kartonja
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-11987/3.	Dr. Lenk János
	O-14581/40.	Dr. Lenk János
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-85140	Dr. Németh István és társai
	V-85140/1.	Dr. Németh István és társai
	V-103461	Skriba Ferenc és társai
	V-103461/1.	Skriba Ferenc és társai

Hivatkozott irodalom:

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL – Rubicon Ház Bt.

Gyarmati és társai (szerk.), 2013

Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerkesztette: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.

Haraszti (szerk.), 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az államvédelmi központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: Haraszti György. Budapest, ÁBTL–Corvina.

Markó, 2001

Markó György: Konceptiós perek a légierő tisztjei ellen. A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában.* Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal. 163–172.

Okváth (szerk.), 2001

Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történelmi Hivatal.

Ötvös, 2012

Ötvös István: *Konceptióváltások. A Rajk-per katonai vonala.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

Pihurik, 2013

Pihurik Judit: Katonadolog 1945–1962. A „horthysta katonatiszt”: bűnbak vagy ellenség? In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Szerkesztette: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 456–472.

Zsitnyányi, 2001

Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni*

megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történeti Hivatal. 173–197.

Zsitnyányi, 2002

Zsitnyányi Ildikó: Egy „titkos háború természete”. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége tagjaival szemben lefolytatott internálási és büntetőeljárás gyakorlat 1948–1950. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. 1086–1101.

Egy keletnémet nő a Stasi-akták nyomában

Marianne Birthler: *Halbes Land. Ganzes Land. Ganzes Leben. Erinnerungen.*
Hanser Verlag, Berlin, 2014. 432.

Marianne Birthler könyve a felejtés elleni küzdelemként is felfogható, hiszen a szerző szinte teljesen kitörlődött a német köztudatból, amióta kilépett a közéletből. Az író a meglepetés erejét kihasználva újra magára vonta egy pillanatra az emberek figyelmét, és emlékei időszerűen illeszkednek a 25 éve leomlott berlini fallal kapcsolatos megemlékezések rendezvénysorozatába. Már maga a cím is figyelemre méltó: *Fél ország. Egész ország. Egész élet*, ugyanakkor a német szűkszavúságon is túlmutatva elgondolkodtatóan kurta és furcsa. Aki mégis veszi a fáradságot, és beleolvasson a könyvbe, hamar rájön arra, hogy ez egy bátor nő hiteles története, aki odaadóan szervezkedett az NDK polgári mozgalmában, és kemény áldozatokat hozott értük. Birthler pályafutását kettős összehatás jellemzi, Kelet-Berlinben szocializálódott, de az újraegyesített Németország fontosabb történelmi-politikai eseményeit is volt alkalma átélni, és ami még fontosabb, tevékenyen alakítani.

Marianne Birthler 1948-ban született, és „egész életének” a „fél országban” leélt első fele nem volt annyira mozgalmas, mint a második az „egész országban”. Apja bor- és italkereskedéssel foglalkozott, de korán meghalt, és feleségére hagyta az Alexanderplatzon lévő egyre rosszabbul működő üzletet. Anyja megdöbbenésére a kamaszodó Marianne nem a Párt ifjúsági mozgalmába¹ lépett be, hanem az egyházi szervezetet választotta, ahol hasonló beállítottságú kortársaival bizonyos politikamentes szabad teret élvezhetett.

Talán az iskolai évekkel kapcsolatos visszaemlékezések tűnnek az olvasmány legélethűbb részleteinek, mert a szerző nem csak a pártapparátus iskolásokat célzó kommunista propagandájának körvonalazására összpontosít. Gyermeki szemszögből az iskola amolyan „félelemmentes kis szigetecske volt”, amelyben egyes tanárok az „osztályelv” mintáját erőltették, mások a kreativitásra építettek. A pillanatképekből a könyv végére kirajzolódik egy olyan összkép is, amely alátámasztja Birthler azon felvetését, hogy bár az NDK egyrészt belülről egy „lepusztult lakáshoz”² hasonlított, másrészt viszont a benne élőknek ez volt az egyetlen menedékük, mert ott volt az otthonuk.

Az érettségi után Birthler hat évet dolgozott a külkereskedelemben, és párhuzamosan a külgazdasági egyetemen távoktatás keretében diplomát is szerzett. Alig 26 évesen már három gyermek édesanyja volt, de nem akarta őket bölcsődébe adni, otthon maradt velük. Közben hitoktatással és evangélikus ifjúsági munkával támogatta a közösségét. Először a Prenzlauer Berg nevű városrészben dolgozott, majd a berlini egyházkerület ifjúsági referense lett. Kezdetben a fővárosban, később Schwedtben éltek, és családjával jellegzetes keletnémet életmódot alakítottak ki. Férje, Wolfgang Birthler állatorvos megtagadta a fegyveres katonai szolgálatot, de a hatóságok mégis elvitték a hadsereg építő osztagába munkás katonának.³ Nehéz évek következtek, ami igencsak megviselte a kettejük házasságát, így párkapcsolatuk tizenkét év után végleg tönkrement.

Birthler a nyolcvanas évek elején azzal is kitűnt társai közül, hogy fiatal nőként az önrendelkezési jogok kiteljesítéséért szállt síkra egyházi-polgári vonalon. A nyolcvanas évek közepén már olyan polgári ellenzéki mozgalmakhoz tartozott,⁴ amelyek nyíltan ellenséges tevékenységet folytatottak a pártállammal szemben. A titkosrendőrség árgus

szemekkel követett minden ilyen jellegű tevékenységet, BIRTHLER pedig valósággal belesodródott az 1989/90-es események közepébe, és így igazi forradalmárrá vált. A berlini fal leomlása után, 1989. november 9-én részt vett a Központi Kerekasztal munkájában, amely 1990 márciusában feloszlott. Közben BIRTHLER-t beválasztották az NDK parlamentjébe, és ennek megszűnéséig (decemberben feloszlatták) ő volt a 90-es Szövetség frakciójának a szóvivője.

A kötet élethűen ábrázolja a két ellentétes német állam békés egységesítéséhez vezető érdekes utat, és rögzíti az ellenzéki keleti értelmiségiek NDK-val kapcsolatos alternatív elképzeléseit. Mindez élénken élt bennük akkoriban, amíg aztán a nép akarata behatón befolyásolta a kialakulóban lévő egység fő irányát. Ez a szakasz a „Mi egy nép vagyunk!”⁵ szlogen skandalásával kezdődött.

BIRTHLER részt vett a tartományi választásokon, és 1990 őszén (az SPD-én, FDP-én és a 90-es Szövetségen belül) megkapta a brandenburgi kultuszminiszteri posztot. Megbízását azonban nem vitte végig: tiltakozásból lemondott a miniszteri tisztségéről. Nem vállalta tovább a feladatot, mert közben fény derült Manfred Stolpe miniszterelnök⁶ Stasi-múltjára, amiért személyes összeütközésbe került vele. A szerző behatón taglalja a hajdani politikai harcok bonyodalmas hátterét, hiszen ez a szakasz éppen a titkosrendőrségi múlttal rendelkező politikusok ügyeinek a sűrű időszaka. Amint egyre több adat került a nyilvánosság elé Stolpe hajdani Stasi-kapcsolatairól, egyre nagyobb súly nehezedett a kormányzókra. BIRTHLER elárulja, hogy a miniszterelnök négy szemközti beszélgetésben kijelentette, teljes lojalitást vár el tőle. Úgy tűnik, a miniszterelnökben nem tudatosult, hogy pont az örök polgárjogi-ellenzékítőlt várta el a lehetetlent, hogy lépjen hátrébb, és többet ne kritizálja őt nyilvánosan. BIRTHLER először megígérte főnökének, hogy elfogadja a követeléseit, ám nem sokkal később e megalkuvása miatt annyira rosszul érezte magát, hogy ki kellett mennie a mosdóba, mert hányingere lett. Elhatározta, hogy lemond, de nem sokkal később Stolpénak is mennie kellett. Matthias Platzeck – egy régi ismerőse és polgárjogi harcos kollegája – azonban továbbra is a minisztériumban maradt, sőt később ő vette át Stolpe helyét.

Habár BIRTHLER mindössze két évig volt kultuszminiszter, nemsokára újabb feladat hárult rá, 1993-tól Ludger Volmerrel osztozott a szövetségi zöldek szóvivői tisztségén. Elismeri, hogy szorongott, amikor újra elfogadta a kinevezését, és egyáltalán nem érezte magát jól az állandó pártharcok közepette. Egy hivatalos pártrendezvény megnyitása előtt szerette volna, ha nem lenne ott: „*El ebből a teremből, el Bonnól.*” Csakhogy nem menekülhetett, mert neki kellett megtartania az unalmas beszédet. Ezt követően bukott el azon próbálkozása is, hogy nyugatnémet zöldeket és néhány keleti értelmiségit egymáshoz közelebb hozzon. A jelenetet így lehetne velősen visszaadni: néhány keletnémet író találkozott a kedvtelen Joschka Fischerrel, akinek a Kelet sorsa nyilvánvalóan mindegy volt, mert csak ott ült szótlanul, és miközben a salátájában turkált, csak úgy áradt belőle a rosszkedv. „*Egyszerűen kínos helyzet volt.*” A jelenet egy Prenzlauer Berg-i kocsmában zajlott le.

A sikertelenséget a szerző személyes kudarcként élte meg, ami olyan mély sebeket hagyott benne, hogy elhatározta, a továbbiakban mindenféle politikai párthoz kötődő hivatalt elutasít. Mégis a 90-es Szövetség és a Zöldek⁷ összeolvadása után, 1995 januárjától BIRTHLER lett az új párt egyedüli szóvivője Berlinben. Közben folyamatosan képezte magát, és befejezett egy négyéves pedagógiai alapképzést. A szövetségi kormány és a parlament Berlinbe költözése után pártja a személyiségfejlesztés és továbbképzés referensi tisztségével is megbízta. A szerző bevallja, hogy nem mindig hallgatott az ösztöneire, vagyis arra a bizonyos „belső hangra”, amit nagyon nehéz a nyilvánosság elé tárni, mivel a közvélemény nem a gyengeség beismerését várja el a politikusoktól. A széttöredezethez valószínűleg az érzése és a belső ellentétek negatív hatásai végigkövetették a politikusnő pályafutását, aki mindig igyekezett jól megfelelni, és a híres német vitakultúra keretei között kellőképpen visszavágott, ha kellett.

Élete legfontosabb megbízatását azonban csak 2000-ben kapta, akkor, amikor Joachim Gauck⁸, vagyis a Stasi-aktákért felelős fő szövetségi megbízott lett. Habár ezért a hivatalért sem versengett, mégis tizenegy éven keresztül viselte, miközben nagy szakértelemről és függetlenségről tett tanúbizonyságot. A kelet-nyugati ellentétek viszont továbbra is követték. Ezúttal az egykori kancellárral, Helmut Kohllal került összetűzésbe, aki nem akarta jóváhagyni egy rá is vonatkozó irat kiadását, sőt teljes erővel a publikussá tétel ellen lobbizott. Politikailag ez a legizgalmasabb rész a könyvben, mivel nemcsak Kohl kancellár aktája volt a kérdés, hanem az egész 1989-es forradalom öröksége is, vagyis a tét az volt, hogy meddig mehet el a nyilvánosság az adatok megtekintésében és az iratok megismerésében.

Birther a nagyobb átláthatóságért küzdött, viszont Otto Schily személyében (akkoriban szövetségi belügyminiszter) a volt kancellár befolyásos szövetségeseivel találta magát szemben. Schily úgy gondolta, hogy az akkori tisztségében ő Birther felettese, és megfenyegetheti őt. Ezek után Birthert berendelték Gerhard Schröder kancellárhoz is, ahol cigarettával és vörösborral fogadták. Természetesen a Stasi-akták nyilvánosságra hozataláról volt szó, és hamar kiderült, hogy az akkori kancellár is egyetértett Schily belügyminiszter álláspontjával. Birther azonban négy éven keresztül sikeresen védekezett, és megnyerte a hivatalok közötti idegőrlő háborút, sőt a pert is, mert az irat végül a nyilvánosság elé került. Ez elsősorban azért történhetett meg, mert közben Helmut Kohl egyszerűen visszavonta törvényszéki ellenvetését.

Habár a szerző nagyon büszke erre a sikerére, azt is meg kell jegyezni, amit nem ír le a könyvében, vagyis hogy a 7000 oldalas iratanyagból csak 1000 oldal vált kutathatóvá, ugyanakkor a törvényszéki tárgyalások jegyzőkönyvei is szigorúan titkosak maradtak. Habár a Stasi hosszú éveken keresztül gyűjtötte az adatokat a volt kancellárról, a kutatható töredékből nem sok újdonságra derült fény. Például titkos aktaként katalogizáltak olyan nyilvános dolgokat, mint az 1987-es bonni kormánynyilatkozatot vagy a *Bild am Sonntag* című újság Kohl NDK-ba történő magánlátogatásával kapcsolatos beszámolóját és más hasonló újságcikkeket a kancellár nyilvános beszédeiből. A különleges részletek valószínűleg a még mindig titkosított 6000 oldalban rejlenek.⁹

Habár egy gazdag életrajzról van szó, az olvasó nem ismerhet meg több tényről Birther életének személyes és magánéleti eseményeiről. Ellenben a politika iránt érdeklődő nő képe szépen kidomborodik, és a hatalmi szerepkörökben jártas diplomata ügyessége is fel-felcsillan a könyv lapjain, de mégsem mond el semmit a saját személyéről. Az jól érzékelhető a sorokból, hogy eddigi életútja rengeteg energiabefektetést igényelt, de az itt-ott elejtett megjegyzésekből az is kiderül, hogy sokszor saját magát is kockára tette a csatározásokban. Amikor rémálmairól ír, vagy arról számol be, hogy egy alkalommal azért került kórházba, mert hirtelen egyszer csak elveszítette a hallását, akkor mindez magányosságról és mély szomorúságról is árulkodik. Talán ez a legszemélyesebb részlet az életrajzból: *„Végre egy kis nyugalom tért vissza az életembe. Mennyi minden megváltozott az utóbbi öt év alatt! A személyes életemben is: a gyermekeim közben felnőtté váltak. Az állandó nyomás, az utazások és a Berlin és Bonn közötti ingázás miatt nagyon kevés idő maradt arra, hogy ténylegesen is odafigyelhessek rájuk.”*¹⁰

A politikusnő megfontoltan, világosan és meglepően irodalmias elbeszélő stílusban ábrázolja az élményeit: bemutatja az NDK mindennapjaival kapcsolatos érdekességeket és képtelenségeket is, valamint hogy mely sarkalatos történelmi események és tettek vezettek az ország békés újraegyesítéséhez. A hiánygazdaság, a lakáshiány és a kommunista tanok oktatásra is kiterjedő negatív hatásai csak néhány ilyen jellemző. A szerző családi anekdotákon keresztül mutatja be az 50-es és 60-as évek kelet-berlini világát. Megtudhatjuk, hogyan gondolkodott egy akkori keletnémet nő, és azt is, hogy tudatos politikai gondolkodása a prágai tavasszal kezdődött. Wolf Biermann

állampolgársági jogaitól való megfosztása után (1976) Birthler életében is fordulat következett be, és innentől kezdve a békés forradalmat megelőző események sodrába került. Ekkor már a berlini Gethsemane közösség ifjúsági referense volt.

Birthler a sikeres egyesítés utáni hivatásos politikusi mivoltáról és a Stasi-aktákkal kapcsolatos munkájáról is igen hitelesen ír, de legfőképp a 70-es és 80-as évek élményeit és eseményeit tudja érzékletesen visszaadni. Az akkori társadalom korhű keresztmetszetével találkozunk, de olyan tárgyilagos előadásban, hogy ugyanakkor saját képet is alkothatunk az emberekről és az események valódi menetéről. Megtapasztalható volt, hogy a szovjet reformok végső szakaszában az ellenzék egyre erősebbé vált, a pártállam pedig mindinkább meggyengült. A keletnémet értelmiség attól tartott, hogy a sarokba szorított kommunista vezetők megunják a macska-egér játékot, és a kínai mintát követve kegyetlenül lecsapnak ellenfeleikre. Arról nem tudtak, hogy a szomszédos Lengyelországban a kommunisták már megkezdték a hatalom átadását, és a lengyel disszidens körökben már a német egység kérdése is felmerült. Ugyanez érvényes Magyarországra is, de a kelet-berlini értelmiségi körök ekkor még mindig csak szűkebb egyházi összejövetelek és imák keretében gondolkodtak, sőt Birthler azt is bevallja, hogy parlamenti képviselőként annyira el volt foglalva a törvénykezéssel, hogy semmit sem vett észre a kulcsfontosságú 1990. szeptember 12-i kettő plusz négyes tárgyalásokból.¹¹ A tárgyalások sikere főként Kohl és Gorbacsov politikai zsenialitásának volt köszönhető.

Egyértelmű, hogy Marianne Birthler könyve egy olyan politikusnő visszaemlékezéseit tartalmazza, aki igen tevékenyen és hatékonyan járult hozzá a korabeli német történésekhez, csakhogy a köztudatban valahogy feledésbe merült a teljesítménye. Birthler ritkán ír a maga vagy mások személyéről, kerüli az éles fordulatokat, jól ábrázolja viszont az NDK-s ellenzéki csoport állammal szembeni haragját, amely állam minden téren nagyban korlátozta polgárait. Talán éppen ezért nem is tudtak kellőképpen felkészülni a várva várt összeomlásra, és nem voltak tényleges elképzeléseik arról, hogy mit is vár el egy felszabadított ösztény német nép. Mindenkit meglepett az események váratlan menete, de Birthler szerint nagyon jó, hogy a „falat” ledöntötték. A szerzőben a büszkeség és a boldogság érzése kavargog, ha arra gondol, hogy részt vehetett abban a mozgalomban, amely hozzájárult az erőszakos határvonal megsemmisítéséhez. Csakhogy az egységgel kapcsolatos csalódások is élnek még benne, és nem érzi igazán jól magát a zöldeknél sem, ahol a keletről jött nő hamar félretolják, ha nincs már szükség rá. Igazán az ifjúsági és oktatói feladatokban lelte örömét, de rövid ideig maradhatott csak kultuszminiszter. A Stasi-akták főnökeként fontos volt számára, hogy felvilágosító hatást gyakoroljon a társadalomra és az oktatási intézményekre.

Birthler emlékiratában megmutatja az olvasónak, hogy milyen egy mozgalmas élet, és hogy egy nő hogyan tud igazodni emberileg és szakmailag a fokozatosan felmerülő bonyolult feladatokhoz. Úgy tűnik, hogy nem feltétlenül kereste a politikai kihívásokat, azok inkább őt találták meg az idők folyamán. 1989 óta különféle konstellációkban jelentkezik a neve Németországban: kezdetben békés forradalmárként, aztán parlamenti képviselőként, miniszterként, szövegíróként és végül a Stasi-iratok hivatalának vezetőjeként. Mégis, ami leginkább megmaradt a nevével kapcsolatosan a köztudatban, az a kitartóan küzdő NDK-s ellenzéki képe, de akárcsak egyes kortársainak, neki sem sikerült még teljesen beilleszkednie a még mindig átalakulóban lévő nagy ösztény német képbe. Az egyik mondata találóan világítja meg az egykori NDK-s ellenzékiek kiszolgáltatott helyzetét: „Mi keleten mindig a nyugatra néztünk, ők azonban nem láttak minket.”¹² Birthler számára különösen fontos, hogy az NDK történelme ne merüljön feledésbe: „A közös Európa még távol áll attól a felismeréstől, hogy a nemzetszocializmus után a 20. század második rémuralma és az általa okozott emberi szenvedések a volt kommunista országokban a közös emlékezethez tartozzanak.”¹³

2011. március 25-én Christian Wulff elnök a Német Szövetségi Köztársaság *Csillagos Nagy Érdemkeresztjével* tüntette ki Marianne Birthlert. A szerző¹⁴ a kommunista múlt

hatékony feldolgozásában vállalt szerepéért és példamutató önkéntes közösségépítő munkásságért kapta a magas állami elismerést.

¹ Németül: Freie Deutsche Jugend.

² Birthler itt a nagyon elterjedt „Bruchbude” német köznyelvi kifejezéssel él.

³ Ez a németben az úgynevezett „Bausoldaten” fogalomnak felel meg.

⁴ Ilyen ellenzéki csoport volt az Arbeitskreis Solidarische Kirche és az Initiative Frieden und Menschenrechte.

⁵ Wir sind das Volk!

⁶ 1992-ben Manfred Stolpe nemcsak szövetségi miniszter, hanem a piros-zöld- sárga pártszövetség főnöke is egyben. E pártszövetséghez tartozott a népszerű és karizmatikus Regine Hildebrandt politikusnő is.

⁷ Bündnis 90/Die Grünen.

⁸ 2012-től Gauck tölti be (tizenegyediként) a német szövetségi köztársasági elnöki tisztséget.

⁹ Forrás: http://www.bstu.bund.de/DE/Archive/_node.html (utolsó letöltés: 2014. szeptember 15.).

¹⁰ „Endlich war ein bisschen Ruhe in mein Leben eingelehrt. Was hatte sich alles in den letzten fünf Jahren verändert! Auch privat: Meine Kinder waren inzwischen erwachsen. Die Dauerbelastung, die Reisen und das Pendeln zwischen Berlin und Bonn hatten viel zu wenig Zeit und Aufmerksamkeit für sie übrig gelassen.”

¹¹ Németül: „Zwei plus Vier Gespräche”. A tárgyalásokon a hidegháború ellenséges felei találkoztak egymással: az NDK, az NSZK, az USA, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország. A két német állam arról tárgyalt a szövetséges hatalmakkal, hogy milyen szerződéses feltételek mellett egyesülhet.

¹² „Wir im Osten haben immer auf den Westen geschaut, aber sie haben uns nicht gesehen.”

¹³ „Von der Einsicht, dass nach dem Nationalsozialismus auch die zweite Schreckensherrschaft des 20. Jahrhunderts und die von ihr verursachten Leiden der Menschen in den kommunistisch beherrschten Ländern zum gemeinsamen Gedächtnis gehören, ist das vereinte Europa noch weit entfernt.”

¹⁴ Marianne Birthler tagja a Heinrich Böll Alapítvány Zöld Akadémiájának, és több más önkéntes szerepet is ellát: alapítványalapító a Köber-Stiftungnál, a Berlini Fal Emlékmű-bizottságának tagja, benne van a Freiherr-vom-Stein-Preis és az Aktion Courage kuratóriumában, hogy csak néhányat említsünk tisztségei közül. <http://www.boell.de/de/person/marianne-birthler> (utolsó letöltés: 2014. szeptember 14.).

A nagy történet

**Mirák Katalin (szerk.) *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*
Luther Kiadó, Budapest, 2014.**

Félreértés ne essék, az alábbi írásban nem valami érdekfeszítő, pártállami titkosrendőrségi sztorit szeretnék megosztani az olvasókkal, hanem a második világháború utáni évtizedek máig ható, több tekintetben is feldolgozatlan területének, nevezetesen az egyházvezetők és más egyházi személyek pártállami állambiztonsági szervekkel történő együttműködésének egy igen fontos vetületére rámutatni. A *Háló 2 – Egyházvezetők 1.* kötet (tanulmánykötet és forrásközlés) elolvasása kapcsán egyre inkább az a gondolat foglalkoztatott, hogy negyedszázaddal a rendszerváltozás után a tényfeltáráson túl milyen hozzáadott szempontok segítenének megérteni e bonyolult viszonyrendszert, és járulnának hozzá az egyre szaporodó, napvilágot látott információk rendszerezéséhez, feldolgozásához.

A *Háló 2* kötetben erre a felvetésre két tekintetben is találunk reflexiót. Mirák Katalin a könyvben helyet kapó, a korai Kádár-korszak (1956–1972) egyházpolitikáját bemutató, mintegy százötven oldalas tanulmányát így kezdi: „Egyetlen 1956 utáni ügynöktörténet sem érhető meg részleteiben, de egészében sem a Kádár-korszak és az akkori egyházpolitika végrehajtó csúcsszervei működési mechanizmusának alaposabb ismerete nélkül.” A szerző ezalatt az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) és a Belügyminisztérium (BM) „szoros kapcsolatrendszerét” érti, majd így jellemzi ezt a kapcsolatrendszert: „akár egy sűrű szövet, amelynek közös szövögetéséhez az egyházak is kaptak egy-egy szálát”. Az írása bevallottan (és ez talán az egész kötetre elmondható) „kísérlet e szövet nyilvánvaló és rejtett szálainak felfejtésére”, és megkísérli bemutatni a „mintázat színét és visszaját”, azaz „a rendszer mibenlétének legfőbb vonásait”.¹

Mirák Katalin történész, aki a kötet szerkesztője is, finom érzékkel mutatja be a kora kádári egyházpolitika mechanizmusát, benne természetesen a legnagyobb hangsúlyt az állambiztonság szerepére helyezve. A korszakon belüli szűkebb időhatár, nevezetesen az elemzés és dokumentumok közlésének 1956 és 1972 közötti időszakra való szűkítése azonban némi magyarázatot kíván. A szerkesztő a kötet bevezetőjében ezt egyrészt azzal indokolta, hogy a magyar „kommunista politikai rendőrség” történetében az „1958-ban és az 1972-ben kiadott belügyminiszteri parancsok a belügyi munka jelentős korszakhatárai” voltak, másfelől pedig nagyjából ebben az időszakban készültek a két bemutatott ügynök-egyházvezető, Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő jelenleg fellelhető jelentései. „Prózai” okként még az 1956 előtti evangélikus vonatkozású állambiztonsági anyag igen kevés mennyisége is szerepet játszott, így a könyv egyértelműen az 1956 utáni időszakra fókuszál.² Ám nem vállalkozik arra, hogy ebben a kötetben végigvezesse a történetet a rendszerváltozásig, ez majd a folytatásként ígért harmadik kötet feladata lesz. Így is kerek egész azonban a mondanivaló. Mirák Katalin az „útkeresés” időszakaként jellemzi ezt az időintervallumot, amelyben mind a pártállam, mind pedig az evangélikus egyház vezetése is kereste az „utat”. A történész szerint „a pártállam vezetése azt kereste, hogyan tud a Rákosi-diktatúra buktatóit kikerülve és a forradalom örökségét elnyomva újra talpra állni és hosszú ideig életképes maradni”. Káldy Zoltán püspök, akinek nevével – rímelve a Kádár-korszakra – fémjelezhető az adott egyházi korszak (Káldy-korszak), szintén kereste és „megtalálni vélte” az evangélikus egyház saját útját a szocializmusban. Mirák Katalin azonban határozottan felhívta a figyelmet arra a sokak által (már kortársként is és most is) hangoztatott véleményre, miszerint „e

rátalálás inkább úttévesztés volt”. A hálózati tagság ennek kézzelfogható bizonyítéka, ugyanis Mirák szerint a „belügyi kapcsolat kiismerhetetlen útvesztővé vált, amelynek belső törvényeit és szabályait nem ismerték, nem is ismerhették” azok az egyházi emberek, akik – „kényszerből”, „érdekből” vagy „elköteleződésből” – a hálózat tagjai lettek.³

A történész szerző szembeállítja ezt a jelenséget azzal, hogy voltak, „akik nem keresgéltek az utat”, hanem az „új politikai kihívásoktól és elvárásoktól szinte függetlenül a hivatásuk szerint egyedül vállalható utat igyekeztek követni, még akkor is, ha a korszakban ez a magatartás szinte egyetlen esetben sem maradt hátrányos következmények nélkül”.⁴ Ennél a pontnál kanyarodhatunk a kötetben megjelenő másik (az előbb ismertetett tanulmányt megelőző), a szoros értelemben vett tényfeltáráson túlmutató szempontrendszerhez. Csepregi András, a Tényfeltáró Bizottság teológus tagja, egészen újszerű megközelítéssel és rendkívül mélyrehatóan – és teszem hozzá: bátran – veti fel az ügynökkérdés etikai, valláserkölcsei oldalát. Csepreginek az evangélikus tényfeltárási jegyében sorrendben ez a harmadik tanulmánya, és saját bevallása szerint írásai során „fontos nézőpontváltáson” ment keresztül. A szerző a „várakozástól” a „megdöbbenésen” keresztül eljutott a „kijózanodásig”. Első két tanulmányában inkább a „tettesek” személyével foglalkozott: „kik ők, miért és hogyan lettek tettesekké, mire lehet szükségük ahhoz, hogy ráébredjenek arra, mit tettek, honnan meríthetik az erőt a megbánáshoz és a bocsánatkéréshez, hogyan segítheti őket ebben a közösség azzal, hogy személyes felelősségvállalásra bátorítja őket, s egyszersmind meggyőzi őket arról is, hogy a bocsánatkérés után van tovább”. Megjegyzi a szerző, hogy nem csupán az egyházak viszonylatában, hanem „világi környezetben is” a „tettesorientált perspektíva jellemzi” a kommunista állambiztonsággal foglalkozó „írások nagy részét”.

Ha az ún. ügynöklistán és a felelősök megnevezése iránt időről időre felmerülő elvárásokra gondolunk, igazat kell adnunk Csepreginek a fenti megállapítását illetően. Ebben a mintegy harmincoldalas tanulmányában viszont Csepregi András rámutat arra, hogy a tényfeltárási minden esetben – különösen „*evangéliumi összefüggésben*” – „*nem csak a tettesekről szól, hanem az áldozatokról és az események tanúiról is*”. A szerző arra keresi a választ, hogy „*ha megrekedünk a tettesek felé vezető úton*”, akkor „*tud-e a tényfeltárási folyamata*” az áldozatoknak és a tanúknak „*érvényeset, megvilágítót, előbbre vivőt*” nyújtani.⁵

Csepregi András megosztja az olvasóval azt a teológiai alaphelyzetet, amely neki segített a „kijózanodásban”: „Az elmúlt két esztendő során megértettem, hogy a mi történetünkben, amely átfogja a pártállam titkosszolgálatával való együttműködésnek és az együttműködés máig tartó következményeinek az eseménysorát, semmi különleges nincs. Ez a történet része a mindenkor tettesek, áldozatok és tanúk nagy történetének, amely Káinnal és Ábellel kezdődött...”⁶ Az „áldozatorientált” szemléletmód társadalmi és pszichológiai megalapozását Csepregi Randi B. Noyes, Judith Lewis Herman, George Kohlrieser műveire vezeti vissza.⁷ Közös nevezőt talál a „vietnámi háború veteránja, a családjában bántalmazott gyermek, a munkahelyén megerőszkolt nő és az egykori besúgók hálójában vergődő megalázott és megszorított »testvér«” között, ugyanis szerinte „mindannyian ugyanannak a nagy történetnek az árnyékos oldalán” állnak. Csepregi az egyik amerikai szerzőnek a volt kelet-európai diktatúrák „sajátos örökségével” kapcsolatos elemzésére reflektálva megállapítja, hogy Magyarországot „kétszeresen is terheli” ez az örökség, mert „a Horthy-korszak idején hozott zsidótörvények végrehajtása annak idején ugyanúgy az állam által előírt kötelesség volt, mint a Kádár-korszakban a »szocialista hazafiság« jegyében megkívánt együttműködés, amelynek csak egy minősített formája a titkosszolgálat által szervezett ügynökök ténykedése”. Csepregi hangsúlyozza, hogy az említett szerzők a gyógyulás lehetséges útjára is rámutatnak azzal, hogy az áldozatoknak fontos az, hogy a „trauma valósága ne merüljön feledésbe”, ám az áldozatok kézbe is vehetik saját életüket, „megtalálhatják annak távlatát és értelmét akkor is, ha a tettesek megvonják tőlük az együttműködést”.⁸

Csepregi továbbmegy, és teológiai szempontból is alátámasztja a fenti szemléletet. Ehhez Jürgen Moltmann *Kis reménytanát*⁹ dolgozza fel. Itt most csak a központi üzenetét szeretném kiemelni e műnek, amire Csepregi András is a súlypontot helyezi, nevezetesen azt, hogy Isten igazságossága „mindkét oldalon hat”: „igazságot szolgáltat az áldozatoknak”, a „tetteseket jó útra téríti”.¹⁰

Csepregi András áldozatorientált megközelítése nagyon gyorsan visszhangra talált az evangélikus egyházban. Még jóformán a nyilvánosság elé sem került a kötet, amikor az egyház hivatalos honlapján már vitairat jelent meg a Csepregi-írásban feszegetett teológiai kérdésekről. A vitairat szerzője, Fabiny Tibor kiemelte, hogy Csepregi tanulmányában az áldozat fogalma nincsen összhangban a kötet egyházvezetői Előszavában sugallt áldozatfogalommal. Ugyanis ott az ügynököket nem csupán tettesként, hanem áldozatként is bemutatják, mint akik között voltak olyanok, „akik belső meggyőződésük ellenére, az ártás és rontás szándékától távol, emberi gyengeségből vagy a körülmények hatása alatt mégis közreműködtek a rendszer működtetésében, a maguk módján hozzájárultak ahhoz, hogy az evangélikus egyház a kommunista rendszerben is megmaradt, sőt a megkötött, korántsem veszélytelen kompromisszumok árán olykor még épülni is tudott”.¹¹ Csepregi válaszolt Fabiny-nak az írása teológiai tartalmát illető kritikájára, az Előszó szerzői viszont az evangélikus honlapon folytatott vitában nem szólaltak meg. Már ebből láthatjuk, hogy az eddigi, a pártállami állambiztonság és az egyházak kapcsolatáról született tanulmányok körében a *Háló 2* kötet kiemelkedik, mert erkölcsi kérdésekben is mélyebbre megy a már ismert elemzéseknél, és valószínűleg ennek is köszönhetően vált ki élesedő vitákat.

Az egyházvezetői Előszó,¹² az új teológusi megközelítés, a történelmi, átfogó igényű, a pártállami egyházpolitikai háttérrel felvázoló tanulmány után a kötetben következik a két püspök portréja és ügynöki jelentéseinek dokumentációja, amely a tulajdonképpeni fő tárgya a kötetnek. Mennyiséget tekintve is ez a rész teszi ki a kötet zömét, mintegy 450 oldalt a 730-ból. A szerkesztő a Bevezetésben „mértőrdő”-nek nevezi az evangélikus tényfeltáró munka e legújabb darabját, mert „tovább lépve” az eddig alkalmazott módszerektől, a Tényfeltáró Bizottság ezzel „megkezdte az evangélikus vonatkozású állambiztonsági iratok közzétételét és a levéltári dokumentumok alapján megismert evangélikus ügynökök pályák név szerinti, részletes ismertetését”. A szerkesztő nem titkolja, hogy a tényfeltáró munka „szükségességének megítélése egyházon belül korántsem indulat- és vitamentes”, ám azt is egyértelművé teszi, hogy az e tevékenység melletti „közgyházi elköteleződés és támogatás változatlanul fennáll”.¹³ Sejteni vélem, hogy a viták,¹⁴ amelyekre utalt a szerkesztő, nagyban hozzájárultak a tényfeltárás és közlés e módszertani változásához. A dokumentumoknak a szélesebb olvasóközönséggel való megismertetése nagyban segít eloszlatni sok bizonytalanságot, hiszen az iratok önmagukért beszélnek. Úgy látom, hogy a Csepregi tanulmánya által kiváltott teológiai-erkölcsi disputa is indokolja minél több iratnak a maga eredetiségében való megmutatását, mert így az olvasó számára nem marad homályban az, hogy a kutatók mit is elemeznek. Tehát feltétlenül üdvözlendő ez a törekvés, és a kötet szerkesztője ígéri is további evangélikus vonatkozású dokumentumok közlését.

Most azonban vessünk egy pillantást a jelen kötet révén megismerhető anyagokra. Ahogy a fentiekben már esett szó róla, ebben a kiadványban Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő egyházvezetői és ügynöki tevékenysége válik megismerhetővé. A szerkesztői indoklás szerint azért esett a választás kettejükre, mert a „levéltári kutatások jelenlegi állása szerint az együttműködésnek evangélikus felső egyházvezetői szinten legteljesebben és legalaposabban dokumentálható esetei Káldy Zoltáné és Ottlyk Ernőé”.¹⁵ Ráadásul e két személy pályájának az elemzése megfelel az evangélikus tényfeltárás azon alapelveinek is, miszerint az ügynök eseteket árnyaltan és különbségeket is érzékeltető módon kell bemutatni, mert a „közölt dokumentumok szinte modellezik” azt, hogy „nincs két egyforma ügynök eset”.¹⁶ Sőt, a két személy egymásra gyakorolt hatása egyházi

vezetőként és ügynökként, valamint jelentéseiknek összevetése, amit ugyanazon témáról, eseményről, személyről tettek, különösen izgalmas olvasmánnyá teszik a kötetet. A szerkesztő ezen szavakkal írja le összegzően Káldy és Ottlyk jelentéseit: „Visszafogott, mértéktartó véleményalkotás, sommás jellemzések, a saját pozíció megerősítését célzó javaslatok, kisiskolás szintű árulkodás vagy a jól felkészült ügynök rafinériái – mindezek a lehetséges ügynöki szerepvállalás széles skáláját tárják a mai olvasó elé.”

A Tényfeltáró Bizottság további két, történész tagjának a munkája a két egyházvezető pártállami múltjának e kötetbeli feldolgozása. Kertész Botond Káldy Zoltán, Ittész Ádám pedig Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenységét dokumentálja. A levéltári dokumentumközlést mindkét esetben az említett két szerző tanulmánya előzi meg, amely Káldy és Ottlyk életrajzát, egyházi tisztségeit és tevékenységét, hálózati jelentéseinek tartalmi és statisztikai jellemzőit, valamint az állambiztonság róluk készített értékelését tartalmazza.

Sorrendben Káldy Zoltán (1919–1987) portréja az első, aki „Pécsi” fedőnéven állt kapcsolatban a politikai rendőrséggel.¹⁷ Káldy Kertész Botond leírása szerint a „negyvenes évek ébredési mozgalmának nagyhatású igehirdetője volt”.¹⁸ Őm e kiváló képességét később az állambiztonság szolgálatába állította. Püspökként első feladata volt, hogy az 1956 utáni „személyi kérdéseket” megoldja (érintett személyek: Kende György, Dóka Zoltán, Botta István, Danhauser László, Scholz László, Schulek Tibor, Zászkaliczky Pál). Ezt követően Káldy az evangélikus egyháznak a szocializmushoz való viszonyát megalapozó teológiai rendszer, a diakóniai teológia kidolgozását végezte el. Ez azt jelentette, hogy a „politikai érveket” lefordította a „teológia nyelvére” azért, hogy a lelkészi kart meggyőzze arról, hogy „a szocialista társadalmi rendszert aktívan kell támogatniuk”. Kertész Botond megjegyzi, hogy az állam és az egyház együttműködésének teológiai megalapozása „fontos volt az ÁEH és az állambiztonság számára is, hiszen az állami szervek is nagy hangsúlyt fektettek munkájuk kellő ideológiai, marxista-leninista alátámasztására”.¹⁹ Káldy az egyház külügyi tevékenységének is első embere volt, amelyre az állambiztonság is kiemelt figyelmet fordított. Stratégiai kérdés volt a szocializmus pozitív nemzetközi image-ának a kialakítása, és ebben az egyházaknak is együtt kellett működni. A szerző megállapítja, hogy Káldy „állambiztonsági jelentéseinek többsége nemzetközi tárgyú”,²⁰ melyekben eseményekről, személyekről egyaránt készített jelentéseket. A püspök konkrét személyekről szóló jelentéseinek nagy része evangélikus lelkészeket érint, melyben lényeges szempont volt az adott lelkészek „politikai beállítottsága”.²¹

Káldy Zoltánt mind az evangélikus egyház, mind pedig az állambiztonság ellentmondásos személynek tartotta. Fennmaradtak a politikai rendőrség által készített értékelések, amelyekben a tartótiszt elemzi „Pécsi” hálózati tevékenységét: „A kapcsolattartás során tényként bizonyítást nyert, hogy ügynökünk politikailag velünk egyetértő, mégis mélyen hívő, vallásos egyén, aki ebből eredően természetesnek tartja az egyházépítést – egyes reakciós személyeket támogat, felkarol – és emellett a másik oldalon nyíltan harcol az egyházi reakció ellen is. Véleményünk szerint »Pécsi« kettős arculata, tevékenysége nem politikai megfontolásból, ingadozásból származik, hanem mindkét helyen hazai, egyházi, társadalmi, politikai, valamint nemzetközi egyházi vonatkozásban is szeretné munkáját összehangolni, abból az elgondolásból kiindulva, hogy a külföldi egyházak, és nemzetközi világszervezetek felé a szabad egyházi tevékenységet folytató evangélikus egyházat próbálja dokumentálni. [...] Kezdeti és jelenleg is fennálló kettős magatartása ellenére is megbízható, többszörösen ellenőrzött, kvalifikált ügynökünknek tartjuk.” Ehhez Kertész Botond hozzáteszi, hogy Káldynak „ez a korabeli, kettős megítélése visszaköszön személyiségének mai értékelésében és a róla folyó vitákban is”.²²

Kevésbé ismert a másik egyházvezető, Ottlyk Ernő (1918–1995) személye és munkássága. Ottlyk teológiai tanár és püspök volt, munkásságáról még nem készült

átfogó munka. „Szamosi László” fedőnéven folytatott állambiztonsági tevékenységét Ittész Ádám dolgozta fel és dokumentálta a *Háló 2* kötetben.²³ Ottlyk szintén ellentmondásos személyiség volt, de ez az ellentmondás másként ragadható meg, mint Káldy esetében. Ittész egyértelműen kijelenti Ottlykról, hogy „miközben tevékenységével magának előnyöket szerzett, másoknak közvetve és közvetlenül rengeteget ártott”. Az olvasó is meggyőződhet a közölt dokumentumok alapján arról, hogy az „ártó szándék nem egy esetben teljes nyíltsággal és durvasággal mutatkozik meg”, és „titkos” tevékenységével „az egyházat közvetlenül is lejáratva, szolgálatát nehezítette, sőt akadályozta”. A szerző meg is fogalmazza: „Nehéz eldönteni, hogy »Szamos« i ügynökjelentéseiből megismert személyisége hogyan fért össze Ottlyk Ernő lelkész, professzor, püspök személyiségével.” Ennél még drámaiabban teszi fel a kérdést, hogy mindezek alapján vajon „Ottlyk Ernő szolgálta-e az egyházat a szocialista rendszerben, vagy inkább »Szamosi László« szolgálta a szocialista rendszert az egyházban?”²⁴

Annak érzékeltetésére, hogy Ittész nem túloz a fenti megállapításokkal, álljon itt Ottlyk Ernő id. Zászkaliczky Pál temetésével kapcsolatban írt levele az özvegynek, majd ugyanerről az eseményről az ügynöki jelentésének részlete:

„Úgy érzem, levélben is el kell mondanom mennyire felejthetetlen és páratlanul gazdag élményt jelentett számomra a temetés. Pali bátyám életművének méltó befejezése volt az, hogy halála és temetése által is az Úr hatalmáról és erejéről tett bizonyosságot. Mély benyomást tett rám is és mindenkire, ahogyan a családot áthatotta a keresztyén feltámadáshit reménysége, ahogyan Nagytiszteletű Asszony imádkozott a koporsó lezárásánál, ahogyan a két pap fiú hűséggel szolgált az igével. A temetés minden mozzanatából az derült ki, hogy az Úr hatalmasan cselekedett a bizonyosságtévőkön keresztül. Sok örömet kívánok nagy reménységre jogosító fiaiban és vejében, akiknek szolgálatukban folytatódik édesapjuk hűsége. [...] Ha a jövőben bármiben a segítségére lehetek a családnak, készséggel állok rendelkezésére. Az örök élet reményével búcsúzva, kezeit csókolja Ottlyk Ernő dékán.”²⁵

Az ügynöki jelentés pedig így szól:

„Zászkaliczky Pál temetését úgy szervezték, hogy az az ev. egyházi reakció tüntetése és szervezkedése jegyében zajlott le. A jelenlevők összetétele is mutatja, hogy valamiféle koalíciós összefogást tűztek ki célul azok a rendezők, akik az ország minden tájáról összehívták a nekik megfelelő papokat.²⁶ [...] özv. Zászkaliczky Pálné a templomban a nyitott koporsónál hangosan búcsúzott férjétől, ezt is közvetítette a hangszóró. Nehezen érthető szavaiból annyi volt kivehető, hogy »te mindvégig küzdöttél a sátán ellen, ígérjük, hogy tovább visszük ezt a küzdelmet«. [...] A beszédekben semmi haladó jelleget nem volt kifejezett reakció sem. [...] Ezenkívül erős volt a »rikító« hatásadászat a nagyszámú asszony számára, akik hálás közönséget jelentettek, amikor felzokogás, szípotogás kellett. Erre mint Z.P. melletti rokonszenv-tüntetésre volt szükség: ennyire népszerű volt. Legharciasabbnak az özvegy halotti búcsúztatója látszik, aki a sátán elleni küzdelmet emlegette s arra biztatta a többieket is. A sátán fogalma azonban vallási fogalom, ennyiben a beszéd kétértelmű volt, lehet érteni vallásilag és politikai célzásoként is. A jelenlevők általában az utóbbi érezték ki belőle.” Aláírás: „Szamosi”.²⁷

Úgy gondolom, hogy ennyi ízelítő elegendő ahhoz, hogy a közelmúlt megismerése, az ismeretek rendszerezése és feldolgozása iránt érdeklődő és elkötelezett olvasók kezükbe vegyék a *Háló 2* kötetet. Nem fognak csalódní, mert a kifejezetten interdiszciplináris igényű munka sokrétűen és mélyrehatóan segít hozzá az egyházak és az állam kommunista rendszerbeli viszonyának, ha úgy tetszik, a „nagy történet” ezen epizódjának a megértéséhez és a történelmi tanulságok levonásához. A Magyarországi Evangélikus Egyház – amint azt már e sorok írója 2006-ban is megfogalmazta²⁸ – szakmai és erkölcsi példát nyújthat a tényfeltárás megkerülhetetlen folyamatában.

-
- ¹ Mirák, 2014a: 61.
- ² Mirák, 2014b: 13–14.
- ³ Mirák, 2014a: 194–195.
- ⁴ Uo. 194–195.
- ⁵ Csepregi, 2014: 21–22.
- ⁶ Uo. 21.
- ⁷ Herman, 2011; Kohlrieser, é. n.; Noyes, 2003. Csepregi, 2014: 55.
- ⁸ Csepregi, 2014: 24–28.
- ⁹ Moltmann, 2005; Csepregi, 2014: 55.
- ¹⁰ Uo. 30–33.
- ¹¹ Idézi a kötet 10. oldaláról Fabiny, 2014. <http://www.evangelikus.hu/cikk/h%C3%A1l%C3%B3-2-k%C3%A9t-bevezet%C5%91-%E2%80%93-k%C3%A9t-koncepci%C3%B3-%E2%80%93-most-ki-az-%E2%80%9E%C3%A1bel%E2%80%9D-%E2%80%93-avagy-ki-kit-vert-agyon-%E2%80%A6-avagy-%C3%A1t> (utolsó letöltés: 2014. november 5.).
- ¹² Gáncs Péter elnök-püspök, Dr. Hafenschner Károly, a Zsinat lelkészi elnöke, Pröhle Gergely országos felügyelő és Abaffy Zoltán, a Zsinat világi elnöke jegyzik az Előszót. 9–11.
- ¹³ Mirák, 2014b: 12.
- ¹⁴ Lásd a 9–11. oldalon található Előszót.
- ¹⁵ Mirák, 2014b: 12.
- ¹⁶ Uo. 15.
- ¹⁷ Kertész, 2014: 218–425.
- ¹⁸ Uo. 219–220.
- ¹⁹ Uo. 226–223.
- ²⁰ Uo. 237.
- ²¹ Uo. 253–254.
- ²² Uo. 267–268. Kertész állítását támasztja alá az, hogy Káldy Zoltán munkássága a *Háló 2* kötet előtt is nyert már publicitást az evangélikus egyházban. 2012-ben jelent meg a Luther Kiadó gondozásában Korányi András *Hanem szeretni is* című könyve, amely Káldy Zoltán itthoni és külföldi püspöki szolgálatát mutatja be. Korányi könyvéről virtuális kerekasztal-beszélgetés zajlott az evangélikus egyházban, amelynek anyagát lásd: *Keresztyén Igazság*, 2012.. Korányi András könyvéről később kritikát írt Kósa László (2013). Káldy munkásságához lásd még: Köbel, 2006: 114–131.
- ²³ Ittész, 2014: 436–671.
- ²⁴ Uo. 518–519.
- ²⁵ Uo. 478–479.
- ²⁶ Uo. 589.
- ²⁷ Uo. 596–597.
- ²⁸ Köbel, 2006: 114–131.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Fabiny, 2014

Fabiny Tibor: *A Háló 2: Két bevezető – két koncepció? – Most ki is az „Ábel” – avagy ki kit vert agyon ... avagy át?*
<http://www.evangelikus.hu/cikk/h%C3%A1l%C3%B3-2-k%C3%A9t-bevezet%C5%91-%E2%80%93-k%C3%A9t-koncepci%C3%B3-%E2%80%93-most-ki-az-%E2%80%9E%C3%A1bel%E2%80%9D-%E2%80%93-avagy-ki-kit-vert-agyon-%E2%80%A6-avagy-%C3%A1t>

Hivatkozott irodalom

Csepregi, 2014

Csepregi András: Ábel, kelj fel! Az áldozat talpra állásáról és átformálódásáról. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi*

Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990).
Budapest, Luther Kiadó. 21–55.

Herman, 2011

Herman, Judith Lewis: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig.* Budapest, Háttér Kiadó – NANE Egyesület.

Ittzés, 2014

Ittzés Ádám: Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenysége. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*, Budapest, Luther Kiadó. 436–671.

Keresztyén Igazság, 2012

Történelmi kép – hitelesen. Kerekasztal-beszélgetés Korányi András: Hanem szeretni is című könyvéről. *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 96. sz. 4. 7–29.

Kertész, 2014

Kertész Botond: Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 218–425.

Kohlrieser, é. n.

Kohlrieser, George: *Tűszok a tárgyalóasztalnál. Konfliktuskezelés mesterfokon.* Háttér Kiadó, Budapest, 2007.

Kósa, 2013

Kósa László A pártállami egyházpolitika kiemelkedő „sikere”. *Kommentár*, 5. 118–121.

Köbel, 2006

Köbel Szilvia: Az evangélikus egyház a pártállamban – szemelvények levéltári dokumentumokból – közjogász szemmel. In *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései.* Budapest, Evangelikus Belmissziói Baráti Egyesület, 114–131.

Mirák, 2014a

Mirák Katalin: Színe és visszája. Kádár-korszak – állambiztonság – egyházpolitika. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 61–205.

Mirák, 2014b

Mirák Katalin: Bevezetés. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 12–17.

Moltmann, 2005

Moltmann, Jürgen: *Minden végben kezdet rejtezik. Kis reménytan.*
Pannonhalma, Bencés Kiadó.

Noyes, 2003

Noyes, Randi B.: *The Art of Leading Yourself. Tap the Power of your Emotional Intelligence.* London, Vermilion.